

**УНИВЕРЗИТЕТ СИНГИДУНУМ
БЕОГРАД**

ДЕПАРТМАН ЗА ПОСЛЕДИПЛОМСКЕ СТУДИЈЕ

**Докторска дисертација
ПРЕВЕНЦИЈА РАЧУНОВОДСТВЕНИХ МАНИПУЛАЦИЈА У
ФИНАНСИЈСКИМ ИЗВЈЕШТАЈИМА ПРЕДУЗЕЋА У БиХ**

**Ментор:
проф. др Горанка Кнежевић**

**Студент:
Наташа Симеуновић
Бр. инд.: 450140/2010**

Београд, 2017.

Садржај

1. УВОД.....	11
1.1. Предмет истраживања.....	15
1.2. Циљ и значај истраживања.....	15
1.3. Хипотетички оквир.....	16
1.4. Методе истраживања.....	17
1.5. Структура рада.....	18
2. ПОЈАМ И ЗНАЧАЈ ФИНАНСИЈСКОГ ИЗВЈЕШТАВАЊА.....	21
2.1. Пут ка квалитетном финансијском извјештавању кроз примјену рачуноводствених принципа.....	22
2.1.1. „Matching“ принцип.....	23
2.1.2. Принцип реализације.....	24
2.1.3. Принцип историјског трошка.....	27
2.1.4. Принцип објективности података у рачуноводству.....	27
2.1.5. Принцип конзистентности.....	28
2.1.6. Принцип материјалности.....	29
2.1.7. Принцип конзервативизма (опрезности).....	30
2.2. Регулаторни оквир финансијског извјештавања.....	32
2.2.1. Професионална рачуноводствена регулатива.....	32
2.2.2. Законска рачуноводствена регулатива.....	36
2.2.3. Интерна рачуноводствена регулатива.....	38
2.3. Флексибилност регулаторног оквира.....	38
2.4. Идентификовани проблеми у финансијском извјештавању.....	40
3. ХАРМОНИЗАЦИЈА И СТАНДАРДИЗАЦИЈА ФИНАНСИЈСКОГ ИЗВЈЕШТАВАЊА У БиХ.....	43
3.1. Историјски развој међународне рачуноводствене праксе.....	43
3.2. Примјена међународних стандарда у Босни и Херцеговини.....	45
4. ФЕР И ПОШТЕНО ПРЕЗЕНТОВАЊЕ ПЕРФОРМАНСИ ПРИВРЕДНИХ ДРУШТАВА.....	49
4.1. Корпоративно управљање и проблем сукоба интереса власника и менаџера.....	49

4.1.1.	Менаџерски vs. власнички циљеви.....	50
4.1.2.	Механизми управљања интересима власника и менаџера.....	53
4.1.3.	Интерни механизми.....	53
4.1.4.	Екстерни механизми	55
4.2.	<i>Узроци нетачних финансијских извјештаја – грешке или преварне радње.</i>	<i>58</i>
5.	ПОЈАМ И ОБЛИЦИ РАЧУНОВОДСТВЕНИХ МАНИПУЛАЦИЈА.....	62
5.1.	<i>Појавни облици креативних рачуноводствених манипулација.....</i>	<i>66</i>
5.2.	<i>Најчешће манипулације у финансијским извјештајима.....</i>	<i>67</i>
5.2.1.	Манипулације трошковима и расходима.....	70
5.2.2.	Манипулације приходима.....	74
5.2.3.	Манипулисање резервисањима (Cookie Jar Reserves)	77
5.2.4.	Стварање нереалне активе – капитализација текућих трошкова	80
5.2.5.	Агресивна ревалоризација ради побољшања слике о солвентности и смањења утиска о високим зарадама	82
5.2.6.	Сакривање обавеза	84
5.2.7.	Извлачење новца из предузећа.....	85
5.2.8.	Сложене трансакције.....	85
5.2.9.	Крађа готовине.....	86
5.3.	<i>Манипулисање нето новчаним током из пословне активности.....</i>	<i>87</i>
5.4.	<i>Циљеви примјене рачуноводствених манипулација.....</i>	<i>89</i>
6.	УСЛОВИ У КОЈИМА СУ РАЧУНОВОДСТВЕНЕ МАНИПУЛАЦИЈЕ МОГУЋЕ	94
6.1.	<i>„Троугао“ и „дијамант“ преваре.....</i>	<i>94</i>
6.2.	<i>Црвене заставе - индикатори за откривање превара</i>	<i>98</i>
6.2.1.	Бихејвиоралне црвене заставе према понашању починиоца	100
6.2.2.	Бихејвиоралне црвене заставе карактеристичне код превара у финансијским извјештајима.....	103
6.3.	<i>Интерне мјере превенције рачуноводствених манипулација.....</i>	<i>104</i>
7.	МЕХАНИЗМИ ЗАШТИТЕ ИНТЕРЕСА ИНВЕСТИТОРА И ПОВЈЕРИЛАЦА.....	110
7.1.	<i>Модел „три линије одбране“</i>	<i>113</i>
7.2.	<i>Интерна контрола</i>	<i>119</i>
7.2.1.	Појам и компоненте интерне контроле	120

7.2.2.	Одговорност руководства за интерне контроле	128
7.2.3.	Степен имплементације и ефикасност интерних контрола у БиХ	130
7.2.4.	Систем награђивања и интерне контроле	139
7.3.	<i>Интерна ревизија</i>	143
7.3.1.	Циљ и задаци интерне ревизије	144
7.3.2.	Дјелокруг интерне ревизије	145
7.3.3.	Процес управљања ризиком.....	146
7.3.4.	Управљање процесом контроле	147
7.3.5.	Праћење резултата.....	149
7.3.6.	Интерна ревизија код предузећа у БиХ	150
7.4.	<i>Независна ревизија у функцији заштите интереса корисника финансијских извјештаја</i>	153
7.5.	<i>Проблеми везани за област рачуноводства</i>	155
8.	МОДЕЛИ ЗА ОТКРИВАЊЕ УПРАВЉАЊА ФИНАНСИЈСКИМ РЕЗУЛТАТОМ ПРЕДУЗЕЋА	158
8.1.	<i>Jones модел детекције</i>	164
8.2.	<i>Dechow - модификовани Jones модел</i>	168
8.3.	<i>Kaszniak – модификовани Jones cash flow модел</i>	169
9.	РЕЗУЛТАТИ ЕМПИРИЈСКОГ ИСТРАЖИВАЊА	170
9.1.	<i>Облици рачуноводствених манипулација у финансијским извјештајима предузећа у БиХ</i>	171
9.2.	<i>Откривање управљања финансијским резултатом у финансијским извјештајима предузећа у БиХ</i>	190
9.2.1.	Методологија истраживања	190
9.2.2.	Резултати архивског истраживања	191
9.2.3.	Резултати истраживања тестирањем финансијских извјештаја предузећа на управљање финансијским резултатом.....	197
10.	ЗАКЉУЧАК	221
11.	БИБЛИОГРАФИЈА	233

Садржај слика

Слика 1 Графички приказ "matching" принципа	24
Слика 2 Дефинисање подручја креативног рачуноводства према флексибилности примјене рачуноводствених правила	39
Слика 3 Сертификат о статусу пуноправног члана IFAC-а	45
Слика 4 Троугао преваре	95
Слика 5 Дијамант преваре	97
Слика 6 Нови троугао преваре	98
Слика 7 Модел "Три линије одбране"	114
Слика 8 Компоненте интерне контроле	124

Садржај табела

Табела 1 Приказ примјене практичних поступака креативног рачуноводства у 185 најважнијих британских компанија	69
Табела 2 Бихејвиоралне црвене заставе према понашању починиоца	101
Табела 3 Потенцијалне црвене заставе	109
Табела 4 Чинити/Не чинити правила (Do's & Don'ts)	112
Табела 5 Правни облици анкетираних предузећа	131
Табела 6 Облик својине анкетираних предузећа	131
Табела 7 Анкетирани према врсти дјелатности	133
Табела 8 Имплементиране ИК према правном облику предузећа	135
Табела 9 Имплементиране ИК према величини предузећа	135
Табела 10 Просјечна оцјена ИК посматрано по правном облику предузећа	138
Табела 11 Просјечна оцјена ефикасности ИК код предузећа са и без система награђивања менаџера према броју запослених	142
Табела 12 Заступљеност ИР у предузећима према правном облику.....	151
Табела 13 Заступљеност ИР у предузећима према организацији управљачког тијела	151
Табела 14 Заступљеност ИР у предузећима према броју запослених	152

Табела 15	<i>Заступљеност ИР у предузећима према привредној дјелатности</i>	152
Табела 16	<i>Предузећа у којима је вршена ревизија према броју запослених</i>	155
Табела 17	<i>Предузећа у којима је вршена ревизија према правном облику</i>	155
Табела 18	<i>Значај манипулативних акција на реално финансијско извјештавање клијента</i>	176
Табела 19	<i>Рангирање корисника ФИ као мета потенцијалних манипулација</i>	178
Табела 20	<i>Значај мотива за манипулације рачуноводственим подацима</i>	179
Табела 21	<i>Начини „уљепшавања“ пословних карактеристика предузећа</i>	181
Табела 22	<i>Околности које указују на могуће манипулације подацима</i>	185
Табела 23	<i>Ефективност мјера превенције рачуноводствених манипулација</i>	188
Табела 24	<i>Класификација извјештаја независних ревизора</i>	192
Табела 25	<i>Најчешћа подручја као разлози за изражавање квалификованог мишљења</i>	194
Табела 26	<i>Заступљеност друштава за ревизију</i>	197
Табела 27	<i>Дескриптивна статистика – Jones модел</i>	199
Табела 28	<i>Анализа корелације – Jones модел</i>	200
Табела 29	<i>Збирни преглед за Jones модел</i>	201
Табела 30	<i>Резултати ANOVA теста за Jones модел</i>	201
Табела 31	<i>Анализа коефицијената за Jones модел</i>	201
Табела 32	<i>Резидуална статистика за Jones модел</i>	202
Табела 33	<i>Дескриптивна статистика – Dechow модел</i>	203
Табела 34	<i>Анализа корелације – Dechow модел</i>	204
Табела 35	<i>Збирни преглед Dechow модел</i>	204
Табела 36	<i>Резултати ANOVA теста за Dechow модел</i>	205
Табела 37	<i>Анализа коефицијената за Dechow модел</i>	205
Табела 38	<i>Резидуална статистика за Dechow модел</i>	205
Табела 39	<i>Дескриптивна статистика – Kasznik модел</i>	207
Табела 40	<i>Анализа корелације – Kasznik модел</i>	208
Табела 41	<i>Збирни преглед Kasznik модел</i>	208
Табела 42	<i>Резултати ANOVA теста за Kasznik модел</i>	209
Табела 43	<i>Анализа коефицијената за Kasznik модел</i>	209

Табела 44 Резидуална статистика за Kasznik модел	209
Табела 45 Приказ финансијских индикатора коришћених за развој модела	211
Табела 46 Дескриптивна статистика – модификовани БХ модел	212
Табела 47 Анализа корелације – модификовани БХ модел.....	213
Табела 48 Збирни преглед модификовани БХ модел	214
Табела 49 Резултати ANOVA теста за модификовани БХ модел	214
Табела 50 Анализа коефицијената за модификовани БХ модел.....	214
Табела 51 Анализа одбачених варијабли.....	215
Табела 52 Резидуална статистика за модификовани БХ модел	215
Табела 53 Дескриптивна статистика – модификовани модел на узорку предузећа из Републике Србије	217
Табела 54 Анализа корелације – модификовани модел на узорку предузећа из Републике Србије	218
Табела 55 Збирни преглед модификовани модел на узорку предузећа из Републике Србије	219
Табела 56 Резултати ANOVA теста за модификовани модел на узорку предузећа из Републике Србије	219
Табела 57 Анализа коефицијената за модификовани модел на узорку предузећа из Републике Србије	219
Табела 58 Резидуална статистика за модификовани модел на узорку предузећа из Републике Србије	220

Садржај графикана

Графикон 1 Развој чланства IFAC-а (1977-2017)	44
Графикон 2 Бихејвиоралне црвене заставе према понашању починиоца	102
Графикон 3 Бихејвиоралне црвене заставе код превара у финансијским извјештајима	103
Графикон 4 Врсте противпреварних контрола код организација жртава преваре	105
Графикон 5 Начини иницијалног откривања превара	106
Графикон 6 Анкетирана предузећа по поријеклу капитала.....	132
Графикон 7 Анкетирана предузећа према просјечном броју запослених	134

Графикон 8 Анкетирана предузећа према просјечном броју запослених	135
Графикон 9 Имплементиране интерне контроле по дјелатностима од укупно анкетираних	137
Графикон 10 Оцјена ефикасности интерних контрола на скали од 1 до 5	137
Графикон 11 Оцјена ефикасности интерних контрола на скали од 1 до 5 анализирано према правном облику предузећа	138
Графикон 12 Организација управљачког тијела код анкетираних предузећа	140
Графикон 13 Систем награђивања менаџера у зависности од организације управљачког тијела правног субјекта	141
Графикон 14 Систем награђивања радника у зависности од организације управљачког тијела правног субјекта	141
Графикон 15 Просјечна оцјена ефикасности ИК код предузећа са системом награђивања менаџера	142
Графикон 16 Степен заступљености интерне ревизије у предузећима БиХ	151
Графикон 17 Број запослених у служби интерне ревизије у односу на број укупно запослених	153
Графикон 18 Број анкетираних предузећа која су вршила екстерну ревизију	153
Графикон 19 Преглед према години за коју је посљедњи пут вршена екстерна ревизија	154
Графикон 20 Анкетирани према сједишту	172
Графикон 21 Радни стаж на мјесту ревизора	173
Графикон 22 Колико често сте били у прилици изразити квалификовано мишљење?	174
Графикон 23 Да ли сте и наредне године били ангажовани код клијента коме сте дали квалификовано мишљење?	174
Графикон 24 Значај манипулативних акција на реално финансијско извјештавање клијента	175
Графикон 25 Рангирање корисника ФИ као мета потенцијалних манипулација ...	177
Графикон 26 Значај мотива за манипулације рачуноводственим подацима	180
Графикон 27 Начини „уљепшавања“ пословних карактеристика предузећа	182
Графикон 28 Оцјена за неправилна објелодањивања о потенцијалним обавезама	183
Графикон 29 Оцјена за неправилна вреднована основна средства	183
Графикон 30 Оцјена за неправилна вреднована потраживања	184

Графикон 31 <i>Околности које указују на могуће манипулације подацима</i>	186
Графикон 32 <i>Измјене рачуноводствених процјена без основа</i>	186
Графикон 33 <i>Прилагођавање рачуна у посљедњем моменту</i>	187
Графикон 34 <i>Ефективност мјера превенције рачуноводствених манипулација</i>	189
Графикон 35 <i>Узорак посматраних предузећа према сједишту</i>	192
Графикон 36 <i>Класификација извјештаја независних ревизора према врсти мишљења</i>	193
Графикон 37 <i>Квалификована мишљења према сједишту предузећа</i>	194
Графикон 38 <i>Најчешћа подручја као разлози за изражавање квалификованог мишљења</i>	195
Графикон 39 <i>Хистограм Jones модел</i>	202
Графикон 40 <i>Хистограм за Dechow модел</i>	206
Графикон 41 <i>Хистограм за Kasznik модел</i>	210
Графикон 42 <i>Хистограм за модификовани БХ модел</i>	216
Графикон 43 <i>Хистограм за модификовани модел на узорку предузећа из Републике Србије</i>	220

САЖЕТАК

Финансијски процеси и односи на локалном, регионалном и глобалном нивоу организовања и управљања, те неопходност истинитог и фер извјештавања у циљу превазилажења свјетске економске кризе чине кључне елементе функционисања привреде одређене земље. Финансијски извјештаји, као показатељи успешности пословања предузећа, у времену глобалне транзиције гдје профит постаје главна економска величина, постају мета злоупотребе у циљу привлачења капитала инвеститора. Власници капитала желе знати колико су њихова улагања способна да генеришу будућих новчаних токова и уколико утврде да њихова очекивања нису остварена, преносе капитал на друге инвестиције гдје процјењују да ће се боље и брже оплодити.

Стога, квалитетно финансијско извјештавање представља битан предуслов за стварање повољнијег пословног амбијента те повећања инвестиција у привреду одређене земље.

Манипулисање подацима у финансијским извјештајима посљедњих година привлачи велику пажњу, а нарочито је карактеристично за земље које су у периоду транзиције гдје економска ситуација није довољно стабилна, а значајним бројем предузећа управља некомпетентан управљачки кадар. Имплементација и развој поузданог система интерних контрола представља један од кључних, главних инструмената за спречавање рачуноводствених манипулација у предузећу те може знатно утицати на обезбјеђивање реалнијег и поузданијег финансијског извјештавања нарочито кад га прати и надгледа интерна ревизија као независан орган вишег нивоа.

Циљ овог рада представља испитивање постојећег стања по питању квалитета финансијског извјештавања у Босни и Херцеговини (БиХ) које почива на премиси истинитог и објективног презентовања информација у финансијским извјештајима на бази којих ће корисници доносити оптималне одлуке, те генерисање могућих смјерница за превентивно дјеловање у циљу спречавања манипулисања подацима у финансијским извјештајима.

Кључне ријечи: *финансијско извјештавање, рачуноводствене манипулације, интерни надзор, екстерна ревизија, управљање финансијским резултатом*

ABSTRACT

Financial processes and relationships at the local, regional and global levels of organization and management, and the need for a true and fair reporting in order to overcome the global economic crisis are key elements of the functioning of the economy given country. The financial statements as indicators of business enterprises, in a time of global transition where profit becomes the main economic size, they become targets of abuse in order to attract capital. Owners of capital want to know how their investments are able to generate future cash flows and if their expectations are not realized, to determine whether to transfer capital to the other investments which are estimated to be better and faster to fertilize.

Therefore, the quality of financial reporting is an essential prerequisite for creating a favorable business environment and increase investment in the economy of a particular country.

Manipulating data in the financial statements in recent years attracted a lot of attention, especially for countries that are in a transition period where the economic situation is not sufficiently stable, a significant number of companies managed by incompetent management staff. Implementation and development of a reliable system of internal controls is one of the key, the main instruments for preventing the manipulation of accounting in the company and can significantly affect the provision of real and reliable financial reporting especially when it monitors and supervises the internal audit as an independent body of senior levels.

The aim of this study was to examine the current situation in terms of the quality of financial reporting in Bosnia and Herzegovina, which is based on the premise of fair presentation of information in the financial statements on the basis of which users will make optimal decisions, and generate possible guidelines for preventive action to prevent manipulation of data in the financial statements.

Keywords: financial reporting, accounting manipulation, internal control, external audit, earnings management

1. УВОД

Корисници финансијских извјештаја желе финансијске извјештаје који на фер начин приказују финансијски положај, финансијску успјешност и токове готовине посматраног привредног субјекта¹, односно оне финансијске извјештаје који на поштен (фер²) начин приказују ефекте трансакција и осталих догађаја у складу са дефиницијама и критеријумима за признавање средстава, обавеза, прихода и расхода, дефинисаних Оквиром³ за припремање и приказивање финансијских извјештаја. Они су им потребни у процесу пословног одлучивања зато је разумљива жеља предузећа, да при екстерном извјештавању покуша задовољити све различите кориснике: власнике, кредиторе, добављаче, купце, запослене, шире друштвено окружење, те на крају и државу. Финансијски извјештаји⁴ најчешће не садрже све информације које могу затребати привредним субјектима у процесу пословног одлучивања, зато су им потребна додатна објашњења и откривање додатних информација које могу затребати корисницима. Како би процијенили квалитет реализованог резултата компаније (добитка или губитка) и њених будућих токова готовине који су повезани са улагањима (као што су камате за имаоце обвезница, камате за зајмодавце - банке и дивиденде, капитални добици за акционаре), инвеститори, као и кредитори користе

¹ Према дефиницији, правни субјект представља лице које има правну способност, а која се састоји у могућности да лице буде носилац права и обавеза (нпр. повјерилац, дужник, власник и сл.). Иако се у званичној правној регулативи користе изрази „правни субјект“ и „привредно друштво“, ми ћемо у овом раду понекад користити и израз „предузеће“ узимајући у обзир да се он још увијек користи у свакодневној комуникацији између пословних субјеката.

² Фер приказивање, према Одбору за Међународне рачуноводствене стандарде, подразумијева правилну примјену Међународних стандарда финансијског извјештавања, са додатним објелодањивањима када се за њима укаже потреба.

³ Оквир за припремање и приказивање финансијских извјештаја је донесен од стране Комитета за Међународне рачуноводствене стандарде (IASB, International Accounting Standards Committee), касније преименованог у Одбор за MPC (IASB, International Accounting Standards Board) и представља концептуалан рачуноводствени оквир којим се установљавају концепти који претходе припреми и приказивању финансијских извјештаја намијењених екстерним корисницима.

⁴ Финансијски извјештаји представљају структуриран приказ финансијског положаја привредног субјекта и његових финансијских перформанси које су посљедица пословних промјена које је привредни субјект обавио.

рачуноводствене информације. Такође, поред претходних и држава, те самим тим и сви државни органи, користе рачуноводствене информације како би се утврдиле мјере економске политике, донијеле одговарајуће одлука о подстицању одређених дјелатности и привредних грана, те надзирано спровођење дефинисаних мјера економске политике.

Информационо-комуникационе технологије и средства су кључни елемент који подупиру изучавање феномена креативног рачуноводства. Оно претпоставља да су рачуноводствена објелодањивања таквог информативног садржаја који посједује вриједност за стејкхолдере⁵ у обезбјеђивању корисних сигнала. Конфликт се ствара услед информационе асиметрије⁶ која постоји у комплексу корпоративне структуре између привилегованог менаџмента и удаљених стејкхолдера.

Реално финансијско извјештавање подразумијева да су финансијски извјештаји састављени у складу са прописаним правно-нормативним оквиром за финансијско извјештавање, у духу принципа уредног књиговодства и у складу са рачуноводственим прописима⁷ и стандардима⁸, да не садрже материјално значајне грешке и неправилности, односно да дају истинит и објективан приказ успјешности пословања предузећа. Насупрот томе, према Шкарић Јовановић [1] „креативно рачуноводство обухвата сваки и све оне поступке који се користе да би се манипулисало подацима у финансијским извјештајима. Оно укључује агресивно рачуноводство, примјену рачуноводствених принципа супротну њиховом духу, лажно финансијско извјештавање и све поступке који воде ка управљању добитком или манипулисању приходима“.

Бројни финансијски скандали, с почетка овог вијека, праћени губицима инвеститора који се мјере милијардама долара, озбиљно су пољуљали повјерење инвеститора и рачуноводствене јавности у цјелини у финансијске информације

⁵ Како је дефинисано рачуноводственим стандардима, стејкхолдери представљају кориснике финансијских извјештаја који се могу подијелити у двије групе – интерне које чине менаџери и запослени, и екстерне, који могу бити инвеститори у акције и обавезнице, државни органи, велики кредитори, пословни партнери, синдикати и друге организације.

⁶ Информациона асиметрија представља неједнакост у количини и квалитету информација између различитих корисника (инвеститора у акције и обавезнице, даваоца кредита насупрот емитенту предузећа и др.)

⁷ важећим Законом о рачуноводству и ревизији и другим законима који регулишу ову област

⁸ Међународни стандарди финансијског извјештавања/Међународни рачуноводствени стандарди преведени и објављени од стране Савеза рачуновођа и ревизора Републике Српске - СРПРС

садржане у финансијским извјештајима. Наиме, највеће преваре инвеститора су изведене презентовањем лажних финансијских извјештаја⁹.

Оправдана стрепња инвеститора због немогућности постојеће законске и професионалне регулативе и праксе да спријече коришћење финансијског извјештавања као инструмента за преваре и оправдан страх од посљедица губитка повјерења у финансијске податке исказане у финансијским извјештајима прије свега, по опстанак и развој финансијских тржишта, али и националних и глобалне економије у цјелини, довела је до тога да су проблеми везани за поузданост финансијског извјештавања избили у први план.

Законодавство, регулаторна тијела и професија су као примарни циљ поставили стварање претпоставки да се преваре путем финансијског извјештавања у највећој могућој мјери спријече и, ако настану, да се открију прије но што достигну значајне размјере. Као резултат напора у подручју законодавне активности у САД-у је 2002. године донијет данас познати Sarbanes-Oxley Act [2] (Сарбејнс-Окслијев закон), док је Европска унија извршила значајне измјене Осме директиве.

Рад регулаторних тијела на овом питању довео је до ревизије постојећих стандарда ревизије¹⁰ и доношења нових који захтјевају не само шире, односно много детаљније познавање процедура и контрола у предузећу које је предмет ревизије, већ и много ригорозније процјене ризика за појаву грешака и превара у финансијским извјештајима.

У оквиру професије, у времену послије Енрона [3], како се често означава вријеме након великих финансијских скандала, дошло је до формирања нових регулаторних тијела и до појаве нове рачуноводствене професије.

На међународном нивоу формиран је Одбор за надзор јавног интереса¹¹ 2005. године који надзире рад IFAC-а (*енг. The International Federation of Accountants – Међународна федерација рачуновођа*) на подручју доношења стандарда ревизије и

⁹ Лажни, односно обмањујући финансијски извјештаји су они који њихове кориснике доводе у заблуду због материјално значајне грешке коју садрже или због поступања које није у складу са неким захтјевом релевантног Стандарда (МРС/МСФИ) или Тумачења.

¹⁰ Међународни стандарди ревизије које доноси Одбор за Међународне стандарде ревизије и увјеравања

¹¹ PIOB – Public Interest Oversight Board

осигурања, етике и едукације. Осма директива, да подсетимо, обавезује земље чланице да на националном нивоу формирају независна од државе регулаторна тијела која ће вршити надзор над квалитетом ревизије.

Рачуноводствена професија у цјелини, свјесна да није могуће у потпуности спријечити састављање и објављивање обмањујућих финансијских извјештаја, сматра неопходним да открије, истражи и санкционише све преварне радње које настану у процесу финансијског извјештавања. У том циљу, долази до јављања нове гране у рачуноводственој професији кроз појављивање овлашћених истражитеља превара¹² или другачије – форензичких рачуновођа.

¹² *Енгл.* CFE – Certified Fraud Examiner, детаљније погледати на www.acfe.com

1.1. Предмет истраживања

Предмет ове докторске дисертације представља преглед и анализа квалитета финансијског извјештавања предузећа у БиХ која припадају индустријском сектору. У раду ће бити дат теоријски оквир кроз дефинисање финансијског извјештавања, његовог значаја за кориснике при доношењу пословних одлука, анализа рачуноводствених манипулација те механизма превентивног дјеловања у циљу спречавања њиховог настајања.

Посебна пажња ће бити посвећена анализи ревизорских извјештаја тестираних предузећа на уочене неправилности при ревизији финансијских извјештаја као и резултатима анкетног испитивања овлашћених ревизора на подручју БиХ који ће дати своје мишљење на питања везана за најчешће облике рачуноводствених манипулација код предузећа у БиХ.

Добијени резултати ће бити додатно верификовани тестирањем постојећих модела за детекцију манипулисања финансијским резултатом предузећа као и развијањем новог модела који би давао значајније резултате при анализи финансијских извјештаја предузећа у БиХ.

1.2. Циљ и значај истраживања

Научни циљ овог теоријско-емпиријског истраживања представља синтетизовање сазнања о облицима манипулисања рачуноводственим информацијама уопште и код предузећа у БиХ те дефинисање модела за детекцију управљања финансијским резултатом примјењивим за анализу пословног окружења привреде БиХ како би се указало на значај и потребу квалитетног финансијског извјештавања. Теза се фокусира на мотиве који имају за циљ утицај на процјену вриједности предузећа, односно његове зарађивачке моћи. Рачуноводствене манипулације као што је управљање финансијским резултатом, због којих ће пословање предузећа изгледати боље него што реално јесте, могу

резултирати разочарењем инвеститора и потенцијално проузроковати губитак друштвених добара у условима када је дошло и до дисторзије у алокацији ресурса.

Друштвени циљ се огледа у практичном приступу. Наиме, резултати спроведених истраживања треба да допринесу сагледавању постојећег стања те разумијевању када и гдје долази до рачуноводствених манипулација и управљања финансијским резултатом предузећа како би се помогло инвеститорима у процјени поузданости финансијских извјештаја у ситуацијама када се разматра могућност улагања.

Инвеститори би имали значајну корист када би директно из финансијских извјештаја могли сазнати да ли се манипулисало рачуноводственим подацима. Ова теза ће покушати понудити приступачан начин предикције таквих манипулација јер има за циљ да идентификује ситуације у којима је извјесно да је управљано финансијским резултатом.

С ревизорске тачке гледишта, ово истраживање треба да истакне подручја на која би ревизори требали обратити посебну пажњу. Да буде помоћ ревизорима и регулаторним државним органима у креирању ефективних процедура које ће бити у стању открити и/или ограничити опортунистичко извјештавање менаџмента.

За академике и истраживаче из ове области, рад обезбјеђује референтне податке који ће им омогућити да проучавају сличне проблеме.

Анализа квалитета финансијских извјештаја представља атрактивно подручје истраживања узимајући у обзир информациони значај финансијских извјештаја у савременим условима пословања.

1.3. Хипотетички оквир

На основу циљева рада произлази сљедећи хипотетички оквир који се састоји од генералне хипотезе и посебних хипотеза.

Генерална хипотеза указује да је финансијско извјештавање предузећа у БиХ изложено рачуноводственим манипулацијама чиме се директно угрожава

квалитет финансијских извјештаја који за инвеститоре и повјериоце представљају основу за доношење пословних одлука.

Генерална хипотетичка тврдња се операционализује преко сљедећих посебних хипотеза:

1. Предузећа у БиХ имају задовољавајући степен заступљености механизма интерног надзора који је независан од структуре управљања, односно не зависи од тога да ли предузећем руководи власник капитала као директор или је та функција препуштена менаџерима.
2. Увођење система награђивања менаџера може утицати на степен ефикасности система интерне контроле у предузећима која послују на подручју БиХ.
3. Предузећа у БиХ манипулишу рачуноводственим подацима у циљу управљања финансијским резултатом предузећа и приказивања жељених резултата у корист предузећа или ради остваривања властитих користи.
4. Глобално признати модели детекције управљања финансијским резултатом, Jones модел и модификовани Jones модели које су развили Dechow и Kasznik, имају значајну моћ предикције у условима пословања предузећа у БиХ.
5. Примјена развијеног модела дискреционих акруала, унапријеђењем постојећих модела у циљу њиховог прилагођавања специфичностима пословања привреде БиХ, је у могућности открити да ли предузећа у БиХ управљају финансијским резултатом.

1.4. Методе истраживања

Приликом израде докторске дисертације, примијењене су различите научне методе које омогућују валидно остварење научног и друштвеног циља истраживања.

Примјена дедуктивне методе је омогућила да се након анализе значаја квалитетног финансијског извјештавања, обраде и облици рачуноводствених манипулација као и њихов утицај на доношење исправних пословних одлука кључних стејкхолдера.

Да бисмо се упознали с условима који омогућују манипулисање рачуноводственим подацима те методама превенције и откривања да је њима манипулисано, коришћена је дескриптивна метода. Обрада и анализа података прикупљених анкетним и аналитичким истраживањем је вршена коришћењем статистичких метода.

У погледу поређења резултата анализе финансијских извјештаја одређеног броја предузећа и у поређењу примијењених различитих модела за откривање манипулација коришћена је компаративна анализа.

Аналитичко-синтетичка метода је коришћена у рашчлањивању одређених појава, односно уопштавању закључака везаних за процес настанка, откривања и превенције рачуноводствених манипулација у финансијским извјештајима.

1.5. Структура рада

Рад „Превенција рачуноводствених манипулација у финансијским извјештајима предузећа у БиХ“ подијељен је у четири дијела. Полазећи од постављених хипотеза и циљева истраживања проистекла је и сљедећа структура рада.

У првом дијелу рада ће бити дефинисан појам и значај финансијског извјештавања, принципи на којима почива квалитетно финансијско извјештавање као и преглед тока вишегодишњих реформских процеса рачуноводствене регулативе који су се одвијали на глобалном нивоу и у БиХ. Осврнућемо се на информациону асиметрију, агенцијску теорију и сличне проблеме који се појављују као препрека фер и поштеном презентовању перформанси предузећа путем финансијских извјештаја.

У другом дијелу рада ће бити објашњен појам рачуноводствених манипулација као и најчешћи облици манипулисања рачуноводственим подацима. Такође ће бити објашњени циљеви њихове примјене од стране менаџмента предузећа, а све како би се приказала жељена умјесто стварна слика приносне снаге и финансијског положаја предузећа ради остваривања одређених бенефиција.

Трећи дио рада се односи на превенцију рачуноводствених манипулација у финансијским извјештајима предузећа. Овдје ћемо се осврнути на услове који омогућавају реализацију рачуноводствених манипулација (*троугао* и *дијамант* преваре), као и на индикаторе који нам указују на могуће манипулације. У наставку ће бити описане мјере превенције рачуноводствених манипулација које предузећа могу примијенити као и механизми заштите интереса инвеститора и повјерилаца у виду интерног надзора (интерне контроле и интерне ревизије) и ревизије финансијских извјештаја као екстерне, независне потврде њиховог квалитета.

У *четвртој дијелу* рада биће објашњени постојећи модели за детекцију-откривање управљања финансијским резултатом предузећа након чега ће бити приказани резултативеденог истраживања. Истраживање је проведено у два сегмента. У првом сегменту биће приказани резултати анализираних извјештаја независних ревизора на узорку предузећа из БиХ листираних на Бањалучкој и Сарајевској берзи како би се утврдили најчешћи облици рачуноводствених манипулација који се примјењују у БиХ. У другом сегменту биће приказани резултати тестирања финансијских извјештаја предузећа из претходног узорка на управљање финансијским резултатом примјеном постојећих, признатих модела (Jones, Dechow и Kasznik модел) као и примјеном модификованог модела који је предлог аутора рада. Основ за модификацију постојећих модела представља креирање модела који биће прилагођен специфичним условима пословања предузећа у БиХ у циљу квантификације значајности свих модела, и утврђивања који од њих исказује највећу моћ предикције да предузећа у БиХ управљају финансијским резултатом.

Наравно, у раду ће се дати закључна разматрања као и коришћена литература.

I ДИО
КВАЛИТЕТНО ФИНАНСИЈСКО ИЗВЈЕШТАВАЊЕ

2. ПОЈАМ И ЗНАЧАЈ ФИНАНСИЈСКОГ ИЗВЈЕШТАВАЊА

Према Комитету за међународне рачуноводствене стандарде, циљ финансијских извјештаја је да пружи информације о неком предузећу „које су, великом броју корисника значајне за доношење пословних одлука“. Те пословне одлуке, готово увијек, захтјевају процјену способности неког предузећа да генерише будуће новчане токове. Корисници извјештаја могу лакше да процјене ту способност, ако имају на располагању податке о финансијском положају предузећа, успјешности његовог пословања и профитабилности, као и о промјенама готовинских токова [4].

Финансијски извјештаји представљају најефикаснији начин да се субјектима, који се налазе изван предузећа, периодично презентују информације сакупљене и обрађене у рачуноводственом систему. Дакле, ти извјештаји биланс стања, биланс успјеха и извјештај о готовинским (новчаним) токовима су најважнији „производи“ рачуноводства. Они имају „општу намјену“, због великог броја субјеката који их користе.

Основни циљ рачуноводства који се дефинише као истинито и фер приказивање финансијског положаја, и успјешности одређеног пословног субјекта не може се одвијати без правила за припремање, признавање и вредновање у финансијским извјештајима. Правила или принципи развијени у рачуноводственој теорији, нису били довољни да обезбиједу потпун квалитет рачуноводствених информација и њихову поузданост, већ су се поменути принципи стандардизовали, кодификовали у оквиру писаних правила названих стандарди. Стандарди у друштвеним или егзактним наукама, у најширем значењу, представљају мјерило неке категорије, кроз формулисање онога што се за ту категорију сматра уобичајеним стањем или нормалом. Поред теоријског залеђа стандарда, за њих се везује и практично искуство, тако да су они производ, са једне стране развоја теорије, али са друге стране и развоја практичних потреба оних на које стандард има ефекте. Ако сада ову уопштену дефиницију стандарда конкретизујемо на рачуноводство, тада стандарди из области рачуноводства подразумијевају „договорена правила о припремању, признавању, одмјеравању и приказивању ставки рачуноводствених извјештаја економског ентитета [5]“.

2.1. Пут ка квалитетном финансијском извјештавању кроз примјену рачуноводствених принципа

Циљ рачуноводствених информација јесте да пруже податке разним корисницима како би они могли донијети пословне одлуке на бази тих података. Најважније квалитативне карактеристике рачуноводствених информација су разумљивост, значајност, поузданост и упоредивост.

Анализирајући доступну литературу, можемо рећи да се претпоставке финансијског рачуноводства базирају на сљедећим принципима:

1. Принцип рачуноводствене јединице,
2. Принцип новчаног мјерила и
3. Принцип континуитета предузећа (*going concern*).

Такође, поред претходних важно је напоменути и основне принципе којима се регулишу рачуноводствена вредновања (мјерења), а који су како слиједи [6]:

1. "*Matching*" принцип,
2. Принцип реализације,
3. Принцип историјског трошка,
4. Принцип објективности података и
5. Принцип конзистентности.

Претходни се могу надопунити принципима који се сматрају ограничењима у процесу вредновања, а то су материјалност и рачуноводствена опрезност, односно конзерватизам.

У наставку рада, укратко ћемо објаснити суштину принципа вредновања и ограничења у вези с истим.

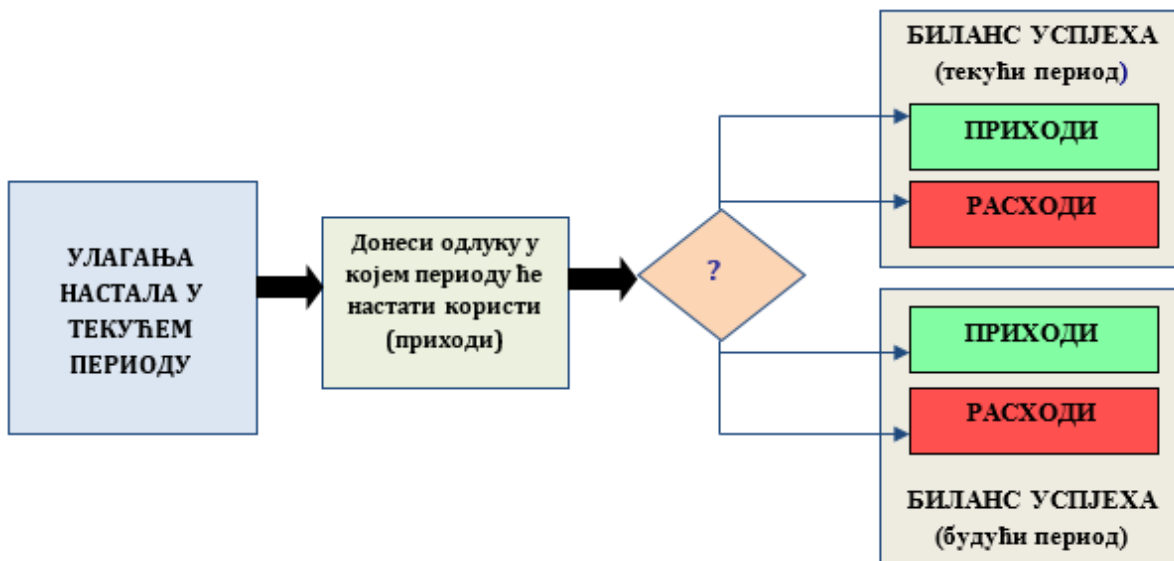
2.1.1. „Matching“ принцип

Принцип узрочности прихода и расхода или "matching" принцип, како се у пракси често назива, кључни је принцип којим се регулише вредновање билансних позиција. „Matching“ представља захтјев за додјеливањем расхода обрачунском периоду када су настали њима проузроковани приходи [6]. То значи да се утрошена средства у обрачунском периоду морају довести у везу или супроставити користима које су произашле из тих трошења. Овај принцип подразумијева да се свако трошење (трошкови зарада, трошкови материјала итд.) чини с намјером да се остваре користи, односно у рачуноводственом смислу, приходи. Међутим, користи могу притицати у различитим обрачунским периодима, па се захтјеви „matching-a“ на различите начине извршавају.

Ако приходи настају у истом обрачунском периоду када и трошкови који су били нужни да би се приход остварио, тада се ти трошкови одмах признају као расходи у билансу успјеха. Ако ће користи (приходи) од неких трошкова бити остварени у више будућих обрачунских периода, тада трошкове треба приказати као средства у билансу стања (на примјер, опрема, материјал и сл.). У будућим периодима, како се остварују користи или приходи, тако се дио средстава активираних у билансу стања исказује као трошак, тј. прелази у биланс успјеха.

Посебна погодност за примјену ових захтјева је у дијелу [7]:

- * директног повезивања прихода и расхода продаје робе, готових производа, услуга, итд...
- * директног обрачуна трошкова амортизације за дат обрачунски период,
- * периодизације издатака чији се ефекти протежу на више периода (трошкови промоције и рекламе), итд...

Слика 1 Графички приказ "matching" принципа [8]

2.1.2. Принцип реализације

Принцип реализације је логичан наставак објашњења „matching“ принципа. Наиме, из слике 1, видљиво је да је кључна претпоставка matching-а, да се утврди у којем обрачунском периоду ће притицати користи, односно када се приход сматра оствареним (реализованим). Принцип реализације почива на захтјеву да књиговодствено буду признати само они добици и губици који су тржишно верификовани чиме би био дат и одговор на питање да ли приходи, а аналогно томе и сам резултат, припадају одређеном обрачунском периоду. Поред принципа реализације и принцип импаритета је веома битан за испуњење захтјева начела опрезности који почива на премиси да треба онемогућити прецијењивање резултата исказивањем губитака мањим него што јесу, односно добитака већим него што јесу.

Ако се поново вратимо на слику 1, можемо видјети да принцип matching-а и принцип реализације, представљају услове за признавање прихода и расхода, односно за исказивање њихове разлике (резултата - добитка или губитка) [6].

Такође, веома је важно разликовати процес реализације од тренутка реализације како бисмо правилно примијенили принцип реализације. Наиме, процесом реализације се сматра цјелокупан временски период од момента набавке

фактора производње све до продаје произведених производа и пријема новца, док се као тренутак реализације сматра сам тренутак размјене производа и услуга за одређену суму новца или потраживања.

У овом процесу веома је важно утврдити временски моменат када треба признати приход. Посматрано уопште, приход се признаје када је вјероватно притицање будућих економских користи у привредни субјект и њихов износ је могуће поуздано утврдити. Према МРС 18 – Приходи, чија је примјена актуелна најдаље до 01.01.2018. године, тачно су дефинисани услови које је потребно задовољити да би се *приход могао признати*, а то су [9]:

- 1) предузеће је пренијело на купца значајне ризике и користи од власништва над робом/производом,
- 2) предузеће није задржало учешће у управљању робом/производом до степена који се обично повезује с власништвом, нити врши дјелотворну контролу над продатом робом/производом
- 3) износ прихода се може објективно утврдити,
- 4) значајни трошкови повезани са приходима су остварени и могу се исправно измјерити, и
- 5) вјероватно је притицање економских користи повезаних са трансакцијом у привредни субјект (наплата потраживања).

Почев од 01.01.2018. године, са примјеном ће и званично кренути нови МСФИ 15 – Приходи по уговорима с купцима који значајно мијења одређене ствари по питању признавања прихода.

Нови стандард се заснива на јединственом моделу обрачунавања прихода по уговорима с купцима. Основно начело МСФИ-ја 15 јесте да субјект признаје приходе као одраз преноса обећаних добара, односно услуга на купца у износу који одражава накнаду коју очекује да има право остварити у замјену за обећана добра, односно услуге.

Нови стандард о приходима уводи приступ признавању и мјерењу кроз пет корака [10]:

- утврдити уговор(е) с купцем
- утврдити обавезу на чинидбу из уговора

- одредити цијену трансакције
- цијену трансакције раздијелити на уговорене обавезе на чинидбу
- приходе признати када, односно како субјект испуњава своју обавезу на чинидбу.

Примјена наведених услова зависи о чињеницама и околностима наведеним у уговору с купцем и налаже примјену просуђивања.

МСФИ 15 ће, барем донекле, утицати на многе субјекте из разних сектора дјелатности. У неким случајевима може доћи до знатних промјена, па чак и промјене постојећих информационих система и интерних контрола. Субјекти требају размотрити природу и обим таквих промјена. МСФИ 15 је на снази за извјештајне периоде који започињу на дан или након 1. јануара 2018. године, уз допуштену ранију примјену и замјењује сљедеће стандарде и тумачења:

- МРС 11 „Уговори о изградњи“
- МРС 18 „Приходи“
- IFRIC 13 „Програми очувања вјерности купаца“
- IFRIC 15 „Уговори о изградњи некретнина“
- IFRIC 18 „Пренос имовине с купаца“
- SIC-31 „Приходи – трансакције размјене које укључују услуге оглашавања“

По методи признавања прихода на бази *фактурисане реализације* моменат када је производ завршен, испоручен и прихваћен од купца (испостављена је излазна фактура купцу) јесте моменат када *се приход сматра зарађеним (реализованим)*. Дакле, уопштено говорећи, приход у рачуноводству сматрамо признатим онда када је он тржишно верификован кроз трансакцију испоруке производа и његовог прихватања од стране познатог купца. У том моменту, стекли су се услови за признавање прихода, будући да су сви тражени критеријуми задовољени. Наравно, у пракси постоје и изузеци од овог правила (момента признавања прихода у фази производње производа и момента признавања прихода у фази наплате продатих учинака).

2.1.3. Принцип историјског трошка

Појам вредновања се првенствено односи на додјелу новчаног износа трансакцији. Према Међународним рачуноводственим стандардима, вриједност коју пословни субјекти најчешће додјељују свим пословним трансакцијама, па према томе и свој имовини, обавезама и компонентама властитог капитала, укључујући и приходе и расходе, назива се почетни трошак, односно, историјски трошак или набавна вриједност (трошак набавке). Међународни рачуноводствени стандарди дефинишу трошак набавке (набавну вриједност или цијену коштања ако је ријеч о сопственим производима) као: „износ плаћеног новца или новчаних еквивалената, фер вриједност или друга накнада дата за набавку средства у вријеме његовог стицања или изградње (производње) [11]“.

Начело историјског трошка се користи из разлога што је набавну вриједност могуће провјерити. Она настаје као резултат активности независних купаца и продаваца који се претходно договоре о цијени. Цијена размјене је објективна цијена која се може провјерити доказом датим у моменту трансакције. Управо је та коначна цијена, верификована уговором обје стране, вриједност по којој се трансакција евидентира [4].

2.1.4. Принцип објективности података у рачуноводству

Захтјев за примјену принципа објективности је веома раширен у разним областима људске дјелатности. Разлози леже у наглашеној потреби за реалним и истинитим информацијама о неком или нечему на бази чега би се градили правилни ставови и схватања [7].

Другим ријечима, то значи да се вредновања имовине, обавеза, капитала, прихода и расхода морају заснивати на објективно утврдивим чињеницама које су поткријепљене документима. Поред овога, принцип објективности захтјева да информације које се односе на финансијске извјештаје буду *поуздане*. Примјена набавних вриједности и цијене коштања представља испуњеност принципа објективности. Наиме, ове вриједности су *објективне, документоване и поуздане* чињенице чијим коришћењем је избјегнута могућност арбитрарности код процјене вриједности имовинских дијелова.

Под одређеним условима, садашње вриједности као и тржишне цијене се могу користити као мјерне основице у рачуноводству. Садашња вриједност представља вриједност имовине коју би она имала данас и која рефлектује двије ствари [6]:

- а) очекивани будући новчани ток који ће имовина одбацити и
- б) временску вриједност новца.

Код обрачуна садашње вриједности јавља се један проблем – садашња вриједност укључује процјену каматне стопе и новчаних токова, коју је у неким случајевима веома тешко документовати, тако да је ова вриједност, по дефиницији, повезана са могућим манипулацијама. С обзиром на претходно изнијето, утврђивање садашњих вриједности практично представља нарушавање принципа објективности.

Само у случајевима када је могуће објективно измјерити будуће новчане токове, у рачуноводству се примјењује обрачун примјеном садашњих вриједности (нпр. обавезе за обвезнице, хипотекарне заложнице, лизинг облигације, пензионе обавезе и сл.). Посљедњих година одређени практичари (менаџери, финансијски аналитичари) фаворизују тржишне цијене (фер вриједности) као објективно мјерило вриједности код којих се, у одређеним условима, јавља ситуација да су објективније него садашња вриједност имовине. У свим другим случајевима, имовина се процјењује сходно принципу трошка набавке или цијене коштања. Дакле, примјена садашње вриједности и тржишних цијена представља одступање од принципа трошка набавке, но само у случају када су задовољени захтјеви принципа објективности, овакво одступање је допустиво.

2.1.5. Принцип конзистентности

Временом, рачуноводствена пракса је развила више алтернативних метода за вредновање истих билансних позиција – активе, пасиве, прихода и расхода. Основна два разлога постојања ових модалитета се очитују у чињеницама да, због разлике у природи дјелатности, ниједан метод није довољно уопштен да би се могао примјенити у свим предузећима, као и да рачуноводствена пракса настаје као дио политичког процеса (лобирања) гдје заинтересоване стране (предузећа) које се суочавају с различитим ситуацијама настоје да наметну своју методу

билансирања као опште прихватљиву за сва предузећа. Нарочито у оном дијелу рачуноводствене праксе који се као најбоља рјешења кодификује у оквиру рачуноводствених стандарда.

Принцип конзистентности захтјева да се пословни догађаји из периода у период на исти начин третирају у циљу обезбјеђења упоредивости остварених ефеката у различитим периодима. Овај принцип има широк домен утицаја и подразумијева [7]:

- ✱ не мијењање рачуноводствених принципа,
- ✱ не мијењање рачуноводствених техника, метода и поступака,
- ✱ не мијењање јединице извјештавања, у обиму који је реално могућ.

Овај принцип се, у подручју организације рачуноводства, односи, на примјер, на политике вредновања залиха, отписа потраживања, обрачуна амортизације средстава, расподјеле добити...

У складу са истинитим и поштеним извјештавањем (true and fair view), у условима турбулентног пословног окружења јавља се потреба да се методе билансирања промјене како би нова метода што боље приказала вриједност имовине. Наравно, у напоменама уз финансијске извјештаје обавезно се морају унијети информације о промјени методе билансирања, те квантификовати њен утицај на финансијски резултат и друге компоненте финансијских извјештаја. С обзиром на чињеницу да се измјеном методе може извршити утицај на побољшање финансијског положаја или успјешности пословања предузећа, верификацију прихватљивости извршене промјене морао би дати независни ревизор.

2.1.6. Принцип материјалности

Сврха рачуноводственог труда је, поред осталог, у продуковању информација на бази којих се врједнују нека стања, токови и доносе пословне одлуке. Из тих разлога у свим фазама припреме информација неопходно је повести рачуна о томе да се обезбједи пуна материјалност која обухвата [7]:

- * документованост,
- * истинитост,
- * тачност, и
- * могућност доказивања.

Под документованошћу подразумевамо обезбјеђење и верификацију настанка за рачуноводство релевантног пословног догађаја адекватним документом, односно писаном исправом.

Истинитост подразумева обавезу да не само да постоји валидан документ о пословном догађају већ и истинитост настанка пословног догађаја по перформансама вјерних садржају документације о њему. Тако се овим захтјевом у једном дијелу доприноси реалнијим и основанијим информацијама за пословно одлучивање.

Када кажемо тачност мислимо на тачност рачунских операција у документу. Овај захтјев се као и претходни спроводи у фази контроле исправности документације. Контрола претходи обради те се на тај начин обезбјеђује исправност тока обраде.

Могућност доказивања је, такође, један од захтјева чијом се provedбом обезбјеђује поштовање принципа материјалности. У неким случајевима и поред документације нема довољно очигледности за оно што се тврди па је битно обезбиједити додатне доказе. То може означавати захтјев да се у неким сегментима рачуноводствене функције обезбиједи одговарајуће везе и усаглашавања да би се подигао ниво поузданости података и обезбиједила њихова материјална заснованост.

2.1.7. Принцип конзервативизма (опрезности)

Принцип опрезности се може представити као одступање од постојећих правила процјењивања финансијских извјештаја. Као што је случај код материјалности, и конзервативизам је настао као посљедица захтјева рачуноводствених практичара да се однос трошкови vs. користи финансијског извјештавања сведу на прихватљиву мјеру. Конзервативизам се заснива на

принципу да би менаџмент компаније требао, у условима када постоји „разумна сумња везана за вредновање неке ставке, да подцијени активу и прецијени пасиву, да убрза признавање губитака и одложи признавање добитака“. Овај принцип не подразумијева намјерно подцјењивање биланса, већ тај захтјев ограничава само на оне ситуације када се јави разумна сумња у рачуноводственим мјерењима.

Основни циљ овог принципа је посвећен заштити повјерилаца. Опрезно или конзервативно мјерење билансних позиција не доводи до прецјењивања сопственог капитала као гарантне супстанце, те се, самим тим, повјериоци не доводе у заблуду. Поменуто подцјењивање активе и прецјењивање пасиве усмјерено је ка опрезном обрачуну сопственог капитала који представља ваљану подлогу за процјену сигурности враћања кредита, отплате обавеза за обвезнице и др. кључних интереса повјерилаца (банака, ималаца обвезница и сл.).

Принцип конзервативизма се у начелу подударара са захтјевима принципа реализације, импаритета, највише и најниже вриједности [12]. Принцип реализације дефинише тренутак признавања прихода о чему смо претходно већ писали. Према овом принципу, приход треба признати само онда када је он тржишно верфикован продајом и испоруком (фактурисањем) готових производа или извршене услуге купцима. У начелу, овај принцип не дозвољава исказивање нереализованих прихода, односно оних који нису тржишно верификовани. Принцип реализације се допуњава принципом импаритета. Принцип импаритета омогућава исказивање губитака када су они извјесни, а истовремено забрањује исказивање добитака који нису зарађени (реализовани). Из принципа импаритета простиче принцип најниже вриједности за позиције активе. Задатак овог принципа је утврђивање горње границе билансирања средстава, односно активе биланса стања коју представља набавна вриједност или цијена коштања (захтјев историјског трошка), осим у случајевима када имовина нема нижу тржишну вриједност од претходно поменуте. У таквим случајевима се примјењује принцип „нижа од двије вриједности“ (lower of cost-or-market rule, LCM) као основа билансирања. Са друге стране, принцип највише вриједности се примјењује на билансирање позиција пасиве. У том смислу, одређује се највиша вриједност по којој се обавезе могу унијети у биланс стања која произлази из поређења првобитно

уговорене обавезе и њезине вриједности на дан биланса. Границу за процјењивање обавеза представља „виша од ове двије вриједности“ .

У суштини принципа рачуноводственог конзервативизма налази се потреба да се не пружи претерано оптимистичка слика која корисника извјештаја може навести на погрешне процјене, а тиме и на погрешне пословне одлуке. Начелно говорећи, увијек када постоји одсуство прецизних рачунских подлога у вредновању имовине и обавеза, интереси заштите повјерилаца налажу примјену принципа конзервативизма [6].

2.2. Регулаторни оквир финансијског извјештавања

У Републици Српској, односно Босни и Херцеговини, компоненте оквира за финансијско извјештавање, у најширем смислу те ријечи, чине професионална, законска и интерна рачуноводствена регулатива.

Законом о рачуноводству и ревизији Републике Српске („Службени гласник РС“ бр. 94/15) је прихваћена (потпуна и непосредна) примјена међународних стандарда. Поред Закона о рачуноводству и ревизији успостављен је низ додатних законских прописа који регулишу ову област о чему ће бити ријечи у наставку рада.

2.2.1. Професионална рачуноводствена регулатива

Професионална рачуноводствена регулатива подразумијева прописе усвојене од стране релевантних професионалних рачуноводствених организација. Међународна федерација рачуновођа (International Federation of Accountants – IFAC) основан 1977. године, основни је представник међународне рачуноводствене професије и сачињавају је организације – чланице из свих крајева свијета. Савез рачуновођа и ревизора Републике Српске је пуноправни члан IFAC-а од 2010. године. Задатак ове организације јесте да служи јавном интересу, јача рачуноводствену професију на глобалном нивоу, доприноси развоју јаке међународне економије, успостављањем, промовисањем и прихватањем професионалних стандарда високог квалитета.

Исказујући повјерење у ИФАС-ове активности за успостављање висококвалитетних међународних стандарда, у Републици Српској је прихваћена потпуна (непосредна) примјена међународних стандарда. Међународни стандарди немају законску снагу директне примјене. Земље које их прихватају за примјену, законом прописују начин и обим њихове примјене. Босна и Херцеговина, а самим тим и Република Српска, у процесима приближавања европским интеграцијама, определијелила се и прихватила примјену међународних стандарда од 2000. године. У складу с одредбама претходног Закона о Рачуноводству и ревизији Републике Српске из 2009. године [13] под прописима који се примјењују у Републици, подразумијевају се: *Међународни рачуноводствени стандарди (МРС) - International Accounting Standards (IAS)*, *Међународни стандарди финансијског извјештавања (МСФИ) – International Financial Reporting Standards (IFRS)*, *Међународни стандарди ревизије (МРС) – International Standards on Auditing (ISA)*, *Међународни рачуноводствени стандарди за јавни сектор (МРСЈС) – International Public Sector Accounting Standards (IPSAS)*, *Кодекс етике за професионалне рачуновође (Code of Ethics for Professional Accountants)* и пратећа упутства, објашњења и смјернице које доноси *Одбор за међународне рачуноводствене стандарде (IASB)* и пратећа упутства, објашњења и смјернице које доноси *Међународна федерација рачуновођа (IFAC)*. Неопходно је истаћи и то, да су од 01.01.2011. године, допунама тада важећег Закона о рачуноводству и ревизији у Републици Српској [14], уведени у примјену и *Међународни стандарди финансијског извјештавања за мале и средње ентитете (МСФИ за МСЕ)* који су обухваћени и новим Законом из 2015. године. Поред њих, новим Законом о рачуноводству и ревизији Републике Српске [15] у прописе који се примјењују у РС су додати и *Међународни стандарди вредновања (МСВ) – International Valuation Standards (IVS)*, *Међународни стандарди за професионалну праксу интерне ревизије - International Standards for the Professional Practice of Internal Audit* те Концептуални оквир за финансијско извјештавање.

Међународни стандарди финансијског извјештавања обухватају:

- **Међународне рачуноводствене стандарде (МРС) – International Accounting Standards (IAS)**, који су усвојени од стране *Одбора Комитета за међународне рачуноводствене стандарде (IASB)* у периоду од 1973 – 2001. године и

- **Међународне стандарде финансијског извјештавања (МСФИ)** – *International Financial Reporting Standards (IFRS)*, који су усвојени од стране *Одбора за Међународне рачуноводствене стандарде (International Accounting Standards Board- IASB)*, ранији *Комитет за међународне рачуноводствене стандарде (IASB)*. Наиме, 2002. године када је започео са радом *Одбор за Међународне рачуноводствене стандарде (IASB)* с радним сједиштем у Лондону, као правни сљедбеник (сукцесор) ранијег Комитета, донио је Одлуку да сва, до тада постојећа и важећа 34 MPC и свих тада 30 постојећих и важећих Тумачења остану на снази под њиховим дотадашњим именом, све док се не донесе одлука да се измијене или да се више не примјењују. Поред стандарда који су остали на снази, IASB је наставио са издавањем нових стандарда под називом *Међународни стандарди финансијског извјештавања (МСФИ)* [16]¹³.
- **Тумачења** која даје Комитет за тумачења међународног финансијског извјештавања – *International Financial Reporting Interpretations Committee (IFRIC)*

Међународне стандарде ревизије (МСР) – *International Standards on Auditing (ISA)* који су усвојени од стране *Одбора за међународне стандарде ревизије и увјеравања (International Auditing and Assurance Standards Board – IAASB)*, користе ревизори при ревизији финансијских извјештаја и изражавању мишљења.

Међународни рачуноводствени стандарди за јавни сектор (МРСЈС) - *International Public Sector Accounting Standards (IPSAS)*, усвојени су и објављени од стране Одбора за Међународне рачуноводствене стандарде за јавни сектор (*International Public Sector Accounting Standards Board – IPSASB*). Због недостатка конкретније регулативе у вези с финансијским извјештавањем субјеката јавног сектора, а ради хармонизације и стварања услова за упоредивост финансијских извјештаја јавног сектора, 1996. године у оквиру IFAC-а основан је наведени Одбор (*IPSASB*). Одбор је у периоду од 2000 – 2010. године објавио 31 МРСЈС. Ови стандарди имају за циљ да задовоље информационе потребе корисника финансијских

¹³ На дан 01.01.2011. на снази је било важећих 29 MPC, 8 МСФИ, 16 Тумачења која даје Комитет за тумачења међународног финансијског извјештавања (*IFRIC*), те 11 Тумачења које доноси Стални комитет за тумачења (*SIC*).

извјештаја, у првом реду грађана.

Међународни образовни стандарди, реализују се и презентују у облику саопштења IFAC-овог Образовног комитета (*IFAC Educational Committee*) као:

- IFAC-ови стандарди за професионалне рачуновође (*International Education Standards for Professional Accountants – IES*),
- IFAC-ове образовне смјернице за професионалне рачуновође (*International Education Guidelines for Professional Accountants – IEG*) и
- IFAC-ови образовни документи за професионалне рачуновође (*International Education Papers for Professional Accountants – IEP*).

IFAC-ов Образовни комитет објавио је 8 Међународних образовних стандарда за професионалне рачуновође (*IES*), образовне смјернице и документа који се имплементирају у националним регулаторним оквирима.

Кодекс етике за професионалне рачуновође (*Code of Ethics for Professional Accountants*), одобрен је од стране IFAC-а под називом *Етички кодекс за професионалне рачуновође*. У кодексу су садржани стандарди понашања за професионалне рачуновође и постављени основни принципи које требају примјењивати професионалне рачуновође ради постизања заједничких циљева.

Поједини аутори [9], поред наведене професионалне регулативе, као посебну ставку истичу и *Оквир за састављање и приказивање финансијских извјештаја*. У Републици Српској, у складу са *Законом о рачуноводству и ревизији Републике Српске*, у оквиру прописа који се примјењују подразумијева се и *Оквир за припремање и презентацију финансијских извјештаја* као њихов саставни дио. *Оквир* није Међународни стандард финансијског извјештавања, не дефинише питања вредновања и објављивања, али је саставни дио професионалне регулативе уз МСФИ. Ако би у неком случају постојао конфликт између захтјева *Оквира* и захтјева неког Стандарда, преовладаће захтјеви Стандарда над захтјевима садржаним у *Оквиру*.

У циљу правилне и досљедне примјене наведених законских одредби, МРС и МСФИ, Савез рачуновођа и ревизора Републике Српске је објавио званични превод на српски језик МРС и МСФИ објављених до 1. јануара 2009. године, који је одобрен од *Фондације одбора за Међународне рачуноводствене стандарде* као званични

превод за Републику Српску и постао је примјенљив на финансијске извјештаје који покривају периоде који започињу на дан 01.01.2010. године или касније [17]. Од 2011. године у примјени су и *Међународни стандарди финансијског извјештавања за мале и средње ентитете* (IFRS for SMEs) [18].

2.2.2. Законска рачуноводствена регулатива

Под законском рачуноводственом регулативом подразумијевају се законски прописи који регулишу област рачуноводства и ревизије и подзаконски прописи који се доносе у циљу извршења закона. Системски законски пропис који регулише област рачуноводства и ревизије у Републици Српској је *Закон о рачуноводству и ревизији Републике Српске* („Службени гласник РС“ бр. 94/15) и други законски прописи који су повезани с материјом коју регулише системски законски пропис, а који на индиректан начин утичу на његову примјену, нпр. *Закон о порезу на добит* („Службени гласник РС“ бр. 94/15 и 01/17) и др. У зависности од материје коју регулише пропис, законска рачуноводствена регулатива се може разврстати на:

1) прописе који регулишу организацију и функционисање система књиговодства и рачуноводства, припрему и презентацију финансијских извјештаја, ревизију финансијских извјештаја и стицање звања:

- *Закон о рачуноводству и ревизији Републике Српске* („Службени гласник РС“ бр. 94/15) и
- подзаконски прописи донесени на основу одредби овог закона, као нпр: Правилник о контном оквиру и садржини рачуна у контном оквиру, Правилник о садржини и форми финансијских извјештаја, Правилник о начину и роковима вршења пописа и усклађивања књиговодственог са стварним стањем, Правилник о регистру привредних друштава за ревизију и др.

2) пореске прописе: *Закон о порезу на доходак* („Службени гласник РС“ бр. 60/15); *Закон о доприносима* („Службени гласник РС“ бр. 116/12 и 103/15); *Закон о порезу на добит* („Службени гласник РС“ бр. 94/15 и 01/17); *Закон о порезу на непокретности* („Службени гласник РС“ бр. 91/15); *Закон о посебним републичким таксама* („Службени гласник РС“ бр. 08/94, 29/00, 18/01, 22/01, 60/03, 14/04, 41/05

и 51/06); *Закон о комуналним таксама* („Службени гласник РС“ бр. 04/12); *Закон о порезу на додату вриједност* („Службени гласник БиХ“ бр. 09/05, 35/09 и 100/08); *Закон о акцизама у БиХ* („Службени гласник БиХ“ бр. 49/09) и др. као и правилници о примјени наведених закона.

3) други прописи од значаја за успостављање и функционисање двојног књиговодства и рачуноводства, састављање, презентацију и објављивање финансијских извјештаја привредних друштава: *Закон о привредним друштвима* („Службени гласник РС“ бр. 127/08, 58/09, 100/11 и 67/13); *Закон о облигационим односима* („Службени лист СФРЈ“ бр. 29/78, 39/85, 45/89 и 57/89, и „Службени гласник РС“ бр. 17/93, 03/96, 39/03 и 74/04); *Закон о шумама* („Службени гласник РС“ бр. 75/08 и 60/13); *Закон о концесијама* („Службени гласник РС“ бр. 59/13); *Закон о водама* („Службени гласник РС“ бр. 50/06 и 121/12); *Закон о рударству* („Службени гласник РС“ бр. 59/12); *Закон о лизингу* („Службени гласник РС“ бр. 70/07 и 116/11); и др.

У наставку текста пажњу ћемо усмјерити на одредбе Закона о рачуноводству и ревизији Републике Српске. У Републици Српској први реформски *Закон о рачуноводству и ревизији* је из 1999. године. С овим законом је по први пут уведена примјена међународних стандарда. У односу на претходне прописе то је била новина како за рачуновође тако и за кориснике финансијских извјештаја. Новина је била и напуштање функционалног и прихватање билансног контног оквира и изостављање традиционалних одредби које се односе на успостављање и функционисање књиговодства и рачуноводства. У наредном *Закону о рачуноводству и ревизији* из 2005. године и даље се подржава примјена међународних стандарда, шире се уређују питања од значаја за функционисање рачуноводствене професије, услови и начин стицања звања у професији, признавање квалификација, јавна одговорност лица која пружају рачуноводствене услуге, одговорност правних лица и сл. И даље су изостављене традиционалне одредбе које се односе на успостављање, организацију и функционисање двојног књиговодства и рачуноводства. Актуелним *Законом о рачуноводству и ревизији Републике Српске* из 2009. године, подржава се непосредна примјена међународних стандарда и пратећих прописа донесених од релевантних међународних рачуноводствених тијела. У односу на претходна законска рјешења, нови закон по

први пут после дужег временског периода (после закона из 1993.) садржи традиционалне законске одредбе којим се уређује успостављање и функционисање система књиговодства и рачуноводства и других важних питања, као нпр. попис имовине и обавеза, вјеродостојност књиговодствених исправа, критеријуми за разврставање правних лица, рокови и начин чувања књиговодствених исправа, пословних књига и финансијских извјештаја, уређење система јавног надзора над рачуноводственом и ревизорском професијом и друга слична питања која у претходним законима нису чак ни спомињана. Изостављање „традиционалних“ одредби из системског прописа (период 2000.-2009. године) засигурно је имало негативног утицаја у настојањима за успостављање већег нивоа и јачања финансијске дисциплине привредних друштава [19].

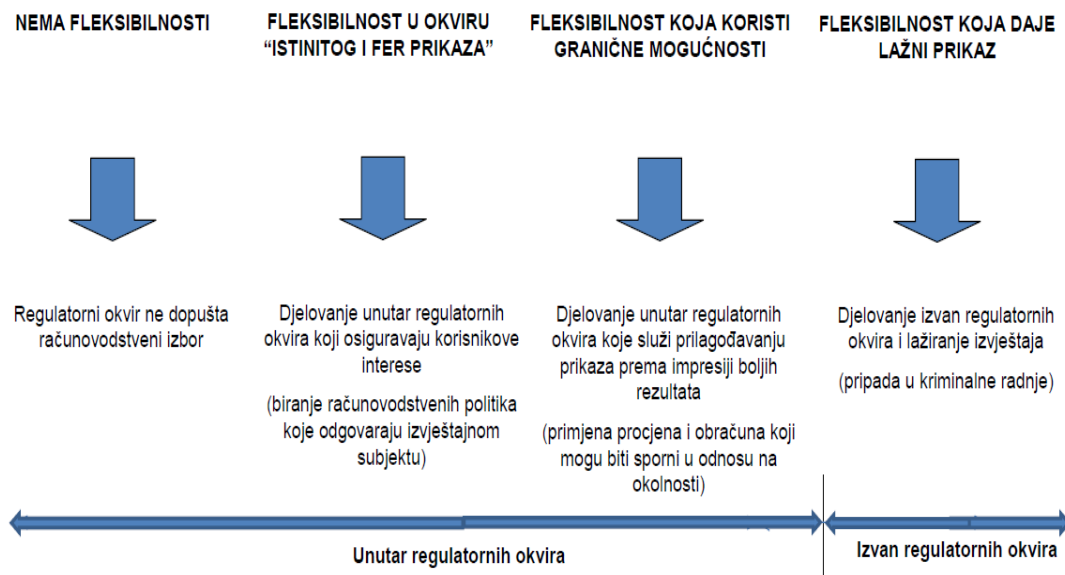
2.2.3. Интерна рачуноводствена регулатива

Под интерном рачуноводственом регулативом подразумевају се општи акти које доносе правна лица, а којима се уређују питања од значаја за успостављање и функционисање система књиговодства и рачуноводства у тим правним лицима. Под општим актима се подразумевају Правилник о рачуноводству и рачуноводственим политикама и сва друга акта којим управа правног лица, у складу са законским и професионалним правилима, уређује питања од значаја за успостављање и функционисање система књиговодства и рачуноводства.

2.3. Флексибилност регулаторног оквира

Регулаторни оквир финансијског извјештавања у Републици Српској, као и у другим земљама, подразумева примјену законске, професионалне и интерне регулативе. У циљу омогућавања истинитог, фер и објективног приказивања стварног финансијског положаја и успјешности пословања привредних субјаката према реалним, актуелним вриједностима имовине, обавеза и капитала, поред њихове историјске вриједности 2001. године је уведена и примјена фер вриједности која је, нажалост, најчешће коришћена у манипулативне сврхе. С

обзиром на постојање разних метода вредновања и процјене вриједности средстава привредног субјекта, поставља се питање: да ли мора постојати флексибилност у примјени рачуноводствених правила и у којој мјери?

Слика 2 Дефинисање подручја креативног рачуноводства према флексибилности примјене рачуноводствених правила [20]

Према слици 2 можемо видјети да се флексибилност која је дефинисана рачуноводственим правилима може користити унутар граница регулаторног оквира, али да врло лако њеном примјеном можемо изаћи и ван њега. Узимајући у обзир дефиниције “креативног рачуноводства” бројних аутора [21] [22] [23], можемо уочити његове главне карактеристике због којих се примјењује или би требало да се примјењује. Нажалост, врло често оно представља могућност “прилагођавања финансијских извјештаја” према жељи извјештајног субјекта; коришћење легалних могућности избора флексибилних метода, поступака и процјена; коришћења граничних могућности исказивања догађаја као и нејасна подручја рачуноводствених стандарда која отежавају контролу и ревизију; истицање „као значајне“ само оне информације које одговарају извјештајном субјекту, односно, скривање или умањивање „значајности информација“ које му не одговарају као и многе (зло)употребе које излазе из законских оквира и прелазе у криминалне радње које се тешко откривају.

Актуелни регулаторни оквир допушта креативну примјену рачуноводства унутар регулаторног оквира, нарочито у дијеловима која дозвољавају: избор између више алтернативних правила, правила која су нејасна, непрецизна или допуштају одговарајућу слободу одступања. Но, уколико се изађе ван законских оквира, могућности за манипулацију и злоупотребе су бројне и обично прелазе у недозвољене и криминалне радње.

2.4. Идентификовани проблеми у финансијском извјештавању

Овдје ћемо истаћи само неке од идентификованих питања (проблема) постављених од стране релевантних професионалних тијела, установа или лица, а која могу користити у будућим активностима за евентуално унапријеђење, измјене, допуне, доношење и примјену прописа из ове области:

➤ **Питање непосредне примјене међународних стандарда.**

Неспорно је да у финансијском извјештавању постоје тешкоће које произилазе из непосредне примјене МРС/МСФИ због обимности. Полазећи од саме чињенице да МРС и МСФИ садрже близу 2.500 параграфа плус тумачења и упутства, довољно говори колико су рачуновође или други корисници финансијских информација спремни да то све разумију и у пракси примијене [24]. Имајући у виду чињеницу да финансијски извјештаји састављени у складу са међународним стандардима, треба да приказују истинито, фер и објективно, по свим материјално значајним питањима, финансијски положај, резултате пословања, промјене на капиталу и токове готовине правног лица, поједини захтјеви и правила садржана у МРС/МСФИ су у директној супротности (конфлику) са том претпоставком па су:

- **чак непримјенљиви у конкретним условима** (нпр. МРС 2 – *Залихе*, захтијева да се обрачун излаза залиха врши примјеном ФИФО методе или методе просјечне пондерисане цијене. У условима инфлације најприхватљивији је обрачун излаза залиха примјеном ЛИФО методе. Међутим, у конкретној правној регулативи ЛИФО метода је непримјенљива јер није прописана правилима МРС 2 - *Залихе*), или су
- **у супротности са објективном и фер презентацијом** финансијских

извјештаја (нпр. МРС 12 - *Порез на добит*, захтијева да се после утврђивања добити, пореза на добит и добитка у билансу успјеха, нето добитак коригује обрачуном очекиваних будућих пореских прихода или пореских расхода, што је у супротности с традиционалним правилом по ком се евидентирају само стварно настале трансакције; или правила неких других стандарда која су у конфликту с претпоставком објективне и фер презентације, нпр. МРС 21 – *Учинци промјена курса размјене страних валута* (Параграф 16 – поступање с датим и примљеним авансима у девизама на дан биланса), МСФИ 3 – *Пословне комбинације* (Параграф 56 - поновна процјена имовине и обавеза у случају појаве негативног goodwill-а), непотпуна усаглашеност корпоративног рачуноводства и ревизије са Директивама ЕУ 2013/34 и 2014/95, итд, итд. При оцјени (не)усаглашености, свакако, у обзир треба узети чињенице да су директиве и политике Европске уније израђене за земље чланице које, претежно, већ годинама послују у складу са принципима тржишне економије, да су рачуноводствена и ревизорска пракса у тим земљама обично врло развијене, али и то да се и европско законодавство у овој области континуирано мијења. Како би се одржао успостављени континуитет у тежњи да домаће законодавство у области рачуноводства и ревизије задржи предзнак међународно признатог и у наредном периоду ће бити потребна доградња нормативно-правног оквира у Републици Српској и Босни и Херцеговини као цјелини [25].

➤ **Питање усаглашености законских прописа са захтјевима и правилима садржаним у МРС/МСФИ.**

Земље које се одлуче за примјену међународних стандарда, морале би своје националне прописе усагласити с правилима садржаним у међународним стандардима. Доношењем и усвајањем посљедњег сета законских прописа из области рачуноводства и ревизије у Републици Српској (мисли се на Закон о рачуноводству и ревизији и подзаконске прописе донесене на основу њега) извршена је потпуна (и формална) усаглашеност с правилима међународних стандарда. Међутим, законски прописи који су повезани и на индиректан

начин утичу на примјену Закона о рачуноводству и ревизији РС (мисли се на пореске и друге законске и подзаконске прописе), садрже већи дио одредби које су у директној супротности с правилима МРС/МСФИ, а које законодавац правда „чувањем и обезбјеђењем буџетских прилива“ централне и локалних власти. У том смислу неопходно би било приступити и својеврсном „ремонту“ законодавног оквира примјереном донесеној одлуци и садашњем стању економије [26].

➤ **Питање флексибилности регулаторног оквира.**

Као што је у претходним излагањима истакнуто, већи број прихваћених стандарда садржи правила с **више алтернативних рјешења** (нпр. примјена различитих метода обрачуна амортизације, различитих метода вредновања трошења залиха, различитих метода и дозвољених поступака почетног и накнадног вредновања средстава, процјена фер вриједности итд.) у ком случају правна лица својим рачуноводственим политикама одређују примјену метода, дозвољених поступака и процјена који ће у конкретним условима на најбољи, фер и поштен начин приказати вриједност имовине, промјене на капиталу, успјешности пословања и токове готовине у обрачунском периоду. Но, врло често, остављена алтернативна рјешења се злоупотребљавају у циљу “прилагођавања финансијских извјештаја” жељи извјештајног субјекта и (зло)употребе које излазе из законских оквира и прелазе у криминалне радње које се тешко откривају и доказују.

3. ХАРМОНИЗАЦИЈА И СТАНДАРДИЗАЦИЈА ФИНАНСИЈСКОГ ИЗВЈЕШТАВАЊА У БиХ

3.1. *Историјски развој међународне рачуноводствене праксе*

Стручњаци из рачуноводства, на XI Свјетском конгресу рачуновођа у Минхену, Њемачка, основали су Међународну федерацију рачуновођа (*International Federation of Accountants - IFAC*) давне 1977. године. Задатак ове свјетске организације јесте да служи јавном интересу, јача рачуноводствену професију на глобалном нивоу, доприноси развоју јаке међународне економије успоставља и промовише професионалне стандарде високог квалитета као и међународно прихватање тих стандарда. Основне активности IFAC-а огледају се у:

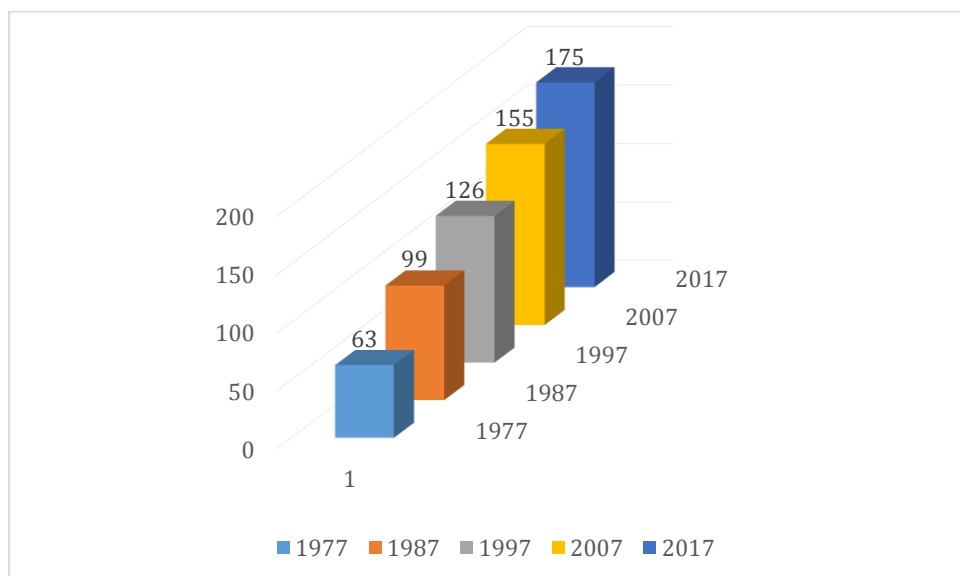
- ❖ **служењу јавном интересу** на начин да развија, промовише и одржава професионалне стандарде и Етички кодекс високог квалитета, подржава усаглашеност стандарда ревизије, увјеравања, етике, образовања и финансијског извјештавања,
- ❖ **доприноси ефикасном функционисању глобалне економије** кроз повећање повјерења у квалитет и поузданост финансијског извјештавања уз обезбјеђење високо квалитетних финансијских информација и услуга рачуноводствене професије које су од користи широком кругу корисника финансијских извјештаја.

IFAC је основни представник међународне рачуноводствене професије и сачињавају га организације – чланице из свих крајева свијета. Наиме, шездесет три професионалне организације рачуновођа из 51 земље потписале су Статут којим је 1977. године основан IFAC [27]. До 1987. године чланство IFAC-а је порасло на 99 организација чланица, 1997. на 126 организација чланица, 2007. на 155 чланица и придружених чланица из 118 земаља, а данас броји преко 175 чланица и придружених чланица из 130 земаља који су представљали преко 2,5 милиона рачуновођа у јавној пракси, привреди и трговини, влади и у академском сектору.

Снага IFAC-а не потиче само из међународног представљања и усклађености већ и из снаге његових појединачних организација – чланица. Организације -

чланице су посвећене промовисању квалитета, стручности и интегритета рачуноводствене професије. У оквиру IFAC-овог Програма усаглашавања чланства, од чланица се захтијева да примијене IFAC-ове стандарде и Међународне стандарде финансијског извјештавања, и да њихови чланови раде у складу с овим стандардима те да се успоставе одговарајуће надзорне, истражне и дисциплинске процедуре за чланове.

Савез рачуновођа и ревизора Републике Српске, примљен је у пуноправно чланство на сједници савјета IFAC-а одржаној 05.11.2010. године у Куала Лумпуру, Малезија као 141. чланица. Прије тога, пет година уназад, квалитет рада Савеза рачуновођа и ревизора Републике Српске био је праћен и контролисан од стране Француске асоцијације рачуновођа, IFAC-а и Свјетске банке. За квалитет свог рада и резултате које остварује, Савез рачуновођа и ревизора Републике Српске је добио најбоље оцјене што је утицало да из статуса придруженог члана пређе у статус пуноправног члана IFAC-а .

Графикон 1 Развој чланства IFAC-а (1977-2017)

Слика 3 Сертификат о статусу пуноправног члана IFAC-а

3.2. Примјена међународних стандарда у Босни и Херцеговини

С обзиром да Међународни стандарди немају законску снагу примјене, земље које их прихватају за примјену, законом прописују начин и обим њихове примјене. Неке земље прихватају њихову потпуну (непосредну) примјену, док неке дозвољавају употребу или имају политику која је у складу са IAS/IFRS. Будући да се до релевантних података о примјени IAS/IFRS у појединим земљама тешко долази, у наставку ћемо дати примјере само за неке од расположивих [28]:

- значајнија примјена IAS/IFRS у Европској унији је почела од 2005. године. У почетку су Стандарди прихваћени као обавезни за предузећа која имају обавезу састављања консолидованих финансијских извјештаја. Према пракси која је релевантна за ЕУ, прихваћени стандарди и све промјене у финансијским извјештајима, које су посљедица њихове примјене, морају се објавити у званичном службеном гласилу ЕУ. Из наведеног произлази да и у ЕУ није обавезна непосредна примјена IAS/IFRS,

- Русија спроводи програм хармонизације националних рачуноводствених стандарда са IAS/IFRS од 1988. године. Потпуни прелаз на IAS/IFRS се очекивао око 2010. године,
- у Савезној Републици Њемачкој (као и у ЕУ) почело се са селективном примјеном IAS/IFRS од 2005. године,
- Француска, иако чланица ЕУ, има мали проценат предузећа која своје финансијске извјештаје састављају по IAS/IFRS. Она има строге националне рачуноводствене прописе чија се примјена прати од стране надлежних државних органа и институција,
- у Аустралији се од 2006. године захтијева израда финансијских извјештаја по њиховим властитим еквивалентима IAS/IFRS стандарда,
- Сједињене Америчке Државе су наставиле с примјеном властитих стандарда (GAAP). У том смислу се захтијева, и од свих прекоморских компанија које котирају на америчким берзама, да финансијске извјештаје припреме или по америчким GAAP стандардима или по својим локалним захтјевима и напоменама којима се врши усаглашавање локалних и GAAP захтјева,
- у Србији је прописана непосредна примјена МРС/МСФИ за велика правна лица, средња правна лица и матично правно лице које саставља консолидоване финансијске извештаје. За мала правна лица и предузетнике, до увођења у примјену *Међународних стандарда финансијског извјештавања за мале и средње ентитете*, донесен је сопствени стандард који је уграђен у властити правни акт под називом Правилник о начину признавања имовине, обавеза, прихода и расхода малих правних лица и предузетника.
- Босна и Херцеговина, а самим тим и Република Српска, у процесима приближавања Европским интеграцијама, од 2000. године, определијелила се и прихватила Међународне стандарде. У Републици Српској то је учињено у првом реформском Закону о рачуноводству и ревизији из 1999. године којим је прописана обавезна примјена Међународних стандарда. И у наредном *Закону о рачуноводству и ревизији* прописана је обавезна примјена Међународних стандарда. Законом је прописано да се правила и захтјеви садржани у наведеним стандардима примјењују на финансијске извјештаје

за периоде који почињу 01. јануара 2006. године и касније [29]. Посљедњим *Законом о рачуноводству и ревизији Републике Српске* из 2015. године, подржана је непосредна примјена међународних стандарда и пратећих прописа донесених од стране релевантних међународних рачуноводствених тијела.

Друго важно питање које свакако заслужује пажњу јесте одређење о начину примјене МРС/МСФИ. Поставља се питање да ли:

- ❖ прихватити непосредну примјену међународних рачуноводствених стандарда или
- ❖ израдити властите националне стандарде који уважавају захтјеве и правила садржана у међународним рачуноводственим стандардима.

У нашој досадашњој рачуноводственој пракси очигледно је преовладало прво, одређење о прихватању непосредне примјене. Међутим, неоспорно је да у финансијском извјештавању постоје тешкоће које произлазе из непосредне примјене МРС/МСФИ у конкретним привредним условима пословања. Тешкоће у примјени произлазе прво из самих карактеристика МРС/МСФИ (комплексни и обимни; захтјевни; перманентно се мијењају и проширују; поједина захтијевана вредновања су врло компликована, поједини стандарди или захтјеви не садрже довољно објашњења, непрецизни су и сл. [9]), па до тога да су поједина правила и захтјеви у супротности с објективном и фер презентацијом финансијских извјештаја или су непримјенљиви. Полазна претпоставка од које полазе присталице непосредне примјене међународних рачуноводствених стандарда јесте да финансијски извјештаји састављени по правилима МРС/МСФИ објективно и истинито, по свим материјално значајним питањима, приказују стање имовине, капитала, обавеза, резултате пословања, токове готовине и промјене на капиталу.

Илустрације ради, навешћемо само неке од примјера, које истичу критичари непосредне примјене МРС/МСФИ гдје су правила и захтјеви појединих стандарда у супротности са том претпоставком [28], [24]:

- МРС 21 – *Учинци промјена курсева размјене страних валута*, Параграф 16 – поступање са датим и примљеним авансима у девизама на дан биланса;
- МРС 39 – *Финансијски инструменти: Признавање и мјерење*, Параграф 55 -

билансирање нереализованих добитака и губитака ХОВ намијењених продаји;

- МРС 12 – *Порез на добит* - кориговање нето добитка обрачуном очекиваних будућих пореских прихода и расхода који се евидентирају на одложеним пореским средствима или одложеним пореским обавезама;
- МСФИ 3 – *Пословне комбинације*, Параграф 56 - поновну процјену имовине и обавеза у случају појаве негативног goodwill-а ради његове елиминације, и др.

За примјер, гдје су захтјеви и правила појединих стандарда непримјенљиви, можемо навести МРС 2 – *Залихе*, Параграф 23 прописује да се обрачун излаза залиха врши примјеном ФИФО методе или методе просјечне пондерисане цијене. Међутим, у условима инфлације, рачуноводствена теорија и пракса захтијева обрачун излаза залиха примјеном ЛИФО методе. Јасно произлази да су наведене одредбе МРС 2 непримјенљиве у условима инфлације [30].

На основу свега напријед наведеног, а имајући у виду чињеницу да рачуноводство и ревизија нису егзактне науке, те да је рачуноводство дисциплина која се стално развија, мијења и побољшава, ближи смо теорији аутора који заговарају формулисање националних рачуноводствених прописа (стандарда) који су засновани на правилима међународних стандарда уз истовремено уважавање националних економских, друштвених, политичких и правних фактора те националне културе и традиције.

4. ФЕР И ПОШТЕНО ПРЕЗЕНТОВАЊЕ ПЕРФОРМАНСИ ПРИВРЕДНИХ ДРУШТАВА

4.1. Корпоративно управљање и проблем сукоба интереса власника и менаџера

Подручје корпоративног управљања обухвата корпоративни правни оквир и праксу доношења одлука у управним одборима корпорација, разне аспекте корпоративних финансија, закона који регулишу пословање хартијама од вриједности, стечајне законе, законе који регулишу пословање финансијских институција, односе са запосленима, уговорно право и теорију, власничка права, компензацијске системе и системе интерног информисања и контроле [31].

Вањски и унутрашњи елементи корпоративног управљања и односи између њих дефинишу систем корпоративног управљања. Односи између елемената у систему корпоративног управљања су одређени низом узрочно-посљедичних веза које називамо механизмима корпоративног управљања.

Основна разлика између појединих система корпоративног управљања је позиција корпоративне контроле. Елемент корпоративног система је у позицији контроле ако своје циљеве може наметнути као циљеве корпорације. Циљеви корпорација могу бити различити: опстати, максимизирати тржишни удио, продају, профит, минимизирати трошкове, али исто тако циљ може бити и минимизирање тржишног удјела или профита. Циљ корпорације је све оно што субјект у позицији корпоративне контроле жели.

Према закону власници имају контролу над предузећем – одређују циљеве које предузеће треба остварити. Након постављања тих циљева поставља се питање начина њиховог остварења. Обзиром да власника обично има превише да се сви активно укључе у доношење одлука о пословању, а како обично и немају довољно знања да би успјешно водили сложени пословни систем, у ту сврху ангажују професионалце у администрацији пословања - менаџере. У случају делегирања власти за управљање пословним системом од власника према менаџменту долази до оправданог одвајања власништва и контроле. Појединци немају нужно и

менаџерски талент и финансијски капитал. Могућност да се власништво одвоји од контроле омогућава свим странама да побољшају своју позицију.

У ужем смислу, термин корпоративно управљање одређује систем који власнику осигурава да ће врховни менаџмент, постављен да оствари циљеве организације, испунити основну преузету обавезу – стварање вриједности за власнике. Власници своју позицију према менаџменту уређују менаџерским уговорима. Успостављањем уговорних односа рјешава се проблем несавршене усклађености интереса између судионика процеса који се одвијају у корпорацији. Међутим, уговори не могу обухватити све могуће модусе менаџерског понашања. Проналажење структурних и бихејвиоралних мјера, којима ће се осигурати минимум неефикасности у уговорним структурама корпорација, анализира агенцијска теорија.

4.1.1. Менаџерски vs. власнички циљеви

Као што смо већ рекли, корпорације имају сложен систем контроле управе менаџмента. У фази постављања циљева, гдје се суштина одлучивања своди на балансирање између профита и ризика, избор врло често падне на ону комбинацију која ће максимизирати тржишну вриједност акција, а самим тим и богатство власника [32]. Можемо рећи да је то постала опште прихваћена циљна функција предузећа у савременим пословним финансијама. Тржишна цијена акција је показатељ моћи предузећа да ради у интересу власника. У случају да власници нису задовољни постигнутим резултатима, они могу продати своје акције те тако добијена средства инвестирати у акције других предузећа.

Robert Monks и Nell Minow (Нел Миноу), два водећа научника у области корпоративног управљања, дефинишу агенцијски проблем као „однос између различитих учесника у одређивању правца и резултата корпорација. Примарни учесници су: (а) акционари као власници капитала, (б) менаџмент на челу с генералним директором и (в) управни одбор¹⁴.“ Акционари бирају управни одбор

¹⁴ Менаџмент није у позицији да игнорише захтјеве значајних фирмених стејкхолдера, те се некада дешава да велики кредитори финансијском принудом врше снажан и легитиман утицај на

који их представља и чија је повјереничка одговорност да обезбиједи дјеловање менаџмента у најбољем интересу акционара, да би се осигурали дугорочни финансијски профити корпорације. Овај проблем, познатији под именом „агенцијски проблем“ или „агенцијска теорија“, се базира на односу принципал – агент гдје се менаџмент посматра као „агент“, а власник као „принципал“.

Агенцијска теорија бави се рјешавањем два проблема која се могу јавити у заступничким односима [33]:

- када су циљеви принципала и агената сукобљени,
- када је тешко или скупо за принципала да потврди шта агенти заиста раде.

У корпорацији то значи да управни одбор не би био у стању потврдити да менаџери стварно раде у интересу акционара, пошто су менаџери у погледу пословања које врше, у већини случајева, „инсајдери“, и на тај начин су боље информисани од власника, односно принципала те долази до информационе асиметрије. Према томе, менаџери могу дјеловати „опортунистички“ поводећи се за својим личним интересима – на уштрб корпорације. Могу нпр. трошити фондове корпорације на скупе погодности (авионе, умјетничка дјела, станове), посвећивати вријеме и ресурсе омиљеним пројектима које фаворизују (иницијативе у којима имају лични интерес, али које имају ограничен тржишни потенцијал), ангажовати се у борби за власт (гдје се могу преко ресурса борити за свој сопствени бољитак, а на штету предузећа) и одбити (или саботирати) примамљиве понуде за интеграције, пошто оне могу повећати ризик губитка посла.

Други проблем представља проблем подјеле ризика који се јавља када принципал и агент имају различите ставове и преференце у погледу ризика. На примјер, директори у предузећу могу бити наклоњени иницијативама за додатну диверсификацију, пошто по својој природи оне повећавају корпорацију и на тај начин и ниво компензације директора. У исто вријеме, такве иницијативе за диверсификацију могу поткопати вриједност акционара. Диверсификација смањује

менаџерске одлуке. Уопште, стејкхолдерима се мора обратити другачија пажња него власницима корпорације, а све с циљем постизања максималне дугорочне добити за акционаре.

лични ризик агената (менаџера) од потенцијалног губитка запослења те су јој они, често, више наклоњени од акционара.

Понекад, највиши менаџери предузимају акције које одражавају њихове личне интересе више него интересе акционара. Навешћемо неке од таквих примјера [34]:

30. јула 2002. године, предсједник George Bush (Џорџ Буш), потписао је Sarbanes-Oxley Act. Један од његових циљева био је да се спријечи пословање са самим собом и други сукоби интереса који су довели до пада компанија Enron, WorldCom, Adelphi и других џиновских корпорација. Између осталог, Sarbanes-Oxley Act забрањује компанијама да кредитирају директоре и забрањује продужење рокова враћања постојећих кредита.

Међутим, многе компаније дјеловале су непосредно прије потписивања нацрта закона. На примјер, један дан прије потписивања нацрта закона, Crescent Real Estate Equities из Fort Vorta у држави Тексас продужио је за 10 година рок враћања зајма од 26 милиона долара свом директору John-у Goff-у (Џону Гофу). А Electronic Arts је свом финансијском директору Warren-у Johnson-у (Ворену Џонсону) дао кредит од 4 милиона долара, наводећи у пријави да је то учињено мјесец дана прије „забране давања кредита директорима“.

Упркос доношења закона као што је Sarbanes-Oxley Act и притисцима акционара, пословања међусобно повезаних страна потпуно су уобичајена. Према компанији Corporate Library, истраживачке групе из Портленда у држави Мејн, 75% од 2.000 компанија које су истраживане и даље се баве пословањем међусобно повезаних страна. У суштини, то значи да компаније у својим саопштењима морају објелодањивати срамне примјере непотизма, закупа власништва од менаџера највишег нивоа, посједовање станова у власништву компаније и других облика „инсајдеризма“.

4.1.2. Механизми управљања интересима власника и менаџера

Већина земаља статистички прати и јавно објављује зараде менаџера. У Јапану влада пракса да се о промјени зараде обавијести и породица, али у неким земљама, нарочито европским, оне су још увијек табу тема и сматрају се пословном тајном. Ипак, угледни часописи и консултантске агенције успјевају да дођу до релевантних података, на којима заснивају компаративне анализе и извјештаје о зарадама водећих менаџера у свијету [35]. Из претходно реченог се може наслутити барем један од разлога ради којег би менаџери покушали управљати пословањем у свом интересу.

Сходно реченом, постоје одређени механизми који се користе за праћење понашања заинтересованих страна и који могу дјеловати унутар или изван субјекта пословања.

4.1.3. Интерни механизми

У циљу свођења могућности менаџера, да дјелују у сопственом интересу или „опортунистички“, на минимум, власници могу покренути одређене механизме управљања. Два примарна средства за праћење понашања менаџера су [36]:

- * ангажован и умјешан управни одбор,
- * акционарски активизам.

Поред ових истичу се још и менаџерске стимулације или тзв. „уговори на бази резултата“ који се састоје од уговора о наградама и компензацијама.

Ангажован и посвећен управни одбор има задатак да дјелује у најбољем интересу акционара како би створио дугорочну вриједност за акционаре. У том смислу, он се јавља као посредник који обезбјеђује равнотежу између мале групе кључних менаџера у фирми и широке групе акционара. Дobar управни одбор би требао бити активан, критички учесник у одређивању стратегија компаније. То не значи да чланови одбора требају заобилазити генералног директора већ, напротив, очекује се да имају јак надзор који превазилази једноставно одобравање планова директора. Данас је примарна одговорност управног одбора да обезбиједи

ригорозан надзор над стратегијским плановима, оцјењивање менаџера према стандардима високог учинка и контрола процеса сукцесије.

Сљедећа кључна компонента високорангираних управних одбора је независност директора која се огледа у слободи од свих врста везаности како за генералног директора тако и за компанију. То значи да би минималан број „инсајдера“ (ранијих и садашњих чланова менаџерског тима) служио одбору, а да директори и њихове фирме буду спријечени да пружају услуге консалтинга, правне или неке друге услуге за компанију. Велики број добрих компанија је рјешење овог проблема пронашло у инсистирању да директори посједују знатну количину сопствених акција у компанији коју надзиру што, ипак, није случај код свих. Битан предуслов дјелотворности управног одбора јесте јако корпоративно управљање и састав чланова управних одбора који имају потребну стручност и оспособљеност.

Акционарски активизам, као средство праћења понашања менаџера, се огледа у појави да власници корпорације себе виде као власнике акција умјесто као посреднике акција, и постају активно ангажовани у управљању корпорацијом. Међутим, то понекад нема смисла. Постоји толико много власника у великим америчким корпорацијама те се према њима не може односити као према „власницима“ у смислу да сваки власник понаособ буде информисан и да сви учествују у корпоративним пословима.

Менаџерска награђивања и стимулације морају бити развијени на начин да помажу компанији у остваривању дефинисаних циљева. У том смислу, једна од кључних улога управног одбора јесте да креиране стимулације имају способност да ускладе интересе генералног директора и највиших директора с интересима власника корпорације, а то је дугорочна добит акционара [37].

Комбинација три основна начела може створити праве монетарне стимулације за генералне директоре да би вриједност својих компанија довели до максимума [36]:

1. Одбори могу захтијевати да генерални директори постану битни власници акција компаније.

2. Плате, бонуси и опције акција могу бити тако структурирани да обезбиједу награде за одличне резултате с једне, и казне за лоше резултате с друге стране.
3. Опасност од отпуштања због лоших резултата треба бити реална.

Позната је чињеница да се примања или годишњи приход менаџера не заснивају само на основној плати него су ту и бонуси, бенефиције и специјалне акције, као саставни дијелови пакета за мотивисање менаџера.

Менаџерски бонус (допунска награда или премија за успјешан рад) различито се одређује, сходно мјесту у хијерархијској љествици, а израчунава се на бази слободне процјене као проценат остваривања планираног профита или продаје, или као проценат од стварно постигнутог профита, односно стварне продаје или повећања продаје и сл. Менаџерске бенефиције су бројна безготовинска примања која се огледају у низу погодности које им обезбјеђује компанија, као што су: коришћење аутомобила, посебно здравствено осигурање, чланарине и трошкови у пословним, спортским и другим клубовима, бескаматни кредити и многе друге. Специјалне акције или подстицајне акције треба подстицајно да дјелују на менаџере с циљем да се остваре високи резултати, натпросјечни профити у грани, рјечју, да се буде бољи од осталих.

Кроз пакет специјалних акција настоји се постићи мотивисаност менаџера за побољшање тржишног положаја предузећа. Међутим, ефекти од специјалних акција имају и другу страну која може значајно умањити мотивациона очекивања менаџера. Ријеч је о пореским дажбинама с којима се суочавају сви водећи менаџери. Да би се ублажио утицај пореских оптерећења, управни одбори у многим предузећима прибјегавају пракси издавања тзв. екстрачекова, којима се покривају пореске обавезе водећих менаџера [35].

4.1.4. Екстерни механизми

У овом дијелу размотрићемо неколико спољашњих механизма за контролу управљања који постоје у многим савременим дјелатностима. У њих спадају тржиште за корпоративну контролу, ревизори, државни надзорни органи, банке и аналитичари, медији и јавни активисти.

Тржиште за корпоративну контролу као спољашњи механизам за контролу управљања дјелује у условима када је одбор неефикасан у контролисању менаџера и не спроводи њихово надгледање, као и кад су акционари пасивни и не предузимају никакве акције да би контролисали или дисциплиновали менаџере што се дешава углавном када унутрашњи механизми у компанији не дјелују. Теоретски, под таквим околностима, менаџери се могу понашати опортунистички на начин да нпр. избјегавају своје обавезе, упуштају се у „трошкарење“ на послу, ангажују се на прекомјерној диверсификацији производа на тржишту и др.

Као један од спољашњих механизма који обезбјеђује барем парцијална рјешења описаног проблема јавља се тржиште за корпоративну контролу. У случају када унутрашњи контролни механизми не функционишу, а менаџмент се понаша опортунистички, већина акционара ће вјероватно прије продати своје акције него се ангажовати на активизму. Ту се као проблем јавља пад цијена акција до момента када тржишна вриједност имовине компаније пада испод њене књиговодствене вриједности. Потенцијални „нападач на корпорацију“ тада има могућност да преузме корпорацију по цијени нижој од књиговодствене вриједности имовине, а прва ствар коју мора урадити по преузимању контроле над компанијом биће да отпусти непродуктивни менаџмент. Управо ризик преузимања од стране „непријатељског нападача“ често се помиње као *ограничење преузимања* јер одвраћа менаџмент од опортунистичког понашања.

Финансијски извјештаји вреднују ефикасност којом менаџмент обавља своје дужности и ствара обавезе. Истовремено, имају битан утицај на плате менаџера, на вриједност њихових акција које имају у предузећу, на остајање на мјесту менаџера па и на продужетак њиховог радног односа у предузећу [38]. Иако постоје многи захтјеви у погледу отворености и истинитости, не постоји гаранција да ће информације које се стављају на увид јавности бити тачне. Менаџери могу дати лажне информације или сакрити негативне финансијске информације. Такође је могуће да користе рачуноводствене методе које искривљују резултате базиране на потпуно субјективним интерпретацијама (методе „креативног рачуноводства“). Задатак *ревизора* јесте да провјере и потврде тачност свих рачуноводствених извјештаја. Провјере могу открити финансијске нерегуларности и побринути се да финансијско извјештавање одговара стандардним рачуноводственим поступцима.

Финансијске институције и берзански аналитичари су двије спољашње групе које прате фирме у јавном власништву. Комерцијалне и инвестиционе банке раде тако, зато што су позајмиле новац корпорацијама, и стога морају утврдити да су финансије дужничких фирми у реду и да ће поступати према уговору о зајму. Берзански аналитичари непрекидно проучавају фирме које они прате и дају препоруке својим клијентима да купују, задржавају или продају акције. Њихови хонорари и углед зависе од квалитета ових препорука.

Када помињемо *државне надзорне органе*, као екстерни механизам контроле, мислимо на врсту и обим државних прописа којима су уређене одређене дјелатности. Банке, комунална предузећа и фармацеутска индустрија су, на примјер, изложени већем законском надзору због њиховог друштвеног значаја. Јавна предузећа су дужна ставити на располагање знатну количину финансијских информација таквим органима као што је, рецимо, Комисија за хартије од вриједности, и уопште, јавна предузећа су изложена већем броју законских захтјева од приватних предузећа.

Постоје два примарна разлога која стоје иза таквих захтјева. Прво, тржишта могу радити ефикасно само када инвестициона јавност вјерује у тржишни систем и друго, доступност информација као што је инсајдерско трговање, штити у извјесној мјери малог улагача од негативних посљедица асиметрично доступних информација.

Неуспјех разних спољашњих контролних механизма навео је амерички Конгрес да 2002. године одобри Sarbanes Oxley Act. То је био напор да се поново успостави повјерење инвеститора у управљање корпорацијама, а нарочито у финансијско извјештавање. Овај закон предвиђа више строгих мјера које требају обезбиједити боље управљање америчким корпорацијама. Неке од ових мјера су сљедеће [39]:

- * *Ревизорима* је забрањено бављење одређеним типовима послова који нису ревизорски. Није им допуштено уништавање архиве и података у року од пет година. Водећи партнери који провјеравају клијента морају бити мијењани најмање на сваких пет година.

- * *Генерални директори (CEO) и финансијски директори (CFO) морају у потпуности објелоданити ванбилансна финансирања и гарантовати за тачност објављених информација.*
- * *Директори морају одмах објелоданити продају акција у фирмама које воде и није дозвољено да их продају када то други запослени не могу.*
- * *Корпоративни адвокати морају извјестити старије менаџере о било каквом кршењу закона о хартијама од вриједности.*

Улога медија и јавних активиста као спољашњег контролног механизма се очитује кроз финансијску штампу која у развијеним капиталистичким економијама игра значајну индиректну улогу у праћењу менаџмента јавних корпорација. У САД-у пословни часописи, као што су Business Week и Fortune, финансијске новине као The Wall Street Journal и Investors Business Daily, као и телевизијске мреже попут Financial News Network и CNBC, непрекидно извјештавају о компанијама. Медији имају веома велики утицај на то како јавност види финансијске перспективе компаније и квалитет њиховог менаџмента.

4.2. Узроци нетачних финансијских извјештаја – грешке или преварне радње

Нетачни финансијски извјештаји пружају погрешну слику о приносном и/или финансијском положају предузећа. Одлуке које инвеститори и други корисници финансијских извјештаја доносе на основу погрешних финансијских информација наносе штету њиховим интересима. Стога је јасан интерес свеукупне рачуноводствене јавности да информације презентоване у финансијским извјештајима приказују стварну слику финансијског и приносног положаја предузећа. Та стварна слика ће изостати ако се при процесу израде учине грешке или ако менаџмент и састављачи финансијских извјештаја желе, путем преваре, остварити користи на штету корисника финансијских извјештаја, инвеститора прије свега.

Иако су им посљедице исте – настанак нетачних финансијских извјештаја, између грешака и превара постоје значајне разлике на које је важно указати, прије свега због начина њиховог откривања, али и санкционисања. Кључна одлика грешака је одсуство намјере¹⁵ да се у финансијски извјештај унесе погрешан податак, изостави неки износ или објављивање. Уобичајене грешке обухватају оне [40]:

- * које настају при прикупљању документације или при њеној обради у поступку израде финансијских извјештаја,
- * неразумне рачуноводствене процјене које воде прецјењивању чињеница или пак погрешна интерпретација чињеница,
- * које настају погрешном примјеном рачуноводствених принципа у вези с износима, врстама и начином презентације или објављивања.

Неопходно је рећи да грешке чине лица која учествују у процесу прикупљања и обраде информација које су основа за израду финансијских извјештаја и лица која припремају финансијске извјештаје, а не менаџмент предузећа. Преваре¹⁶, за разлику од грешака, се састоје у осмишљеном и намјерном припремању докумената, чињеница, информација и ситуација да би се створили предуслови да се неко на бази погрешног представљања чињеница у осмишљеним ситуацијама и околностима, подстакне да повјерује у неистину и у складу с њом да се понаша и према томе, трпи губитак или штету [38]. Оне се, по правилу, заснивају на сљедећа четири основна елемента [41]:

1. лажна презентација чињеница које имају значајан карактер,
2. свијест починиоца о томе да је представљање лажно или испољавање потпуне немарности за истину,

¹⁵ Проблем који се јавља при давању одговора на питање да ли је нека нетачност посљедица грешке или преваре је у томе што се намјера, а тиме и одсуство намјере тешко утврђује. Примјера ради, неразумно висок износ отписа спорног потраживања може бити посљедица грешке јер није постојала намјера да се претјераним отписивањем допринесе исказивању нижег добитка, но исти поступак би био коришћен и када би таква намјера постојала.

¹⁶ Преваре, у ширем смислу дефинисане, обухватају: преваре које настају злоупотребом имовине, корупцију и преваре путем финансијског извјештавања.

3. лице које прима информацију третира је као поуздану и ослања се на њу при доношењу одлуке,
4. захваљујући претходно наведеном настају финансијске штете, а које носе корисници информација.

Лажна презентација чињеница које су по својој природи значајне може се постићи манипулацијама, фалсификовањем или измјенама било књиговодствених евиденција, било књиговодствених докумената на основу којих се састављају финансијски извјештаји. Починиоци су свјесни недопустивости поступака и због тога се ова дјела означавају као намјерна.

За разлику од грешака, у преварама се као починиоци – инспиратори јављају различити нивои управе укључујући и топ менаџмент коме се често прикључују и трећа лица.

II ДИО
РАЧУНОВОДСТВЕНЕ МАНИПУЛАЦИЈЕ У ФИНАНСИЈСКИМ
ИЗВЈЕШТАЈИМА

5. ПОЈАМ И ОБЛИЦИ РАЧУНОВОДСТВЕНИХ МАНИПУЛАЦИЈА

Финансијско извјештавање има за циљ да служи великом броју корисника, разноврсних и понекад супротстављених интереса, као што су акционари, кредитори, зајмодавци, синдикални лидери, као и држава. Самим тим, велики број перспектива је повезан са финансијским извјештавањем, али све теже да остваре значајан утицај на рјешавање проблема "принципал-агент" до ког долази због асиметрије информација доступних објема странама. Са једне стране, финансијско извјештавање се посматра као начин на који менаџери компанија полажу рачун о свом „управљању“ кроз састављене финансијске извештаје њиховим власницима и другим заинтересованим странама. Са друге стране, финансијско извјештавање представља „комуникацију“ између информација садржаних у финансијским извјештајима и акционара, као и свих других корисника који имају интерес у компанији и који на бази података из финансијских извјештаја требају донијети корисне економске одлуке [42].

Увођење сређених, зачињених по жељи (cooked) слика рачуноводственог стања повећава информациону асиметрију, што аутоматски утиче и на функционисање финансијског тржишта. Међутим, има доста ситуација у којима се може утицати на кориснике, на овај или онај начин, приказујући им искривљену рачуноводствену слику и на тај начин, манипулисати њиховим понашањем. Према Америчком институту овлашћених јавних рачуновођа (AICPA) „Рачуноводствено манипулисање може укључивати дјела као што су: (а) манипулација, фалсификовање или измјена рачуноводствених евиденција или пратећих докумената на бази којих се припремају финансијски извјештаји; (б), Лажно приказивање или намјерно пропуштање књижења трансакција или других значајних информација о догађајима у финансијским извештајима; и (ц) Намјерна погрешна примјена рачуноводствених принципа који се односе на количине, класификацију, начин презентације, или објелодањивања [43]“. Слично претходном, Мато и Алиј (2014) су дефинисали рачуноводствено манипулисање као „манипулацију финансијским информацијама која представља искривљену презентацију, погрешно приказивање финансијског положаја/перформанси предузећа, стварајући лажну слику финансијске снаге организације [44]“.

Међутим, рачуноводствене манипулације су познате и по неколико других имена, као што су управљање приходима, уједначавање прихода, креативно рачуноводство, агресивно рачуноводство, аранжирање излога (window dressing), итд, али суштина је иста. Чињеница је да се манипулацијама ствара велика асиметрија у информацијама доступним корисницима финансијских извјештаја које утичу на њихов процес доношења одлука. У ствари, манипулативно рачуноводство укључује намјерно прилагођавање, сређивање финансијских евиденција према унапријед утврђеном циљу. Није ништа необично да свака компанија маневрише својим финансијским и оперативним вриједностима, у извјесној мјери, као што је формално допуштено у финансијским извјештајима, како би постигла дефинисане буџетске циљеве и великодушно наградила главне руководиоце. Међутим, фактори као што су похлепа, очај, неморал и лоше пресуђивање терају неке руководиоце да преправљају финансијске извјештаје. Несумњиво, ноћна мора „ризичног“ манипулативног рачуноводства је у порасту конкретно у глобалној привреди. У тренутној економској ситуацији, постоји огроман притисак (и лични финансијски подстицај за менаџере) да пријаве раст продаје и да задовоље инвеститорова очекивања у вези прихода.

Рачуноводствене манипулације се углавном заснивају на жељи да се утиче на перцепцију ризика повезаних са фирмом код учесника на тржишту. На тој основи, Stolowy и Breton су развили модел који дијели ризик у двије компоненте и идентификује сродне циљеве у финансијским извјештајима. Прва компонента ризика је повезана са варијансом поврата на уложено мјерена кроз зараду по акцији (EPS). Друга компонента се односи на ризик повезан са финансијском структуром предузећа, мјерена односом позајмљени/сопствени капитал [45].

Прије него што дефинишемо појам рачуноводствених манипулација, значајно је напоменути да ово није једини израз који се може наћи у литератури. У Великој Британији, овај феномен је окарактерисан изразом „creative accounting“ (креативно рачуноводство), који је донекле наметнут и од стране медија како би се нагласак ставио на дискреционо право менаџера да утичу на информације исказане у финансијским извјештајима, док се у Сједињеним Америчким Државама чешће

користи израз „earnings management¹⁷“. Поред ових, још се користе и изрази попут: агресивно рачуноводство, уједначавање добитка као и лажно финансијско извјештавање. Иако се међусобно разликују, према врстама поступака које обухватају, имају заједничку карактеристику: срачунати су на превару и самим тим, непожељни. С тим у вези, у наставку рада ће поред појма „рачуноводствене манипулације“ бити коришћен и појам „креативно рачуноводство“ за означавање свих рачуноводствених пракси које намјерно одступају од стандарда да би екстерним корисницима била презентована жељена, а не стварна приносна и финансијска снага предузећа.

У наставку ћемо покушати објаснити појам „креативно рачуноводство“ на неколико начина. За почетак ћемо кренути од дефиниције коју је дао Amat, а која гласи: „креативно рачуноводство је процес у којем рачуновође користе своје познавање рачуноводствених правила да би манипулисали цифрама исказаним у пословним рачунима [46]“. Из тог разлога, потпуно је очекивано да корисници финансијских информација умјесто реалне добију другачију, искривљену слику. Према Кодексу етике за професионалне рачуновође, рачуновођа не смије свјесно учествовати у било којој незаконитој или илегалној активности, нити у активностима које бацају лоше свјетло на рачуноводствену професију, но нажалост, у пракси су познати многобројни случајеви гдје су рачуновође, својим знањем и познавањем струке, припомогли да се прикаже искривљена, погрешна слика стварног пословања предузећа.

Рекли смо да постоји више дефиниција креативног рачуноводства. Различити аутори под овим термином подразумевају различиту садржину. Те разлике се крећу од става да:

- * „креативно рачуноводство“ укључује уобличавање финансијских извјештаја коришћењем права избора и других поступака допуштених рачуноводственом регулативом [47], преко схватања да
- * „креативно рачуноводство“ обухвата управљање добитком (не укључујући „уравнотежење добитка“) и манипулацију у вези са

¹⁷ У преводу „управљање добитком“

класификацијом било у билансу стања било у билансу успјеха [48] до, тога да

- * „креативно рачуноводство“ обухвата сваки и све оне поступке који се користе да би се манипулисало подацима у финансијским извјештајима, укључујући агресивно рачуноводство, примјену рачуноводствених принципа супротну њиховом духу, лажно финансијско извјештавање и све поступке који воде ка управљању добитком или манипулисању приходима [21].

Анализирајући наведене дефиниције уочили смо да би се главне карактеристике креативног рачуноводства могле приказати у сљедећем:

- * прилагођавање финансијских извјештаја, са циљем добијања слике по жељи извјештајног субјекта;
- * при избору флексибилних рачуноводствених метода, поступака и процјена користе се легалне могућности;
- * користе се рубне и „натегнуте“ могућности исказивања догађаја као и нејасна подручја рачуноводствених стандарда који отежавају контролу и ревизију;
- * истиче се значај информација које погодују извјештајном субјекту, а умањује и скрива значај информација које им не погодују;
- * примјењују се и злоупотребе (*abuse*) које значајно прекорачују законске оквири и прелазе у криминал који се тешко открива [20].

Креативно рачуноводство може дјеловати унутар и изван регулаторног оквира. Сва дјеловања на финансијским извјештајима унутар регулаторног оквира, евидентна су тамо гдје су правила недовољно јасна и прецизна, или пак дозвољавају превелику слободу одступања, док су дјеловања изван регулаторног оквира многобројна.

Може се рећи да примјена рачуноводствених правила на начин који је супротан њиховом духу или одустајање од њихове примјене представља ону одлику креативног рачуноводства која га одваја од политике финансијског извјештавања. Наиме, иако по циљевима блиска креативном рачуноводству,

политика финансијског извјештавања за њихову реализацију користи само простор који јој пружају стандарди понуђеним правима избора. За политику финансијског извјештавања је карактеристично да се она спроводи без кршења начела билансирања. Примјена политика финансијског извјештавања подразумијева испуњавање свих захтјева садржаних у Међународним рачуноводственим стандардима, који се односе како на признавање и процјењивање елемената финансијских извјештаја као и на тражена објављивања.

5.1. Појавни облици креативних рачуноводствених манипулација

Менаџери, по свему судећи, имају одлучујућу улогу у доношењу одлуке да ли користити креативно рачуноводство или не. Међу претходне могли бисмо додати и следећу дефиницију која привлачи пажњу: „креативно рачуноводство је сврсисходна интервенција менаџмента у процесу одређивања добитка, обично да задовољи себичне циљеве [49]“ Креативно рачуноводство се појављује у два облика, без кршења рачуноводствених прописа (унутар регулаторног оквира) – тзв. козметичко, гдје менаџери манипулишу разграничењима без икаквих посљедица на новчане токове, и кршењем рачуноводствених прописа (ван регулаторног оквира) - тзв. стварном, гдје менаџери предузимају акције које утичу на новчане токове у сврху управљања добитком.

Козметичко креативно рачуноводство је потенцијални исход ширине примјене обрачунског рачуноводства. Рачуноводствени стандарди и механизми контроле смањују ту ширину. Па ипак, није ју могуће елиминисати обзиром на сложеност и варијације у пословним активностима. Штавише, овакав вид рачуноводства захтјева процјене и мишљења што доприноси менаџерској дискрецији у одређивању рачуноводствених износа. Док дискреција обезбјеђује менаџерима могућност да открију са више информација слику о пословним активностима предузећа, са друге стране им дозвољава да уљепшају билансе (*Window dressing*) и управљају добитком.

Менаџери такође предузимају акције које утичу на новчане токове, често негативне, у сврху управљања добитком. Подстицаји креативног рачуноводства такође утичу на инвестирање и финансирање одлука менаџера. Овакво стварно креативно рачуноводство је више забрињавајуће од козметичког јер одражава пословне одлуке које често умањују богатство акционара.

Три су типичне стратегије козметичког креативног рачуноводства [50]:

1. менаџери повећавају приходе текућег периода,
2. менаџери раде велико чишћење (*Big bath*) знатно смањујући приходе текућег периода,
3. менаџери смањују волатилност (несталност) добитка пеглањем прихода.

Ове стратегије се најчешће користе комбиновано или појединачно у различитим временским интервалима да би се постигли дугорочни циљеви креативног рачуноводства.

5.2. Најчешће манипулације у финансијским извјештајима

Један од водећих ауторитета у Америци у откривању манипулација изазваних примјеном поступака креативног рачуноводства у сврху лажирања финансијских извјештаја, Howard Schilit, груписао их је у седам дијелова и назвао „Смицалицама“ (*Shenanigans*). Рачуноводствени трикови које рачуновође најчешће користе за лажирање финансијских извјештаја су [51]:

1. Прерано признавање прихода или признавање прихода упитне квалитете;
2. Признавање фиктивног прихода;
3. Надувавање зараде ванредним добицима;
4. Пребацивање текућих расхода у ранији или каснији обрачунски период;
5. Погрешна књижења или неправилно редуковање обавеза;
6. Пребацивање текућег прихода у каснији период;
7. Пребацивање будућих расхода у текући период.

У случају прераног признавања прихода или признавања прихода упитног квалитета, најчешћи примјери су: признавање прихода од услуга или производа, за услуге које ће бити реализоване тек у наредном периоду или производе, који купцу још нису испоручени; признавање прихода за услуге које купац није дужан платити; продаја зависним предузећима; присвајање и признавање туђих прихода као својих; прецјењивање безвриједних ствари и њихова продаја по високој цијени.

Признавање фиктивног прихода настаје када нису испуњене законске претпоставке при признавању прихода; при признавању одобреног рабата од стране добављача као прихода; признавању прихода од продаје у висини продајне цијене некретнина; признавању прихода од продаје предузећа, након пословног спајања; признавању финансијских и других прихода као прихода од продаје.

За „надувавање“ зараде ванредним добицима карактеристично је „надувавање“ профита продајом раније отписане имовине; стварање прихода рекласификацијом ставки у билансима (нпр. стална средства намијењена продаји); коришћење добити од продаје некретнина за смањење текућих расхода; укључивање добитка од продаје некретнина у приходе од продаје.

Пребацивање текућих расхода у ранији или каснији обрачунски период, реализује се капитализацијом текућих оперативних трошкова и касније терећење на расходе; пребацивање текућих трошкова у претходни период уз помоћ примјене промјењене рачуноводствене политике; смањење исправке вриједности имовине; признавање расхода од умањења имовине (нпр. goodwill); пребацивање трошкова амортизације у касније периоде, односно пролонгирање вијека употребе, тзв. „растезање“ амортизације.

Погрешна књижења или неправилно редуковање обавеза настају услед: признавања раније створених фиктивних резерви у приход; смањење обавеза мијењањем рачуноводствених претпоставки; давање неоправдано великих попушта; намјерно погрешно књижење расхода уз формирање (признавање) непостојећих обавеза као противстава; књижење плаћања унапријед у приходе, иако обавеза није извршена.

Пребацивање текућег прихода у каснији период, реализује се стварањем резерви, те њиховим каснијим признавањем у приходе, као и признавање прихода код припајања, који је зарађен прије припајања.

Правила о томе гдје ће се и какве манипулације појавити нема. Треба нагласити да циљеви манипулација пословним резултатима зависе и од тога да ли је ријеч о јавним предузећима која се котирају на берзи, или о приватним предузећима.

У Табели 1 приказана је заступљеност поступака креативног рачуноводства код британских предузећа.

Табела 1 Приказ примјене практичних поступака креативног рачуноводства у 185 најважнијих британских компанија [20]

Ранг	Подручје (тип)	Број	Постотак
1.	Резервисања	105	57 %
2.	Неоперативни профит	63	34 %
3.	Ванредни трошкови	54	29 %
4.	Пензиони фонд	52	28 %
5.	Капитализација трошкова	50	27 %
6.	Снижавање пореских трошкова	24	13 %
7.	Ванбилансни дугови	23	12 %
8.	Депресијација	17	9 %
9.	Курсне разлике	16	9 %
10.	Брендови	14	8 %
11.	Смањивање зараде	9	5 %

Као што можемо видјети у Табели 1, у британским компанијама највише манипулација се вршило на позицијама резервисања, ванредних добитака и губитака, са пензионим фондовима и капитализацијом трошкова. Према резултатима истраживања аутора Аљиновић Бараћ и Клепо из 2006. године, у Републици Хрватској су као позиције којима се најчешће манипулише оцијењене позиције амортизације, отписа потраживања и пореза, затим слиједе залихе, приходи, провизије и потенцијалне обавезе те ревалоризација сталне имовине [52]. С обзиром да нисмо били у могућности пронаћи истраживања на ову тему вршених код нас, према искуствима ревизора из земаља у окружењу, можемо претпоставити, да су најчешће манипулације у финансијским извјештајима [20]:

1. Манипулације трошковима и расходима
2. Манипулације приходима
3. Манипулације резервисањима

4. Стварање нереалне активе – капитализација текућих трошкова
5. Агресивна ревалоризација ради побољшања слике о солвентности и смањења утиска о високим зарадама
6. Сакривање обавеза
7. Извлачење новца из предузећа
8. Сложене трансакције
9. Крађа готовине.

У наставку рада ћемо изнијети детаљнија објашњења поменутих облика манипулација.

5.2.1. Манипулације трошковима и расходима

Очувању повјерења постојећих и стицању повјерења потенцијалних инвеститора доприноси исказивање више добити, као и исказивање добити која је блиска износу прогнозиране добити било од стране аналитичара или самог менаџмента.

Исказивање из периода у период растућег добитка, доводи или до раста цијена акција или до смањења промјењивости цијене акција. Цијене акција ће услед исказаног раста добитка расти због тога што су инвеститори спремни да плате више за акције предузећа које показује вишу приносну снагу. Раст цијена акција ће довести до повећања тржишне вриједности предузећа, до смањења цијене сопственог капитала и раста цијена опција на акције предузећа, за шта менаџери имају посебан интерес ако су их добили као дио накнаде.

Осим што настоје да добитак исказан у финансијским извјештајима буде из периода у период све већи, менаџери користе креативно рачуноводство и да би висину исказаног добитка прилагодили висини коју инвеститори очекују.

Иста мјера – исказивање вишег добитка доприноси поправљању бонитета предузећа јер утиче на висину два важна показатеља [1]:

- * степен задужености,
- * учешће камате у добитку.

И један и други показатељ ће при исказивању вишег добитка имати нижу вриједност. Поправљањем бонитета, предузеће не само да може утицати на висину камате и осталих услова под којима ће бити одобрени будући кредити, већ може отклонити пријетњу доспијећа већ узетих кредита ако степен задужености пређе горњу границу утврђену од стране повјерилаца. Добар кредитни рејтинг једнако је важан повјериоцима и власницима.

С друге стране, смањење, односно одлагање плаћања пореза на добит може бити остварено само ако је исказани добитак нижи од оствареног.

Исказивање вишег или нижег добитка у односу на остварени може бити остварено коришћењем више различитих мјера. Будући да је висина добитка определијелена висином прихода и расхода, мјере за уобличавање добитка могу бити усмјерене или на промјену висине прихода и/или промјену висине њима кореспондирајућих расхода.

Најчешћи разлози за лажно повећање трошкова се могу пронаћи у настојању да се:

- * смањи добит па тиме и порез на добит,
- * трошкови терете на текући период како би се растеретио наредни,
- * повећају трошкови у текућој години како би се стварањем скривених резерви повећали приходи у идућој години.

У наставку ћемо навести рачуноводствене поступке који за резултат имају лажно или агресивно повећање трошкова:

А) Књижење рачуна за приватне трошкове на терет предузећа

Ова манипулација се врло често појављује посебно код мањих предузећа. Лакше ју је открити ако се рачуни приватних трошкова разликују од уобичајених рачуна трошкова пословања предузећа, односно уколико су рачуни приватних трошкова истовјетни с рачунима трошкова пословања предузећа, теже их је открити.

Б) Књижење фиктивних рачуна трошкова

Књижење фиктивних рачуна трошкова је отежано увођењем ПДВ-а, али ако дође до лажирања онда се штета повећава јер долази до „извлачења“ ПДВ-а из државне благајне.

Ц) Агресиван отпис имовине: Рачуноводство „великог прања“ или „великог чишћења“ („Big bath“ accounting)

„Велико прање“ подразумијева агресивно отписивање ставки имовине у максимално допуштеним границама или преко тих граница како би се повећали текући расходи. Биланс се „чисти“ свим могућим врстама отписа, најчешће на позицијама:

- * дуготрајне имовине
- * залиха
- * ненаплаћених потраживања.

„Велико прање“ или „велико чишћење“ требало би утицати да се коначна добит прије опорезивања смањи на што мању могућу мјеру.

Агресиван отпис имовине може у наредним годинама када дође до продаје те имовине побољшати резултате. На тај начин се стварају скривене резерве. Поменути поступак се често примјењује у лошим годинама у којима предузеће ионако лоше послује у корист наредних година које се желе приказати бољим него што јесу.

Д) Пропуштање разграничења трошкова које је потребно разграничити

На примјер, трошкови полисе осигурања имовине која покрива и будуће раздобље књиже се на терет текуће године.

Е) Примање рачуна за необављене услуге

од пријатељских предузећа којима одговара признавање већих прихода. Рачуни се касније компензују услугама или на неки други начин.

Ф) Повећање трошкова амортизације

смањењем вијека трајања имовине, односно скраћивањем времена амортизације.

Г) Терећење трошкова резервисања

преко нормалних граница и за измишљене ризике као што је то чинила компанија „Хегох“ књижећи трошкове резервисања за „непознате ризике“.

Разлози за лажно смањивање трошкова најчешће су:

- * избјегавање приказивања губитка,
- * скривање губитака, или
- * повећавање добити ради добијања награда и осталих компензација.

Рачуноводствени поступци лажног или агресивног смањивања трошкова најчешће су сљедећи:

а) Смањивање трошкова амортизације

„растежањем“ вијека употребе средства, односно амортизацијског раздобља. На овај начин, компанија „AOL“ је повећала вијек употребе имовине за двоструко и тиме преполовила трошкове амортизације. Компанија „Time Warner Telecom“ је промијенила вијек употребе са 15 на 20 година.

б) Уклањање текућих трошкова из биланса успјеха и њихова капитализација

Један од свјетски познатих примјера јесте примјер компаније „WorldCom“ која је смањивала трошкове и скривала губитке капитализујући огромне износе текућих компјутерских трошкова као нематеријалну имовину или примјер компаније „AOL“ која је смањивала трошкове у билансу успјеха капитализујући маркетиншке трошкове.

ц) Пребацивање текућих трошкова на разграничења

Како би се избјегле посљедице исказивања губитака у финансијским извјештајима, менаџери често прибјегавају скривању губитка користећи позицију активних временских разграничења. Манипулација активним

временским разграничењима се најчешће изводи на начин да се трошкови текућег периода смањују преношењем на активна временска разграничења те признају тек у наредним периодима када је ситуација за менаџере повољнија.

д) Престанак књижења добављача за рачуне трошкова

На примјер, компанија „Rent-Way“, је једноставно на крају године зауставила даља књижења рачуна добављача које је требало теретити на трошкове.

е) Уздржавање од признавања отписа

потраживања, отписа залиха или резервисања за ризике и трошкове, иако би то требало учинити, такође може резултирати одгађањем, односно смањивањем приказаних расхода у текућој години.

5.2.2. Манипулације приходима

Исказивању виших прихода су нарочито склони менаџери чија предузећа имају сталну промјењивост добити, високу маржу добити, низак рацио књиговодствене и тржишне вриједности (*book to market ratio*) и за које спољни аналитичари прогнозирају висину прихода.

Можемо рећи да су манипулације приходима, без обзира да ли се ради о њиховом повећању или смањењу, много мање изражене него у развијеним земљама попут САД. Наиме, откако је уведен порез на додату вриједност (ПДВ) лажно приказивање прихода је знатно отежано, но није немогуће.

Разлози за лажно повећање прихода су најчешће:

- * Настојање да се повећа добит па тиме и награде менаџерима (директорима)
- * Настојање да се сакрију губици.

Лажно или агресивно повећање прихода се може произвести сљедећим рачуноводственим поступцима:

- ❖ **Двоструким књижењем истих рачуна** купаца (као у случају компаније „Parmalat“) што у данашњим условима и није више тако једноставно због система ПДВ-а јер је неопходно лажирати и књижења и извјештаје о ПДВ-у.
- ❖ **Књижењем фиктивних фактура** што се према искуствима ревизора код нас појављује и чешће него што би се очекивало. Фиктивне рачуне прихода је теже открити ако се за њих плати ПДВ. Да би се уочиле неправилности потребно је детаљно проучити застарјела потраживања, нарочито она за која није покренут судски спор ради наплате.
- ❖ **Признавање прихода унапријед.** Најпознатија манипулација признавања прихода прије његове реализације је изведена у „Хегох“ компанији. Компанија „Хегох“ је продавала фотокопир машине с услугом сервисирања која ће бити обављана кроз неколико година након продаје. Поред продаје, компанија се бавила и изнајмљивањем фотокопирних машина. Приходе од сервисирања, компанија „Хегох“ је признавала у моменту продаје опреме, а приходе од изнајмљивања потписивањем уговора о закупу и то у цјелини. Комисија за хартије од вриједности је испитивањем утврдила да је компанија „Хегох“ овим „рачуноводственим триком“ надувала добит прије пореза за 1,5 милијарду УСД у периоду од 1997. до 2000. године. Овим триком је обезбијеђено одржавање врло високе цијене акција „Хегох“-а што је омогућило директорима да остваре 5 милиона УСД награде за добре перформансе и зараде више од 30 милиона УСД на продаји акција. Након сазнања да су приходи нереално надувани, цијене акција су пале за 52% у току само једног дана.
- ❖ **Надување прихода:** примјер побољшања резултата продајом дуготрајне имовине (легално). У овом случају није ријеч о превари нити о лажирању финансијских извјештаја већ о могућем скривању губитака из редовног оперативног пословања.

Многе организације у периодима када остварују вишак готовине купују некретнине које могу продати у кризним ситуацијама, односно кад се укаже потреба за готовином. Ту се најчешће тактизира с пригодном повољном куповином и након тога, када дође вријеме, с још повољнијом продајом.

Ако компанија накнадно прода некретнину изнад њене набавне вриједности она реално остварује добит која се исказује у извјештају о добити. Из тих разлога се таква продаја активира у периоду лошег пословног резултата када се оперативни губици покривају продајом некретнина како би се створио утисак континуирано доброг пословања. Већина инвеститора и акционара највећу пажњу поклања нето резултату код којег се не види структура од чега је настао, те да би се појачао утисак доброг резултата код истих често се управо из нето добити дијеле и дивиденде. На тај начин се одржава и вриједност акција на тржишту капитала. МРС 16 Некретнине, посројења и опрема налаже да се као приход који није из редовног пословања може признати само разлика између књиговодствене вриједности средства и продајне цијене истог.

- ❖ **Претварање резерви у приходе** (WorldCom манипулација) предузеће може извршити на начин да након што је претходне године извршило ревалоризацију групе некретнина и на ревалоризационе резерве прокњижило повећање вриједности, наредне године предузеће укида ревалоризационе резерве и признаје их као приход од укидања ревалоризационих резерви, што не прати промјена вриједности имовине. Слична манипулација се може постићи и затварањем текућих обавеза према добављачима и признавањем прихода од отписаних обавеза према добављачима.

Лажно смањивање прихода

Редукција (смањење) прихода ради се у намјери да приход не „искочи“ превише изнад претходне и посебно наредне године.

Наиме, „искакање“ превисоког прихода у једној години може створити утисак пада у наредној години што може резултирати падом вриједности акција чак независно од остварене добити. Осим што настоје да добит исказана у финансијским извјештајима буде из периода у период све већа, менаџери користе креативно рачуноводство и да би висину исказане добити прилагодили висини коју инвеститори очекују било на основу прогноза од аналитичара, било на основу објављених кварталних или полугодишњих финансијских извјештаја. Исказивање

знатно ниже од очекиване добити, редовно доводи до тога да инвеститори почну преиспитивати основаност даљег држања акција датог предузећа.

Смањење прихода се може постићи коришћењем различитих техника које могу бити у регулаторним оквирима, граничне или ван регулаторних оквира, као што су:

- 1) нефактурисање континуираних испорука на крају обрачунског периода,
- 2) одгађање признавања прихода на различите начине,
- 3) продаја на „црно“ и терећење расхода у дјелатности производње, производних услуга и грађења,
- 4) нефактурисање дјелимично обављених услуга, преношење прихода у наредни обрачунски период, итд.

5.2.3. Манипулисање резервисањима (*Cookie Jar Reserves*)

Као што смо већ прије рекли, исказивање ниже добити од очекиване, редовно доводи до тога да инвеститори почну преиспитивати основаност даљег држања акција датог предузећа. С друге стране, менаџмент настоји да у годинама када је пословање добро и када остварени добитак премашује очекивања, мјерама креативног рачуноводства обезбиједи исказивање ниже добити од остварене и на тај начин створи резерве (скривене, тзв. *Cookie Jar Reserves*) које ће користити у будућности, када буде остварена незадовољавајућа добит.

Иако постоје различити начини стварања скривених резерви то се најчешће постиже признавањем различитих врста резервисања. Према Закону о порезу на добит Републике Српске [53], у резервисања која се могу порески признати убрајају се:

- резервисања за трошкове у гарантном року,
- резервисања за трошкове обнављања природних богатстава, уколико нису претходно укључена у набавну вриједност природног богатства

- резервисања за задржане кауције и депозите,
- резервисања за накнаде и бенефиције запослених.

Остала резервисања, у складу са МРС 37 – Резервисања, потенцијалне обавезе и потенцијална средства, иако могу бити неопходна, неће бити узета у обзир приликом састављања пореског биланса.

На примјер, уколико субјект има штетни уговор, он је обавезан признати садашњу обавезу према том уговором и мјерити је као резервисање, но то му неће бити признато као порески расход.

а) Пренос добити у наредни обрачунски период помоћу резервисања која су порески призната

Коришћење института резервисања је врло честа полуга која се користи у креативном рачуноводству за пренос добити у наредну годину, односно наредни обрачунски период. Као примјер можемо навести да се наглашено конзервативним приступом утврђивања трошкова резервисања за ризике у гарантном року повећавају трошкови текуће године, а самим тим ствара се обавеза за резервисања која ће бити укинута истеком гарантног рока или поновном процјеном.

Према одредбама МРС 1 – Презентација финансијских извјештаја [54], укидањем неискоришћених резервисања, у наредним периодима признаће се приходи од укидања резервисања што непосредно производи раст нето добити тог периода. На тај начин се у креативном рачуноводству постиже изглађивање прихода и нето добити (*Income smoothing*) и стварање позитивне слике о уједначено добром пословању кроз више обрачунских периода. Овакав поступак је често на граници коју допушта флексибилност примјене Међународних стандарда финансијског извјештавања (МСФИ), а понекад и прекорачује те границе.

б) пренос добити у наредну годину помоћу порески непризнатих резервисања (штетни уговори)

Према МРС 37 – Резервисања, потенцијалне обавезе и потенцијална средства, када субјект има уговор који је штетан, садашња обавеза по уговору признаје се и мјери као резервисање. Међутим, резервисања за штетне уговоре нису допуштена пореским прописима па се такав трошак резервисања не сматра одбитном ставком. Независно од тога, резервисање се може, а често реално и треба обавити.

С обзиром на то да пореска контрола не реагује на трошкове који су укључени у пореску основицу, све се своди на ревизорску контролу под условом да је предузеће обавезно да врши ревизију.

Из претходног можемо закључити да резервисања која су порески опорезива пружају много већи простор за креативно рачуноводство него резервисања која су неопорезива.

Трошкови и обавезе по основу резервисања за штетне уговоре утврђују се процјеном. Предузеће је обавезно да једанпут годишње, најкасније на дан састављања финансијских извјештаја, поново размотри процијењену штету те ју по потреби коригује ради приказивања реалне висине обавеза.

Уговори о грађењу су веома погодни за примјену метода креативног рачуноводства из више разлога. Први разлог произлази из чињенице да је највећи број тих уговора ограничен на минималне износе трошкова и цијена у циљу добијања самог уговора.

У дјелатности грађења је готово уобичајено да се врло често зарада очекује од накнадних (додатних) радова што може резултирати проглашавањем штетним основног уговора иако на крају када се реализују, накнадни радови не морају бити лоши или непотребни.

Други разлог су велике могућности манипулисања трошковима уговора. У ситуацијама када се за укупне трошкове терете различити уговори у великој мјери их је тешко контролисати.

Поред поменутих, на текући резултат, када је ријеч о грађењу, може се утицати и формирањем неутрошених залиха на градилишту путем сторнирања терећених трошкова материјала и разних уградних елемената.

Овакве манипулације је готово немогуће контролисати јер се ситуација на терену (градилишту) свакодневно мијења. Оваква немогућност контролисања утрошених количина материјала често доводи до случаја да се многи материјали, који одлазе у сасвим другом правцу, књиже на терет трошкова грађења објекта на име којег је склопљен уговор.

5.2.4. Стварање нереалне активе – капитализација текућих трошкова

Приказивања нереалне вриједности средстава предузећа се може постићи њеним потцјењивањем, односно прецјењивањем што се врло често постиже капитализацијом нижег, односно вишег износа трошкова од стандардима прописаног.

Најчешће, манипулације се могу срести код признавања нематеријалне имовине која проистиче из развоја. Признавање ове врсте средстава дефинисано је МРС 38 – Нематеријална имовина, међутим, у том подручју остале су отворене многе недефинисане ситуације и могућности лажирања.

Иако МРС 38 настоји ограничити злоупотребу капитализације интерно створене нематеријалне имовине, то ипак није једноставно. Стандард забрањује капитализацију сљедеће нематеријалне имовине [55]:

- ❖ Интерно генерисаног goodwill-а
- ❖ Трошкова насталих у фази истраживања интерно генерисане нематеријалне имовине
- ❖ Интерно генерисаних заштитних знакова, импресума, издавачких наслова, листа купаца и ставки сличне садржине које се не могу признати као нематеријална имовина.

Наведени издаци се признају као расход у тренутку њиховог настанка и не могу се капиталисати, односно приказати на позицији нематеријалне имовине. Само нематеријална имовина настала у фази развоја интерног пројекта која може да докаже да испуњава услове прописане МРС 38:

- 1) техничку изводљивост завршавања нематеријалне имовине, тако да ће она бити расположива за коришћење или продају;
- 2) своју намјеру да заврши нематеријалну имовину и да је користи или прода;
- 3) своју способност коришћења или продаје нематеријалне имовине;
- 4) како ће нематеријална имовина генерисати вјероватне будуће економске користи. Између осталог, ентитет може да демонстрира постојање тржишта за производ нематеријалне имовине или саму нематеријалну имовину или,

уколико се користи интерно, употребљивост нематеријалне имовине;

- 5) расположивост адекватних техничких, финансијских и других ресурса за завршавање развоја и коришћење или продају нематеријалне имовине; и
- 6) његову способност поузданог одмјеравања издатака који се могу приписати нематеријалној имовини током њеног развоја,

се може признати као имовина и то у висини трошкова насталих искључиво у фази развоја.

Чак и када се изврши коректно почетно признавање, могућности манипулације и даље постоје. С обзиром на то да се нематеријална имовина може накнадно вредновати моделом ревалоризације, утврђивање фер вриједности на дан биланса отвара даље могућности. У случају када су већ при почетном вредновању капиталисани трошкови који не испуњавају услове да буду укључени у вриједност прибављеног средства, посљедица се огледа у алокацији ових трошкова, путем амортизације¹⁸, расподијељених на терет више обрачунских периода у билансу успјеха, што под осталим непромијењеним околностима утиче на исказивање бољег финансијског резултата.

На финансијски резултат се може утицати и преко цијене коштања интерно генерисаних нематеријалних улагања. У складу са МРС 38 – Нематеријална имовина, у цијену коштања нематеријалних улагања могу се укључити само издаци и расходи који се могу директно приписати креирању, производњи и припреми средства за његову намјеравану употребу настали од дана када је нематеријално улагање први пут задовољило критеријуме за признавање. Забрањено је урачунавање интерно насталих издатака који су признати као расход у претходним финансијским извјештајима прије испуњавања услова за признавање. Уколико управа има за циљ приказивање бољег финансијског резултата, може извести рачуноводствену манипулацију укључивања у цијену коштања интерно насталих нематеријалних улагања трошкова које би требало признати као расходе периода. Примјери таквих трошкова су издаци по основу продаје и администрације, општи

¹⁸ уколико се одлучимо за накнадно вредновање по моделу трошка набавке

режијски трошкови и издаци осим оних који се директно могу приписати припреми средства за коришћење, издаци за обуке особља за коришћење средстава итд.

Примјер рачуноводствене манипулације нематеријалном имовином

Један од најпознатијих случајева манипулације нематеријалном имовином догодио се у друштву AmericaOnline (AOL) 1996. године када је компанија објавила да је због сукоба с америчком Комисијом за хартије од вриједности (SEC) на терет расхода отписала укупно 385 милиона долара. Овај расход се односио на трошкове стицања претплатника који су у претходним годинама капитализовани на позицији нематеријалних улагања. Ови трошкови су обухватили трошкове производње, штампања и дистрибуције милиона комјутерских дискова који садрже софтвер друштва потенцијалним купцима. AOL је извршила капитализацију трошкова стицања претплатника и амортизовала их у року од двије године с претпоставком да ће они у будућности генерисати додатне приходе и добитак. На овај начин, компанија је одгодила значајан дио трошкова с циљем да их сучели с приходима који ће се појавити у будућности. Средином 1996. ови капитализовани трошкови су чинили трећину имовине, а више од половине капитала. Као посљедица капитализације, за 1996. је умјесто губитка од 180 милиона долара исказан добитак од 65 милиона долара [56].

5.2.5. Агресивна ревалоризација ради побољшања слике о солвентности и смањења утиска о високим зарадама

Ревалоризација сама по себи отвара многа питања о вјеродостојности, реалности и транспарентности финансијских извјештаја.

За вредновање некретнина, постројења и опреме у билансу стања, МРС 16 – Некретнине, постројења и опрема нуди предузећима избор између модела трошка набавке и модела ревалоризације. Управа предузећа рачуноводственим политикама бира који модел ће примјењивати. У овом дијелу рада, акценат стављамо на изор модела ревалоризације чија примјена се заснива на процјени фер вриједности некретнина, постројења и опреме на крају обрачунског периода, а чији ефекти се књиже преко рачуна ревалоризационих резерви.

Усвајајући модел ревалоризације велики број предузећа је свјесно утицао путем процјене фер вриједности (више од реалне) да прикаже већу вриједност имовине у активи биланса стања, а с друге стране, књижењем ревалоризационих резерви, које су позиција властитог капитала, у пасиви је приказиван бољи однос сопственог и позајмљеног капитала, односно повољнији коефицијент сигурности који приказује однос између капитала и обавеза. Овакав поступак је карактеристичан у случајевима када предузеће жели додатно да се задужи, а банке посебно обраћају пажњу управо на однос капитала и обавеза. Још је већа манипулација и очитије кршење прописа ако се повећање вриједности некретнина, постројења и опреме сматра ревалоризационим приходом који се приказује у билансу успјеха [57].

Остале могућности манипулације примјеном модела ревалоризације се огледају код накнадног вредновања инвестиционих некретнина што је регулисано МРС 40 – Инвестиционе некретнине. У овом случају, повећање фер вриједности утврђене процјеном се признаје као приход од усклађивања вриједности.

Простор за манипулације процијењеном фер вриједношћу не леже само у злоупотреби коришћења модела ревалоризационе вриједности, већ и у самом процесу процјене вриједности посматране имовине. Наиме, само за потребе процјене фер вриједности некретнина је потребно да процјену обави овлашћени процјенилац с тим да то не мора бити трећа особа већ може бити особа запослена унутар предузећа. За потребе процјене фер вриједности опреме не постоје никакви специфични захтјеви ко може вршити процјену из чега се јасно види да и у погледу некретнина и опреме се процјеном може утицати на финансијски положај и приносну моћ предузећа.

Овакав поступак агресивне ревалоризације се најчешће не може окарактерисати као кривично дјело јер не постоји пореска превара из разлога што је пренос ревалоризационих резерви на нераспоређену добит опорезив. Код претходног треба обратити пажњу да ли су пренесене резерве заиста и реализоване, односно да ли су испуњени услови за њихов пренос на капитал.

5.2.6. Сакривање обавеза

Најчешћи мотив сакривања обавеза је избјегавање приказивања високе задужености предузећа како би се добили кредити, заварали добављачи, привукли инвеститори или одржала вриједност акција на тржишту капитала.

Сакривање обавеза је најчешће повезано са сакривањем трошкова.

Кад је ријеч о сакривању обавеза, најчешће је ријеч о врло грубим књиговодственим неправилностима и лажирањима које се у највећем броју огледају у примјени једног или више сљедећих поступака [20]:

➤ ***Једноставни прекид књижења појединих улазних рачуна трошкова и обавеза***

Прекид књижења појединих рачуна трошкова и обавеза тешко се открива ако не постоји уређен систем праћења рачуна који то онемогућавају. Превара се открива тек када повјериоци утуже неплаћене рачуне и након тога услиједи контрола која ће утврдити да предметни рачуни никада нису ни прокњижени.

➤ ***Пребацивање обавеза на повезана предузећа***

Пребацивање обавеза на повезана предузећа која се не консолидују је чиста превара, а најпознатија је изведена у „Енрону“. На жалост, оваква превара се открива тек након финансијског слома читавог преварног система.

➤ ***Затварање обавеза преко исправке вриједности на крају раздобља или преко резерви***

Затварање обавеза преко исправке вриједности производа или робе је грубо књиговодствено лажирање које се не може уочити из финансијских извјештаја него тек детаљном истрагом обављених књижења.

На овај начин, књижење би се извршило на исправку вриједности производа или робе, а затвориле би се обавезе према добављачима. У наредном обрачунском периоду би се затворила исправка вриједности, а поново отворила обавеза према добављачу. Овом врстом преваре се истовремено могу сакрити и непродате залихе и обавезе. Она се тешко открива јер не

утиче на ПДВ пријаву нити на обрачун пореза на добит. Уколико се обавезе затворе са повећањем резерви, побољшава се солвентност.

5.2.7. Извлачење новца из предузећа

Извлачење („исисавање“) новца из предузећа је једна од врло честих превара и у свијету и код нас. Оваква врста преваре је посебо изражена код предузећа у државном власништву, али није непозната ни код приватних предузећа.

Превара се најчешће изводи тако да се рачуни за услуге предузећима увећавају како би се новац пребацио на приватна предузећа у којима се исплаћују власницима с плаћеним порезом на добит, а након тога се новац дијели међу учесницима у превари.

Када је ријеч о редовном пословању нема јаког мотива за извлачење новца из приватних предузећа с обзиром да стопа пореза на добит није висока (у Републици Српској износи 10%).

Међутим, када предузеће дође у тешкоће, могућа је превара да се помоћу лажних рачуна и пребацивања новца на приватне рачуне извуче готовина из предузећа којем остају неподмирене обавезе након чега се предузеће „гурне“ у „банкрот“, односно прикаже лажни стечај како би се избјегло плаћање обавеза. У свјетлу актуелних привредних догађаја, препоручљиво би било детаљно провјерити сваки стечај како би се утврдили његова оправданост и објективност.

5.2.8. Сложене трансакције

Сложене трансакције се најчешће односе на замршене трансакције између повезаних предузећа која су под контролом једне управе.

Консолидовани финансијски извјештаји представљају финансијске извјештаје групе предузећа у којима је финансијски и приносни положај групе представљен као да је група не само економска, већ и правна цјелина. Манипулације консолидованим финансијским извјештајима се могу везивати за утврђивање обавезе састављања консолидованих финансијских извјештаја, утврђивање круга

консолидовања, преузимање података из појединачних у збирне финансијске извјештаје и провођење мјера консолидације [20].

Превара се одвија на начин да матично предузеће оснива своја зависна помоћу којих може манипулисати приходима, расходима, повратним лизингом, продајом имовине, отписивањем обавеза, обрачуном интерних резултата, преносом акција, формирањем заједничког фонда за управљање акцијама који контролишу исти власници и друге сличне манипулације.

Међу, свакако, најпознатије преваре овог типа убраја се превара компаније „Enron“ у чијим су финансијским извјештајима исказана прецијењена потраживања за 1,2 милијарде долара. Превара је изведена путем преузимања прихода које су остваривали ентитети за посебне сврхе (SPEs), док су истовремено обавезе ових ентитета, чији је оснивач био „Enron“, исказиване ванбилансно.

На такав начин се неадекватним одређивањем круга консолидовања, односно неукључивањем у консолидовање ентитета за посебне намјене, омогућила, поред разних других малверзација, и велика превара инвеститора. На жалост, овакве преваре се најчешће откривају тек након што дође до финансијског слома читавог система.

5.2.9. Крађа готовине

Крађа готовине је један од најстаријих лоповлука и питање је колико су модерне методе контроле и употреба рачунара успјели утицати на његово смањење. Пратећи штампу можемо рећи да и дан данас је крађа готовине много чест проблем у пословној пракси него што би се очекивало.

Могло би се помислити да се оваква крађа врло лако открива, но то није често случај. Иако све мора бити рачунски тачно у благајни и на рачунима, ипак постоје многи замагљујући поступци којима се може прикрити крађа готовине.

Модел крађе готовине који се користе могу бити присвајање готовог новца на каси, или са депозита, неевидентирањем продаје, потцјењивањем продаје и наплате, или задржавањем новца на краћи период у циљу његовог краткорочног улагања и остваривања брзе зараде.

5.3. Манипулисање нето новчаним током из пословне активности

Поред висине исказаног добитка, на доношење одлуке о улагању како инвеститора тако и повјерилаца утиче висина нето новчаних токова, нарочито нето новчаног тока из пословне активности. Неки аутори при поређењу исказне моћи биланса успјеха, односно у њему исказаног добитка и нето новчаног тока исказаног у извјештају о новчаним токовима, истичу као предност увјерење да се за разлику од добитка, нето новчаним током не може манипулисати. Значај који се придаје способности предузећа да генерише готовину, навео је менаџере да нађу начина да утичу на висину исказаног нето новчаног тока из оперативне активности. Они наравно не могу исказати више готовине него што је има, али могу [1]:

- * манипулисати садржином готовине
- * извршити рекласификацију прилива остварених у инвестиционој активности у приливе по основу оперативне активности
- * вршити продају потраживања од купаца
- * опередијелити се за капитализацију камате.

При дефинисању појма „готовина и готовински еквиваленти“ у МРС 7 – Извјештај о новчаним токовима, остављен је простор који може бити коришћен за манипулацију од стране менаџмента. При одређивању садржине готовине, поред готовине у благајни и депозита по виђењу могуће је у готовину укључити и прекорачења на рачунима код банака, под условом да је такав договор с банком посљедица промјењивости салда рачуна од позитивног до допуштеног прекорачења. Ово може бити формално покриће за оне менаџере који свако прекорачење рачуна укључују у готовину. У приливе од готовине према МРС 7 допуштено је укључити приливе од продаје хартија од вриједности које се држе ради трговања. Менаџери неких компанија, да би повећали прилив готовине из оперативне активности, укључују у њих и приливе који настају по основу продаје хартија од вриједности по фер вриједности кроз биланс успјеха које нису биле означене као оне које се држе ради трговања.

Утицај на висину нето новчаног тока из пословне активности може се вршити и реализацијом том циљу подређених трансакција. Продаја потраживања припада оваквој групи трансакција. Смањење износа потраживања и повећани прилив готовине ће утицати на повећање нето новчаног тока из пословне активности. Иако је легитимно право предузећа да користи факторинг за наплату својих потраживања, карактер манипулације овој даје чињеница да је циљ трансакције био утицај на нето новчани ток и све показатеље који се утврђују њеним коришћењем. Висина нето новчаног тока из пословне активности у овом случају не одражава тачну способност предузећа да генерише готовину [1]. Сличне посљедице има и одустајање од извршења неких пословних трансакција или неевидентирања насталих трансакција, само због тога што оне имају нежељене посљедице на нето новчани ток из пословне активности, одлагање набавке, неевидентирање материјала и робе за које нису примљене фактуре или се налазе на путу и сл.

Капитализација камата на кредите узете за набавку сталне имовине је, према МРС 23 – Трошкови позајмљивања, допуштен поступак. Чињеницу да је предузеће вршило капитализацију камате и износ капитализоване камате треба објавити, у супротном аналитичари и други корисници финансијских извјештаја ће, на основу Извјештаја о новчаним токовима, предузећа које капитализује камату и оног које то не чини, извући погрешне закључке. Капитализација камата доводи до тога да су нето новчана средства из оперативне активности виша, јер се за износ капитализоване камате повећава набавна вриједност средстава, а тиме и амортизација, која, као што је познато, представља један од расхода који не изазива исплате ни обавезе у периоду у ком настаје. Насупрот овоме, биће исказан нижи нето новчани ток из инвестиционе активности. Све док менаџмент капитализацију камате врши у складу с условима прописаним у мјеродавном МРС и рачуноводственом политиком предузећа, не може се говорити о манипулацији, али аналитичари и тада требају имати у виду утицај капитализације на висину добитка и нето новчаног тока из пословне активности.

5.4. Циљеви примјене рачуноводствених манипулација

У литератури се може срести читав низ циљева ради чијег остварења менаџери посежу за рачуноводственим манипулацијама, односно креативним рачуноводством. Проучавајући их можемо закључити да су све то, у сваком тренутку, за менаџмент веома важни циљеви. У случају да њихово испуњење дође у питање неки од менаџера су спремни да посегну за одређеном креативношћу и манипулацијом рачуноводствених података.

Watts и Zimmerman су међу првим ауторима који су посветили значајнију пажњу проучавању разлога због који менаџери користе своје дискреционо право да утичу на перформансе предузећа. Они сматрају да уговори између менаџера и других уговорних страна који се заснивају на рачуноводственим величинама нису ефективни у усклађивању интереса обију страна, нарочито у случајевима када је менаџерима дато потпуно дискреционо право да утичу на вриједности које се исказују у извјештајима. Ако менаџери знају (или могу утврдити) које рачуноводствене методе најбоље мотивишу подређене, онда уговорне стране желе да менаџери имају одређени дискрециони утицај на рачуноводствене вриједности. Дакле, очекује се да ограничење дискреционог утицаја менаџера буде дефинисано, али да он ипак постоји на неком нижем нивоу који би се могао контролисати.

Када менаџери користе своје дискреционо право, то може бити из два разлога [58]:

- (1) примијењена дискреција ће повећати имовину свих уговорних страна,
- (2) примијењено дискреционо право чини да менаџер прође боље на рачун неке друге уговорне стране или странке.

Ако менаџери бирају да буду дискретни у своју корист *ex post*, а дискреција је утицала на прерасподјелу имовине међу уговорним странама, онда кажемо да су менаџери поступали „опортунистички“.

Скуп изабраних рачуноводствених метода дефинисаних од уговорних страна се детерминише *ex ante* из разлога ефикасности (како би се повећала вриједност предузећа). Цијена једном одобреног већег рађе него мањег коришћења дискреционог права менаџерима повећава вјероватноћу неког *ex post* менаџерског

„опортунизма“ (тј. трансфера имовине менаџерима) путем рачуноводствених процедура. Међутим, уговорне стране *ex ante* очекују неке ефекте прерасподјеле и да смање цијену коју плаћају за своје захтјеве.

Имовина је *ex post* прерасподијељена менаџерским опортунизмом, али *ex ante* је очекивана нека прерасподјела и странке су цијеном заштитиле своје интересе. Међутим, заштита цијеном не елиминише подстицај да се дјелује опортунистички, нити заштита цијеном елиминише трошкове могуће пропасти менаџера који предузимају опортунистичке акције. Мјера у којој се уговори могу сачинити унапријед како би се спријечило такво понашање које узрокује трошкове лоших резултата повећава могућност да ће предузеће преживјети у конкурентском окружењу [59] [60].

Велики број истраживања везаних за избор рачуноводствених метода користе комбинације три сета варијабли [58]: варијабле које представљају менаџерски подстицај да изабере рачуноводствене методе према плану бонуса које може остварити, према уговорима о зајмовима, односно степену задужености предузећа, као и према трошковима политичког процеса у чијој основи лежи претпоставка да је за појединце скупо да буду информисани о томе да ли рачуноводствена добит у ствари представља монополску добит те да би „повезивање“ са другима који доносе законе и прописе у политичком процесу повећало њихову добробит.

План бонуса и степен задужености су варијабле које се често користе јер су лаке за посматрање и изучавање. Литература тежи да прикаже три конкретне хипотезе које се најчешће тестирају, а које су везане за план бонуса, однос дуга и капитала (*debt/equity*), и за политичку цијену као основ да се менаџери понашају опортунистички.

Поред претходно дефинисаних, Amat, Blake и Dowds су свом раду циљеве креативног рачуноводства свели на сљедећа четири [46]:

1. одржавање повјерења инвеститора,
2. остваривање права на бонусе, односно искоришћавање опција на акције,
3. припрема за преузимање или одбрана од непријатељског преузимања,
4. одлагање пореза на добит на будуће периоде.

Сачувати повјерење постојећих и придобити повјерење потенцијалних инвеститора је циљ сваког менаџера. Успјешним вођењем предузећа које им је повјерено, што се може доказати кроз раст добитка, односно остварење прогнозираних добитака, растом цијена акција и тржишне вриједности предузећа, добрим кредитним рејтингом, као и очувањем и унапријеђењем позиције предузећа у дјелатности којом се бави се може задржати или придобити повјерење инвеститора.

Снажан мотив да посегну за креативним рачуноводством у периодима у којима је остварена добит испод или изнад постављених лимита може бити у случају када право на бонус менаџера зависи од висине остварене добити. Не мањи интерес за креативно рачуноводство, њему склони менаџери могу показати ако посједују опције на акције предузећа. Намјеровано преузимање ће се сматрати успјешним само ако допринесе поправљању перформанси предузећа и обезбиједи раст добитка у будућности. Менаџери често, да би осигурали исказивање раста добити у будућим периодима, у години преузимања користе креативно рачуноводство.

Креативно рачуноводство се исто тако може користити и да би се отклонила пријетња непријатељског преузимања. Менаџери предузећа која су инвеститорима путем финансијских извјештаја представљена као успјешна ће, наиме, чак и када дође до непријатељског преузимања брже наћи нови посао. Поред тога, један од многих начина, за спречавање непријатељског преузимања је да њихови акционари стекну на основу финансијских извјештаја утисак да је ријеч о здравом предузећу.

Као један од редовних циљева, како менаџера тако и власника, јавља се плаћање што је могуће нижег пореза на добит. Одлагањем плаћања пореза на добит на будуће периоде предузеће стиче бескаматни и неопорезиви извор средстава. Стога не треба да нас чуди што је одлагање плаћања пореза на добит на будуће периоде, али и избјегавање плаћања пореза вјероватно један од најстаријих мотива, за коришћење креативног рачуноводства.

Креативно рачуноводство иницијално је било замишљено да прикаже, поред историјских података и стварне (реалне) вриједности имовине, обавеза и капитала, односно реалан приказ финансијског резултата. С тим у вези, уведена је и примјена фер вриједности и модела процјене вриједности. Ипак, првобитна замисао с

употребом управо фер вриједности и различитих модела процјене вриједности, довела је до тога, да је креативно рачуноводство попримило облик манипулативног рачуноводства, усљед комплексних и недовољно јасних рачуноводствених стандарда и практичних објашњења.

То нас доводи до закључка да у пракси, злоупотреба креативног рачуноводства поприма различите форме, као што су:

- управљање зарадом (*earnings management*),
- насилно (агресивно) рачуноводство (*agressive accounting*),
- изглађивање прихода (*income smoothing*),
- лажни финансијски извјештаји (*fraudelant financial reporting*).

Управљање зарадом може бити мотивирано циљевима менаџера, аналитичара и рачуновођа, да прикажу уједначене износе зарада у више узастопних периода.

Агресивно рачуноводство подразумијева претјерану примјену и избор рачуноводствених поступака, да би се приказао жељени резултат. Овај поступак подразумијева примјене поступака, преко допуштених стандарда, или у ситуацијама, када за то нема оправдања, односно, правила књижења. Најчешћи поступци агресивног рачуноводства су пренаглашена ревалоризација и агресивна капитализација. У агресивно рачуноводство се убраја: додатно терећење расхода са протукњижењима фиктивних ставки на потражној страни; међусобно затварање ставки купаца и добављача без повезаности у пословним догађајима; повећање прихода на основу смањења ставки резервисања итд.

Изглађивање прихода је поступак којим се постиже приказ сталног раста зарада, без осцилација. Циљ изглађивања зараде јесте уједначен приказ оствареног прихода и профита, за више узастопних година.

Лажни финансијски извјештаји подразумијевају намјерне погрешке, преправљање финансијских извјештаја и испостављање лажних докумената, како би се приказао жељени резултат, а најчешћи појавни облици су продаја на „црно“, терећење трошкова на расходе или залихе, испостављање лажних рачуна, фиктивне продаје повезаним предузећима, обрачуни лажних путних налога, скривене исплате добити, трошење ресурса предузећа у приватне сврхе итд.

III ДИО

ПРЕВЕНЦИЈА РАЧУНОВОДСТВЕНИХ МАНИПУЛАЦИЈА У
ФИНАНСИЈСКИМ ИЗВЈЕШТАЈИМА

6. УСЛОВИ У КОЈИМА СУ РАЧУНОВОДСТВЕНЕ МАНИПУЛАЦИЈЕ МОГУЋЕ

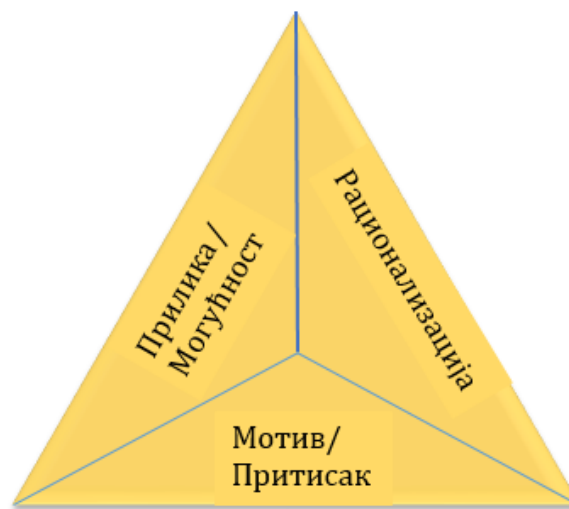
6.1. *„Троугао“ и „дијамант“ преваре*

Давне 1979., Henry Campbell Black, дефинисао је чин преваре као сва разноврсна средства која људска генијалност може измислити и којима појединац може прибјећи да би био у предности над другим користећи се лажним сугестијама или сузбијањем истине, укључујући сва изненађења, трикове, лукавост или лицемјерство као и било који други неправедан начин којим би неко био преварен [61]. Открити превару није лак задатак и захтјева темељно знање о природи преваре, како до преваре долази као и како се она може сакрити.

С обзиром на све учесталије случајеве пословних превара, све већу пажњу ова тема заокупља код регулатора, ревизора и широке јавности. Самим тим све је већи и притисак на ревизоре да одиграју кључну улогу на начин да помогну организацијама да, прије свега, спријече или, у крајњем случају, бар открију превару. Како би се максимално избјегао сваки губитак, било у облику новца, времена или труда који се улаже како би се реконструисала манипулисана трансакција или догађај, те ухватио починилац, заузет је генералан став да треба много више улагати у мјере превенције манипулисања и чињења превара. Како би што боље помогли, неопходно је да ревизори науче препознати услове који могу довести до појаве преваре.

Сматра се да најстарија теорија о условима који превару чине могућом потиче из 1939. године и дјела Edwin-a Sutherland-a [62] који је сковао израз „white-collar crime“ (криминал бијелог оковратник) и истакао значај посматрања понашања починиоца преваре у циљу њеног бољег разумијевања и откривања. Међутим, тек 1950. године, криминолог Donald Cressey, Sutherland-ов ученик, спроводи прво званично истраживање са циљем да испита шта то тјера људе да крше указано повјерење, односно чине преваре. Током 5 мјесеци, Cressey [63] је интервјуисао 250 криминалаца чије манипулисање се могло подвести под два критеријума: (1) особа се налазила на позицији од повјерења у добру вољу, и (2)

изневјерила је указано повјерење. Кроз истраживање, установљено је да три фактора морају бити присутна како би особа изневјерила повјерење и учинила превару: притисак (мотив за превару), прилика (могућност да се изврши превара) и рационализација (оправдање поступка, недостатак интегритета). Ова теорија је званично названа „троугао преваре“ (слика 4) и задржала се до данашњих дана као основ посматрања криминалног дјеловања појединаца, чиниоца пословних превара и манипулација.

Слика 4 Троугао преваре

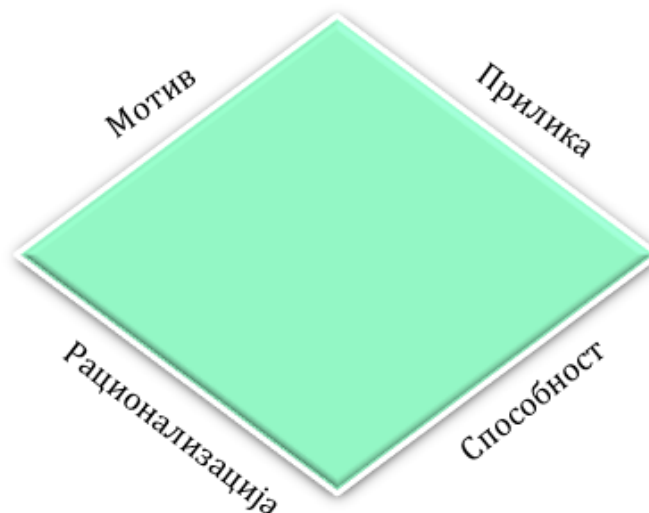
Разни аутори у литератури из области ревизије различито дефинишу компоненте троугла преваре те дају и различите примјере истих. Тако нпр. Linda Lister 2007. у свом раду „A practical approach to fraud“ поистовјећује услове преваре са кругом ватре те представља притисак, односно мотив за превару као „извор топлоте за ватру“, прилику види као „гориво које одржава ватру“, а оправдање или рационализацију поступка дефинише као „кисеоник помоћу којег ватра гори“ [64]. она даље напомиње да иако особа има мотив за превару, уколико не постоји прилика да се превара изврши, тешко да ће до ње доћи. Такође, истиче да иако је ревизорима тешко процијенити сваког запосленог и његове личне особине, они могу процијенити укупну пословну културу организације те на бази ње детектовати кључне критичне тачке чија слабост би могла довести до реализације могуће преваре.

Иако подржан од стране ревизора и регулатора, током година критике су падале на рачун Cressey-евог троугла превара у смислу да модел као такав не

представља адекватно средство (алат) за ометање, превенцију и откривање преваре те 1984. године Albrecht, Howe и Romney у раду „Deterring fraud: the internal auditor’s perspective“ представљају модел под називом „скала преваре“ као алтернативу „троуглу преваре“ [64]. Нови модел укључује лични интегритет умјесто рационализације и примјењив је нарочито у случају превара у финансијском извјештавању гдје су извори притиска (нпр. предвиђања аналитичара, водич зарада менаџмента, историјски подаци о продаји и расту прихода...) примјетнији. Они су дефинисали лични интегритет као лични кодекс етичког понашања који свака особа прихвата за себе те је исти могуће посматрати кроз етику одлука које особа доноси.

2004. године Wolfe и Hermanson уводе нови услов за превару, способност починиоца те и званично представљају нови модел „дијамант преваре“ (слика 5). Аутори су вјеровали да до многих превара не би дошло да није било праве особе која је била способна да искористи и спроведе све детаље потребне за извршење преваре. У раду су предложили шест примјетних особина вршиоца превара [65]:

- 1) има ауторитативну позицију или функцију унутар организације која отвара могућности за превару,
- 2) способна да разумије и искористи слабости интерних контрола, система и позицију на којој се налази,
- 3) егоистична и особа пуна самопоуздања да он/она неће бити откривени или да ће се лако извући ако буду ухваћени,
- 4) способна да примора и друге да чине и сакрију превару,
- 5) константно и ефективно лаже,
- 6) одлично се „бори“ са стресом.

Слика 5 Дијамант преваре

Наредни модел зван „MICE“ (Money, Ideology, Coercion, Ego) је предложен од стране Mary Jo Kranacher и др. аутора 2010. године [64]. У овом моделу, аутори предлажу да би се мотивација, која се налази на једној страни троугла преваре, могла проширити и боље описати на начин који више одговара појмовима окупљеним под акронимом „MICE“, а то су новац, идеологија, принуда и его. Идеологијом оправдавају средство и сам чин преваре јер су у циљу постизања већег добра које је у складу с њиховим убјеђењем. До принуде може доћи када појединци невољно буду увучени у превару, но они могу постати тзв. „звиздачи“, односно они који дојављују надлежним органима да је до преваре дошло. Его, као врста друштвеног притиска, такође може бити мотив за превару, нарочито код људи који не воле да губе добру репутацију или позицију у друштву или код породице те чине све како би исту задржали. Ипак, проблем постоји јер се двије стране троугла, притисак и рационализација, не могу лако посматрати.

Генерално гледајући, веома је важно да ревизори размотре све моделе преваре, односно услове услијед којих је превара могућа како би боље разумјели разлоге који доводе до чина преваре. У том правцу, аутори Kassem и Higinson [64] су 2012. године дали предлог проширеног „новог троугла преваре“ који у једном моделу интегрише мотивацију, прилику, интегритет и способност починиоца (слика 6). Бројна истраживања су обрађивала питања везана за вршење превара и, можемо рећи, да је генералан став да превенцију треба ставити у први план. Thanasak [66] сматра да је од изузетне важности да компаније прије него ли уложе било какве напоре да смање преваре и крену проактивно управљати ризицима,

превасходно требају идентификовати факторе који воде ка преварном понашању на начин да стекну разумијевање ко су преваранти.

Слика 6 Нови троугао преваре

Abdullahi, Mansor и Nuhu [67] су у свом раду нарочито истакли да факторе попут притиска (мотива) и прилике треба посматрати с аспекта перцепције починиоца, односно да није довољно рећи само мотив или прилика, него прецепирани притисак и перцепирана прилика јер починилац мора вјеровати или сагледати-спознати да прилика и мотив постоје, починиоц посједује одређене капацитете, односно способности да почини превару, а при том постоји и рационално оправдање за вршење исте.

6.2. Црвене заставе - индикатори за откривање превара

Превара може бити откривена кроз многе изворе, као што су нпр., интерни или екстерни ревизори, форензичке рачуновође, запослени, добављачи, и други. Успостављање повјерљиве (вруће) телефонске линије, тзв. *hotline*, такође може бити важан извор информација које би довеле до откривања преваре као дио свеукупне организационе етике, усклађености, те програма превенције превара. Иако је повјерљиви телефон нешто што се може остварити интерно, постоје разни

вањских пружаоци услуга који могу бити ангажовани да пруже ову услугу за организацију [68].

Ако је превара откривена, или постоји разумна основа да се вјерује да је до преваре дошло, одбор за ревизију - преко екстерних ревизора, интерних ревизора, или форензичких рачуновођа, по потреби, ће спровести истрагу и, ако се укаже неопходним, затражити правног савјетника да потврди потраживања у име организације. Форензички рачуновођа, нарочито, може бити потребан да се обезбиједи дубина вјештина потребних за истраживање превара, и уколико је пожељна независна процјена.

Ако је превара откривена, или постоји оправдана основа за сумњу да су преваре могле настати, одбор за ревизију је одговоран да обезбиједи спровођење истраге. Критеријуми требају бити постављени на начин да опишу степен укључености одбора за ревизију базиран на тежини казненог дјела. Већина одбора за ревизију ће такође жељети да добије и информације о свим кршењима закона и организационе политике.

Форензичке рачуновође, такође могу обезбјеђивати одбор за ревизију и с осталим сродним савјетодавним услугама, као што су:

1. процјена контрола дизајна и оперативне ефикасности кроз поштовање верификације,
2. стварање специјалних истражних јединица,
3. одбори за управљање инцидентима,
4. објављивање контроле ризика,
5. етика повјерљивих (врућих) телефонских линија,
6. кодекс понашања, и друге противпреварне мјере.

Одбор за ревизију може ангажовати ревизорску фирму да обави форензичку истрагу, односно, истражи превару.

Ако су овлашћене форензичке рачуновође ангажоване од стране управног одбора предузећа, умјесто од стране одбора за ревизију, они потенцијално с

предузећем могу постићи привилеговани однос адвокат–клијент који у неким другим, нормалним околностима, није могуће остварити.

Црвене заставе или „*Red Flags*“ чине веома важну мјеру за превенцију превара. По правилу [69], чини их писани програм намијењен откривању знакова у свакодневном пословању (црвених застава) који нас упозоравају да је могуће да се превара дешава.

Према истраживањима Удружења овлашћених истражитеља превара - ACFE, починиоци превара вјерују да су детаљне провјере лица која се запошљавају у организацијама веома важна мјера за спречавање превара. Њихови ограничени подаци о овој ствари показују да многе организације требају увести строже провјере лица која запошљавају у циљу обезбјеђивања тачности информација које примају о њима. Напомињемо да је кредитна провјера далеко најрјеђи облик провјере коју обављају организације жртве превара, а досадашња истраживања овог удружења показују да су финансијски притисци један од кључних фактора мотивације професионалне преваре.

6.2.1. Бихејвиоралне црвене заставе према понашању починиоца

Преваранти често испољавају одређена понашања или карактеристике које могу послужити као знаци упозорења сарадницима, претпостављенима и другим свакодневним контактима. На примјер, неки починиоци дјелују необично раздражљиви, неки изненада почну да троше раскошно, а неки постају све тајнији о својим професионалним активностима. Важно је напоменути да присуство ових симптома не значи само по себи да се превара дешава или да ће се десити у будућности. Међутим, ове црвене заставе су често индикатори лошег понашања запослених, и менаџмент и особље за борбу против превара требају бити обучени да разумију и идентификују потенцијалне знаке упозорења преварног понашања.

У истраживању [70] Удружења овлашћених истражитеља превара је утврђено да два најчешћа типа понашања, односно „црвене заставе“ међу преварантима чине "живот ван својих могућности" и "финансијске потешкоће" (табела 2). С обзиром на то да су финансијске потешкоће често повезане с

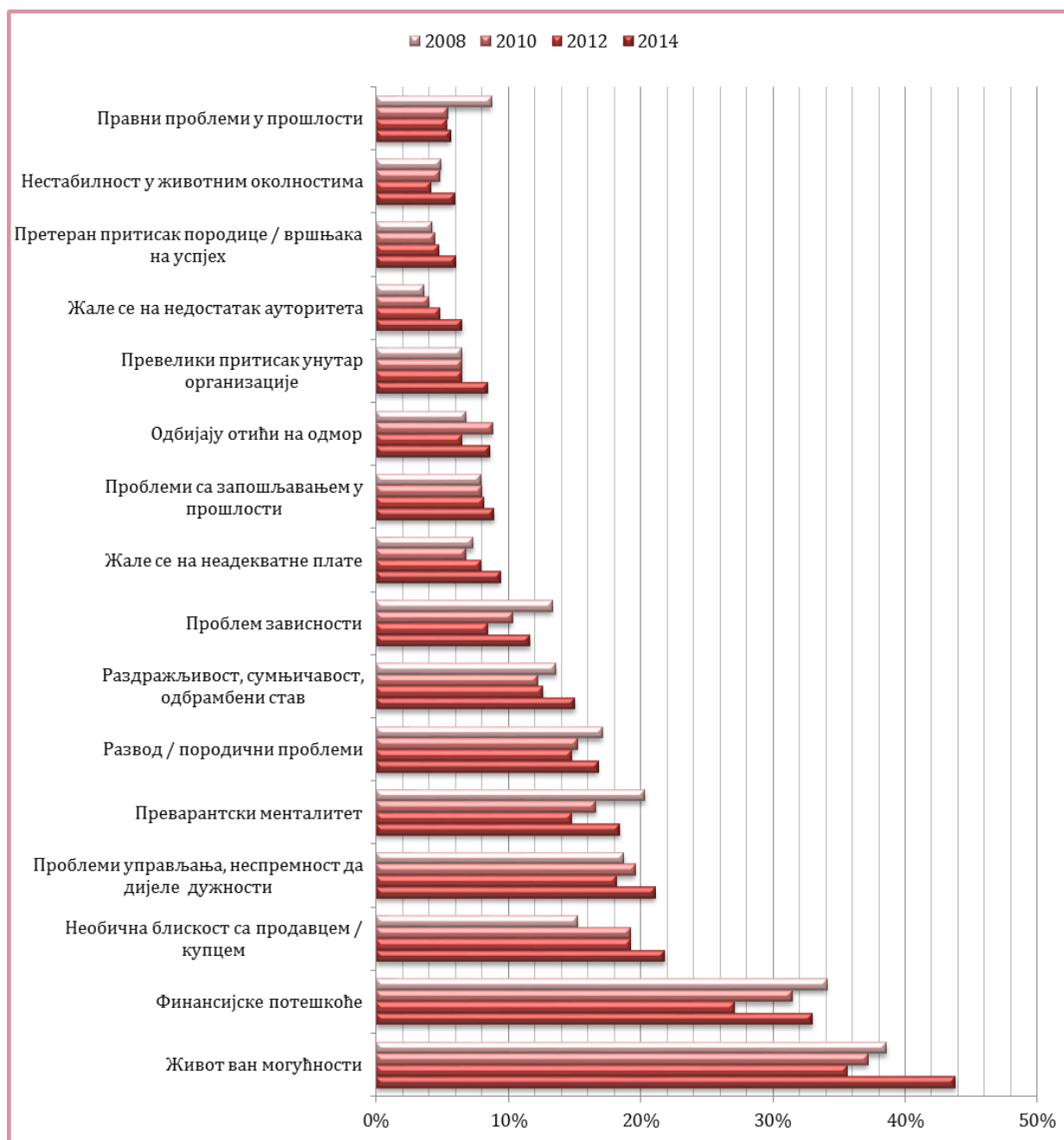
преварним понашањем, било би препоручљиво за организације да посвете више напора спровођењу провјере кредитне позадине за нове подносиоце захтјева.

Табела 2 Бихејвиоралне црвене заставе према понашању починиоца [71] [72] [73] [70]

БИХЕЈВИОРАЛНА ЦРВЕНА ЗАСТАВА	% случајева			
	2014	2012	2010	2008
Живот ван могућности	43,8%	35,6%	37,2%	38,6%
Финансијске потешкоће	33,0%	27,1%	31,5%	34,1%
Необична блискост са продавцем / купцем	21,8%	19,2%	19,2%	15,2%
Проблеми управљања, неспремност да дијеле дужности	21,1%	18,2%	19,6%	18,7%
Преварантски менталитет	18,4%	14,8%	16,6%	20,3%
Развод / породични проблеми	16,8%	14,8%	15,2%	17,1%
Раздражљивост, сумњичавост, одбрамбени став	15,0%	12,6%	12,2%	13,6%
Проблем зависности	11,6%	8,4%	10,3%	13,3%
Жале се на неадекватне плате	9,4%	7,9%	6,8%	7,3%
Проблеми са запошљавањем у прошлости	8,9%	8,1%	8,0%	7,9%
Одбијају отићи на одмор	8,6%	6,5%	8,8%	6,8%
Превелики притисак унутар организације	8,4%	6,5%	6,5%	6,5%
Жале се на недостатак ауторитета	6,5%	4,8%	4,0%	3,6%
Претеран притисак породице / вршњака на успјех	6,0%	4,7%	4,4%	4,2%
Нестабилност у животним околностима	5,9%	4,1%	4,8%	4,9%
Правни проблеми у прошлости	5,6%	5,3%	5,4%	8,7%

Испитаници су упознати са листом уобичајених знакова упозорења и упитани који од знакова, ако их има, су били испољени од стране починитеља преваре прије открића преваре. Најчешћа уочена бихејвиорална црвена застава у случајевима пријављеним Удружењу овлашћених истражитеља превара укључивала је преваранте који живе изван његових или њених финансијских могућности. Овај знак упозорења је према извјештају за 2014. годину био присутан

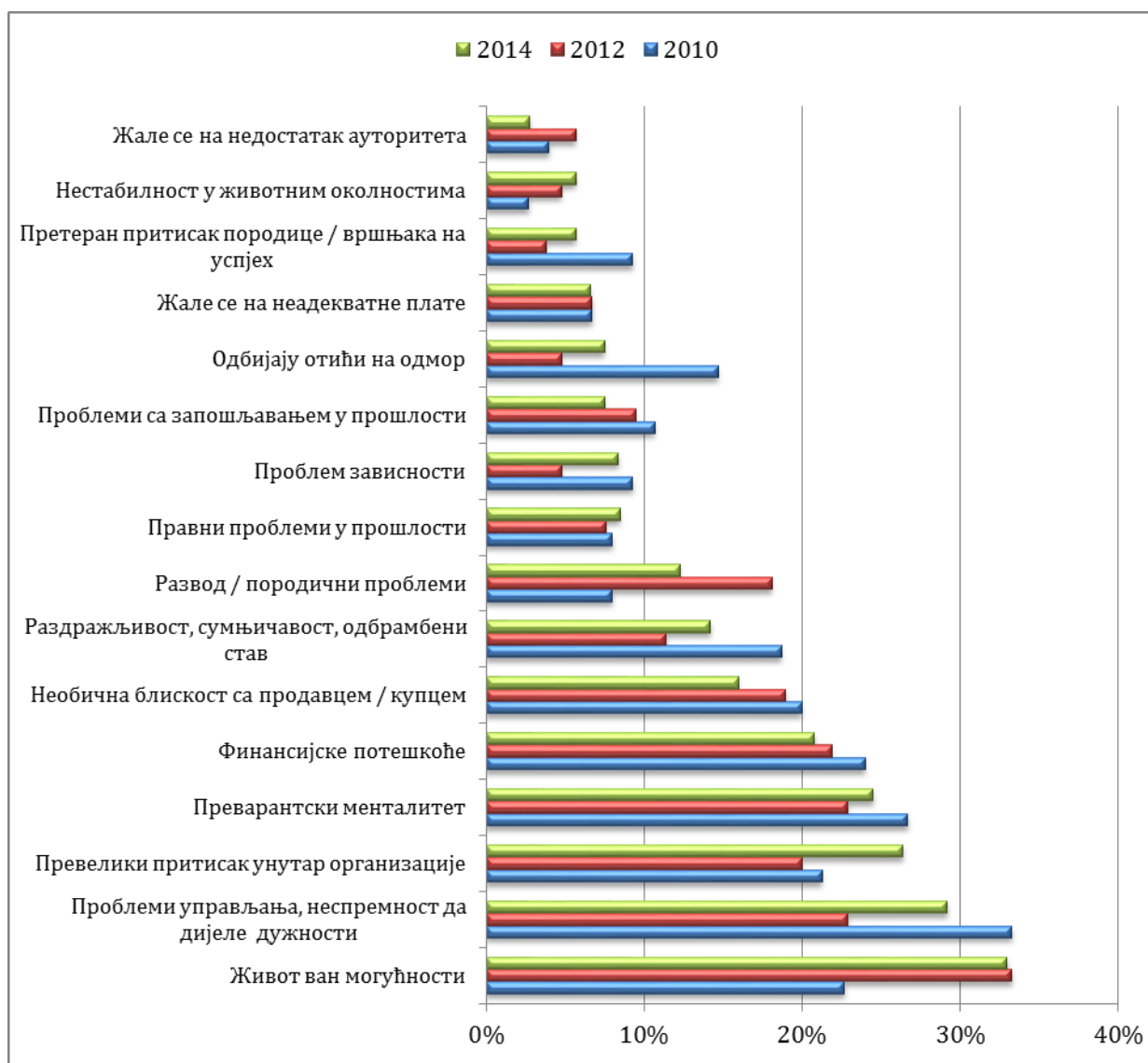
у 43,8% свих случајева њихове студије, односно 35,6%, 37,2% и 38,6% респективно за остале године. Други заједнички најизраженији знаци упозорења су укључивали финансијске потешкоће, необично близак однос са продавцем или купцем и општи "преварантски" менталитет. У наставку је дат и графички приказ прикупљених података.

Графикон 2 Бихејвиоралне црвене заставе према понашању починиоца [71] [72] [73] [70]

6.2.2. Бихејвиоралне црвене заставе карактеристичне код превара у финансијским извјештајима

Кроз поменуто истраживање анализирани су и конкретни знаци упозорења на преваре који су се базирали на типу шеме по којој су почињене. Према Joseph T. Wells-у (Џозеф Велс), оснивачу Удружења ACFE, професионалне/пословне преваре се дијеле на три основна типа; лажно финансијско извјештавање/преваре у финансијским извјештајима, противправно присвајање средстава и корупцију. У овом дијелу рада ћемо се осврнути на учесталост бихејвиоралних црвених застава посматраних за лажно финансијско извјештавање приказаних у извјештајима Удружења за године 2010., 2012. и 2014.. Упоредни приказ резултата истраживања је дат у графикаону 3.

Графикон 3 Бихејвиоралне црвене заставе код превара у финансијским извјештајима [72] [73] [70]

Тако, на примјер, можемо видјети да је као најчешћи индикатор понашања за 2012. и 2014. годину, у 33,3%, односно 33% случајева препознато да су починиоци преваре живјели ван својих могућности док је на првом мјесту, према подацима за 2010. годину, са 33,3% код починиоца препознат проблем управљања и неспремност да дијеле дужности. Поред горе поменутих знакова упозорења, као најчешћи се још истичу преварантски менталитет, финансијске потешкоће, те превелики притисак да се изврши превара, а који је потицао из унутрашњости организације. Превелики притисак у организацији је препознат као кључни мотив за преваре у финансијским извјештајима у односу на друге шеме што се често види у случајевима гдје су креирани измишљени приходи или обавезе сакривене у име „управљања добитком“.

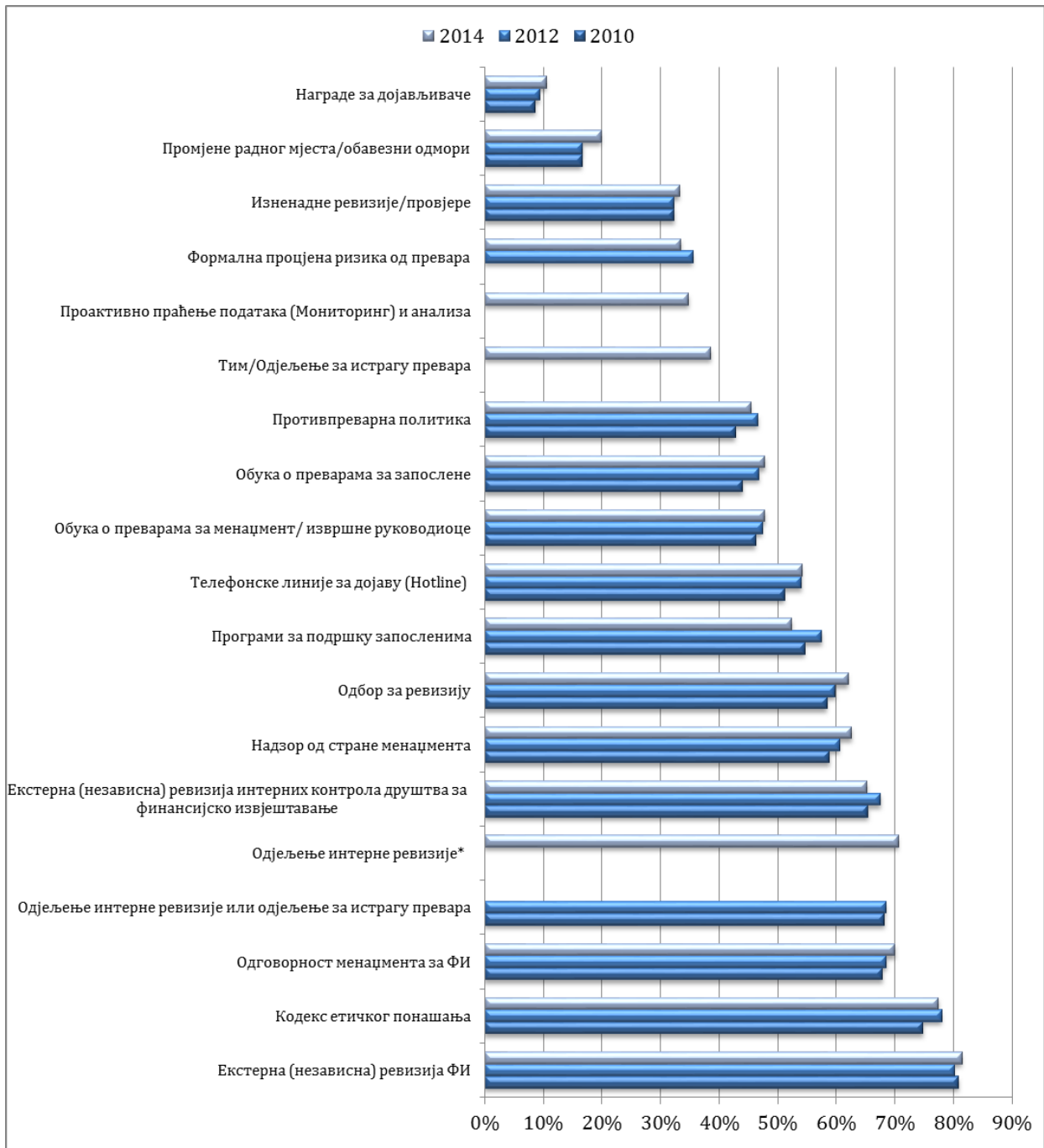
Разматрајући даље типове понашања који могу упућивати на појаву преваре, АCFE је у свом извјештају за 2014. годину изнио податак да се као најчешће понашање, које није директно повезано с преваром, код починилаца јавља малтретирање или застрашивање (16,6% случајева) за чим је у 14% случајева препознато изражено одсуствовање с посла.

Гледајући с аспекта људских ресурса, постављено је питање да ли су починиоци превара преживјели неку непријатну ситуацију из ове области, а која би потенцијално могла проузроковати да појединац осјети финансијски притисак који би га навео да почини превару. У чак 25% случајева починиоци превара су у моменту преваре или непосредно прије били у таквој непријатној ситуацији, и то, њих 11,4% се пожалило на лошу процјену радног учинка као разлог, 7,4% је трпјело страх од губитка посла услијед смањења обима пословања или реструктурирања организације, а 3,1% је изгубило посао из истих разлога.

6.3. *Интерне мјере превенције рачуноводствених манипулација*

У оквиру свог истраживања, АCFE удружење је покушало утврдити које од 16 уобичајених противпреварних типова контроле су организације које су биле жртве преваре примјењивале (графикон 4). У преко 80% случајева, за све три посматране године, најчешће коришћен облик контроле је представљала екстерна ревизија

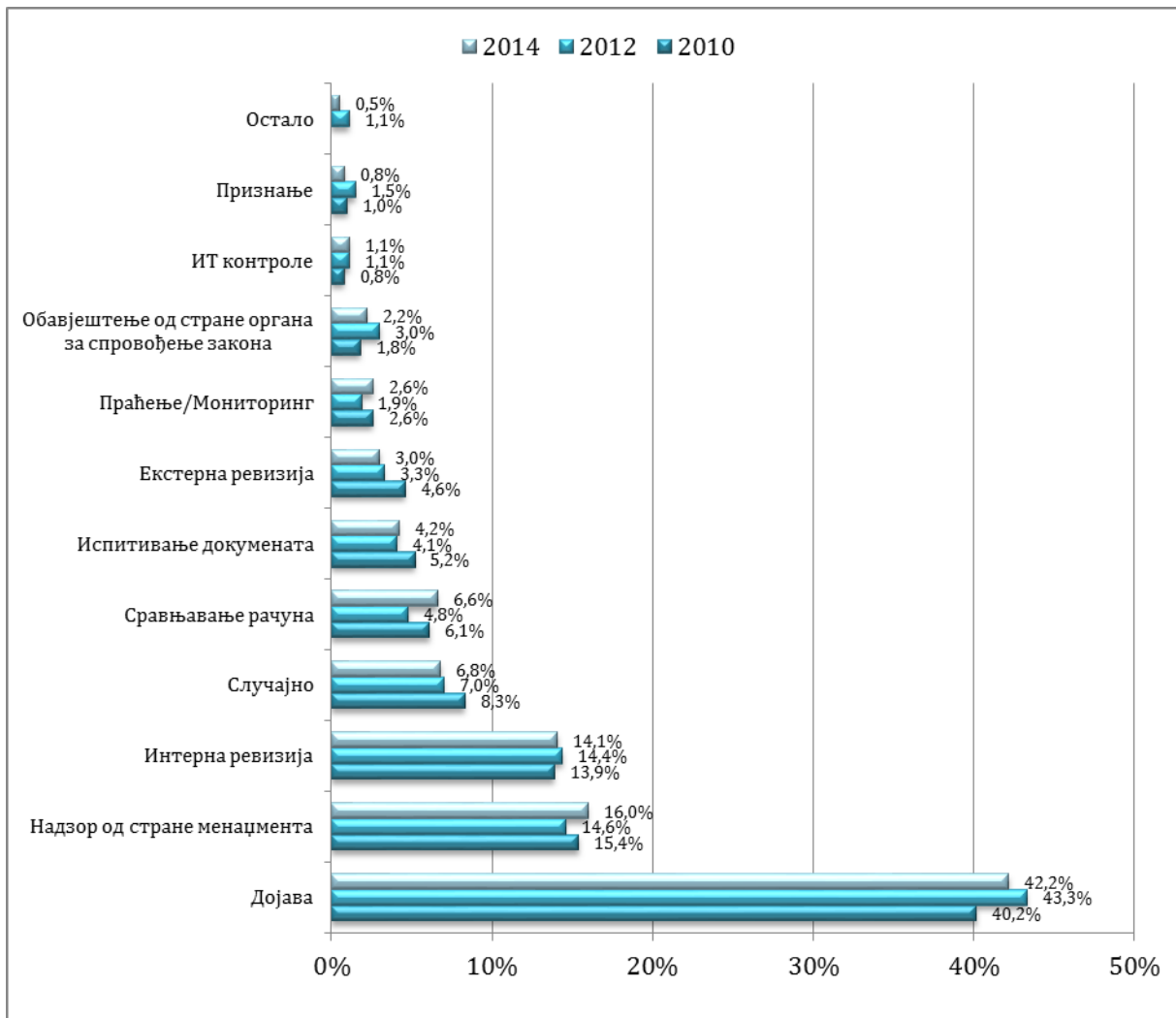
финансијских извјештаја. Као сљедеће врсте контроле по важности су имплементација кодекса етичког понашања, преузимање одговорности за финансијске извјештаје од стране менаџмента, што је у појединим државама и законом прописано, као и постојање одјељења за интерну ревизију или специјализованог одјељења за истрагу превара.

Графикон 4 Врсте противпреварних контрола код организација жртава преваре [72] [73] [70]

* у Извјештају за 2014. годину је посебно посматрано постојање Одјељења за интерну ревизију и Тима/Одјељења за борбу против превара

Поред ових, са преко 65% је у свим организацијама вршена и екстерна ревизија интерних контрола друштва везаних за финансијско извјештавање као и надзор од стране менаџмента и одбора за ревизију. Интересантна је и чињеница да је у више од 40% организација провођена обука о преварама како за запослене тако и за руководство друштва. Па ипак, иако је преко 40% превара откривено путем дојаве, свега око 50% организација које су претрпјеле превару има успостављену анонимну телефонску линију за дојаву тзв. *hotline* (графикон 5).

Графикон 5 Начини иницијалног откривања превара [72] [73] [70]

Према подацима за 2014. годину, противправно присвајање имовине је као тип преваре детектовано у 85% пријављених случајева с просјечним губитком од 130 хиљада долара. Насупрот томе, само 9% случајева се односи на преваре у финансијским извјештајима, а ти случајеви, према истраживању АСФЕ, имају највећи финансијски утицај с просјечним губитком од милион долара.

Иако се екстерна ревизија проводила у великом броју организација, она се показала као најмање ефикасна контрола у борби против превара. Екстерна ревизија је детектовала преваре у само 3% случајева (графикон 5) у поређењу са 7% случајева који су детектовани случајно. Сходно томе, иако независна ревизија има виталну улогу у организационом управљању, резултати указују да је не треба посматрати као примарни механизам борбе против превара у финансијском извјештавању.

Да бисмо открили манипулације у финансијским извјештајима најприје требамо отпочети откривањем индиција које нас могу упутити на то да је могуће да је менаџмент користио креативно рачуноводство. Разумијевање рачуноводства предузећа је одлучујуће у покушају идентификовања његовог коришћења. У наставку ћемо приказати оквир [74] за спровођење квалитативне рачуноводствене анализе у циљу детектовања метода креативног рачуноводства.

Први корак у рачуноводственој анализи је идентификовање кључних рачуноводствених политика што нам омогућава да се фокусирамо на подручја гдје је највјероватније да се манипулација догоди.

Други корак је процјена флексибилности рачуноводства предузећа. Колику флексибилност предузеће има у избору рачуноводствених политика? Код неких предузећа флексибилност је веома ниска из разлога дефинисаности области рачуноводственим стандардима као, на примјер, код избора рачуноводствених политика признавања и вредновања улагања у истраживање и развој. Код других, може бити висока као, на примјер, процјена кредитног ризика. Надаље се поставља питање колико од могуће флексибилности су менаџери већ искористили и да ли су изабране рачуноводствене политике тренутно агресивне или конзервативне? Предузећа која тренутно користе конзервативне методе потенцијално имају већу шансу да повећају (надувају) добитак користећи агресивне методе. Па ипак, предузећа која тренутно примјењују агресивно рачуноводство могу имати већу склоност да манипулишу и могу бити приморана да прибјегну потенцијално илегалним рачуноводственим техникама.

Трећи корак је евалуација рачуноводствене стратегије предузећа. Како се рачуноводствена стратегија предузећа разликује од исте његових конкурената? Да ли су у прошлости рачуноводствене политике и процјене биле реалне? Да ли су и из ког разлога мијењане рачуноводствене политике? Да ли менаџери имају

подстицај да користе рачуноводство опортунистички (савези, компензације)? У случају да је предузеће имало на дуг рок чисто рачуноводство и реалне претпоставке у прошлости, тада је свака промјена у рачуноводству тог предузећа вјероватније права него манипулативна.

Четврти корак представља евалуација квалитета напомена уз финансијске извјештаје. Да ли предузеће обезбјеђује адекватне информације за процјену стратегије и разумијевање економске суштине операција? Да ли су изабране рачуноводствене политике оправдане адекватно? Да ли постоји детаљна процјена и анализа перформанси у прошлости? Ако је рачуноводство рестриктивно, да ли менаџмент обезбјеђује додатна објашњења у циљу бољег разумијевања финансијских извјештаја? Да ли предузеће пружа једнако добра објелодањивања и за лоше вијести? Квалитет објелодањивања и рачуноводствени квалитет су неумољиво повезани. За предузећа с праксом транспарентног објелодањивања је много мање вјероватно да ће се упустити у коришћење креативног рачуноводства.

Пети и потенцијално најважнији корак у рачуноводственој анализи јесте идентификација црвених застава. У наредној табели ћемо приказати репрезентативну листу потенцијалних црвених застава у рачуноводству. Утврђивање једне или неких од наведених појава не треба да буде основа за закључак да је манипулација било, али ако многе од њих постоје то је сигуран знак да је неопходно даље испитивање.

Завршни корак чини поништење рачуноводствене дисторзије преусмјеравањем утицаја сумњивих рачуноводствених избора гдје год је то могуће. На примјер, ако је фирма продужила вијек трајања средства са 15 на 20 година на начин који се чини манипулативан, требало би поново обрачунати амортизацију средства с вијеком употребе од 15 година. Очишћени финансијски бројеви би требало да се користе за финансијску анализу.

Табела 3 *Потенцијалне црвене заставе [74]*

ПОТЕНЦИЈАЛНЕ ЦРВЕНЕ ЗАСТАВЕ (RED FLAGS)

- * неочекиване и необјашњиве промјене у рачуноводственим политикама, посебно ако предузеће има лоше перформансе,
- * раст добитка као посљедица непланираних продаја имовине,
- * повећање учешћа потраживања у приходима од продаје, пружање купцима повољнијих услова плаћања – продужење рокова,
- * раст разлике између нето добитка и нето готовине из пословне активности у односу на претходне године,
- * повећање разлике између нето добитка прије пореза и опорезиве добити,
- * неочекивано високо приписивање или отписивање вриједности имовине,
- * велико прилагођавање добити у четвртном кварталу године,
- * промјена ревизора, и
- * значајне трансакције са повезаним странама.

7. МЕХАНИЗМИ ЗАШТИТЕ ИНТЕРЕСА ИНВЕСТИТОРА И ПОВЈЕРИЛАЦА

Није довољно само открити и истражити превару, добро заокружен противпреварни програм, такође, чини мјере које могу спријечити преваре. Када се то спроводи, све остало стане на своје мјесто. Један од највећих изазова за форензичког рачуновођу је увјерити да се управљање ризицима преваре не смије подцијенити. Они који досада нису били преварени неће бити свјесни ризика и његове цијене. Руководиоци могу размишљати у смислу директних финансијских трошкова, али треба гледати даље.

Преваре се никада у потпуности не могу уклонити из пословања јер, једноставно, у дослуху могу увијек превазићи нормалне организационе контроле. За борбу против превара треба другачији и свјеж приступ који ће морати покрити све аспекте круга преваре:

- * одвраћање и превенцију превара
- * откривање превара
- * истраживање превара

Као полазну тачку, Andrew Durant (Ендрју Дуран), овлашћени истражитељ превара, препоручује приступ који укључује сљедеће компоненте [75]:

- * успоставити одговарајућу културу
- * успоставити политику дојављивача (*whistleblowers*)
- * идентификовати ризике
- * имплементирати ефикасне контроле
- * повећати свијест о ризицима
- * план за најгоре
- * запошљавање правих људи
- * трагање за сумњивим трансакцијама

Када говоримо о запошљавању нових људи веома је важно да прије него што компанија отвара своја врата за нове запослене, менаџери застану и запитају се: „Да

ли ја заиста знам ту особу довољно добро да бих јој повјерио свој новац, повјерљиве информације, и изнад свега мој углед?" Многе компаније вјерују да се њихове процедуре запошљавања баве овим питањем. Међутим, они требају имати у виду да је Мори истраживање открило да:

- * 30% запослених лаже када се пријављују за посао,
- * 18% запослених сматра да је неопходно претјеривати при писању биографије,
- * 34% менаџера не провјери прошлост кандидата, и
- * 36% државних организација тврди да их неистине у биографијама апликаната коштају значајне суме новца и времена.

Када се спроводи истрага, често можете наћи да осумњичени посједује шаролику историју, коју није пријавио у процесу запошљавања. Вријеме и новац потрошен у овој фази може уштедјети хиљаде долара који би се утрошили у истраживања и судске трошкове, када се превара открије.

У случају Barings банке, велики случај преваре у Великој Британији, Nick Leeson (Ник Лисон) није пријавио пресуду Окружног суда (за неизмирене дугове) против њега и овлашћени орган за хартије од вриједности и фјучерсе је одбио да га акредитује. Његов послодавац, Barings, није успио да открије овај податак и послао га је у Сингапур, гдје је успјешно примљен да ради као трговац. Остало је, као што кажу, "историја".

Организације би требало да темељно провјере сваког новог кандидата. Што је радно мјесто на вишем положају, детаљније провјере су потребне. Важније особље има више прилика за преваре јер су на позицијама од повјерења и имају могућност да одобре исплату и изврше одобравање уговора. Такође, вјероватније је да ће они починити превару која може трајно оштетити њихове организације. Провјере би, свакако, требале покрити комплетну историју рада појединца. У случају господина Dunlара (Данлап), провјере нису залазиле довољно далеко у његову прошлост, а да јесу, могли су открити чињеницу да је његов радни однос већ два пута био прекидан отказом. Прво је од једног претходног послодавца добио отказ након седам недеља, а након двије године од стране другог. Да је обављена

детаљна провјера, компанија Sunbeam Corp. би онда била у стању донијети исправну одлуку на основу потпуне информације.

На основу искуства у истраживању превара, Durant препоручује организацијама да узму у обзир сљедећа **чинити/не чинити** правила као дио њиховог процеса запошљавања која можемо видјети у табели 4.

Табела 4 Чинити/Не чинити правила (Do's & Don'ts) [75]

ЧИНИТИ (DO)	НЕ ЧИНИТИ (DON'T)
Тражити свим потенцијалним запосленицима да попуне детаљан образац пријаве	Ослањати се само на податке из биографије –CV-а (curriculum vitae) које је доставио подносилац
Тражити празнине у радној историји	Ограничити провјеру на, рецимо, посљедњих 10 година само
Захтијевати препоруке у писаној форми и вршити телефонску провјеру	Прихватати писма референци адресирана “на примаоца”
Провјерити све квалификације	Прихватати копије сертификата
Обавити детаљну провјеру с дужном пажњом када је ријеч о аплицирању за више радно мјесто	Претпоставити да је претходни послодавац извршио потпуну и адекватну провјеру с дужном пажњом
Ако је могуће, прибавити податке из казнене евиденције	Прихватати вербалне репрезентације „здроаво за готово“
Вршити провјере привременог као и сталног особља	

Као што можемо видјети у поменутој табели, неопходно је с времена на вријеме вршити провјере и постојећег особља нарочито ако већ постоје одређене сумње. У том смислу велику помоћ можемо имати од екстерне ревизије, но у неким ситуацијама, може бити неопходно за организацију да гледа даље од независног ревизијског тима за стручност у подручју преваре. У таквим случајевима, форензички рачуновођа може пружити додатну сигурност или напредну експертизу, с обзиром да они имају посебну обуку и искуство у спречавању превара, одвраћању, истраживању и откривању истих. Форензичке рачуновође, такође, могу пружити свјежи увид у организацију, њене операције, системе контроле и ризике. Дјеловање форензичког рачуновође може пружити утјеху извршном директору и шефу финансијске службе. Форензички рачуновођа, међутим, не може дјеловати као сигурност да ће преваре бити спријечене или откривене.

7.1. *Модел „три линије одбране“*

Разне специјалности попут интерних ревизора, стручњака за управљање ризиком, стручњака за усаглашеност пословања, стручњака за интерну контролу, истражиоца превара, контролора квалитета и других професионалаца, у данашње вријеме све чешће раде у тимовима координирајући своје активности како би помогли својим организацијама у управљању ризиком. Властити угао посматрања и специфичне вјештине које сваки од њих посједује могу бити драгоцене за организацију. Такође, чињеница да су различите и надлежности по питању ризика и контроле подијелене и додијелене различитим одјељењима и секторима у организацији, захтјева да се оне спроводе пажљиво и координисано, обезбјеђујући да процес управљања ризиком и контроле функционишу на жељени начин.

Међутим, проблем може постојати у свакој организацији, чак и када постоји формално успостављен оквир за управљање ризиком. На срећу, нова искуства доносе нова рјешења која могу помоћи организацијама да на систематичној основи додјељују и координирају кључне задатке у процесу управљања ризиком. Модел „три линије одбране“ обезбјеђује једноставан и ефективан начин за побољшање комуникације по питањима ризика и контроле управо тиме што појашњава кључне улоге и задатке (појединих група у организацији). Овај модел обезбјеђује нов поглед на пословање, подржавајући непрекидну успјешност иницијативе за управљање ризиком, а одговара свакој организацији без обзира на њену величину и сложеност пословања. Чак и у организацијама гдје не постоји формално успостављен оквир за управљање ризиком, увођење модела „три линије одбране“ може учинити јаснијим питања ризика и контроле и помоћи побољшању ефективности система управљања ризиком [76].

У моделу “три линије одбране”, интерне контроле које успоставља оперативно руководство сматрају се првом линијом одбране у управљању ризиком, различите функције успостављене у циљу управљања ризиком и функције за надзор усклађености сматрају се другом линијом одбране, док независно увјеравање представља трећу линију. Свака од ове три линије има посебну улогу у најширем оквиру корпоративног управљања (слика 7).

Иако ни управа ни више руководство нису уврштени у три наведене линије, нема ни говора да систем управљања ризиком може бити цјеловит уколико се претходно не размотри и не дефинише улога највишег органа управљања (одбор директора у једнодомном или надзорни одбор у дводомном систему) и највишег руководства. Шта више, управа и више руководство су примарна страна која има интереса и којој служе “линије”, и као таква ова страна је у најбољој позицији да обезбиједи да се моделом “три линије одбране” заиста обухвате процеси управљања ризиком и контроле у организацији.

Слика 7 Модел “Три линије одбране” [77]

Модел “три линије одбране” разликује три групе (или линије) укључене у ефективно управљање ризиком [76]:

- » “Власнике ризика” који оперативно спроводе управљање ризиком;
- » Функције које врше надзор ризика;
- » Функције које обезбјеђују независно увјеравање.

Као **прва линија одбране**, оперативно руководство је “власник” ризика и директно управља њиме. Уз то, оперативно руководство је одговорно за предузимање корективних мјера за отклањање недостатака у функционисању процеса и контрола.

Оперативно руководство је одговорно за успостављање ефективног система интерних контрола и функционисање успостављених поступака за контролу ризика на дневној основи. Оперативно руководство идентификује, процјењује,

управља и ублажава ризик, развијајући и примјењујући интерне политике и процедуре, обезбјеђујући конзистентност активности из своје надлежности са постављеним задацима и циљевима. Кроз степенасту структуру одговорности, средњи ниво руководства осмишљава и имплементира детаљне процедуре за контролу и надзор над поступцима које извршавају запослени.

Наравно да оперативно руководство представља прву линију одбране будући да су контроле осмишљене и примијењене кроз системе и процесе за које је надлежно и одговорно оперативно руководство. Стога се одговарајуће контроле успостављају са сврхом да надзиру усклађености и обезбјеђују увид у слабости контрола, неадекватност процеса и настанак неочекиваних догађаја.

Теоријски, можда би само једна линија одбране била довољна да обезбиједи ефективно управљање ризиком. У реалности, међутим, једна линија у функцији одбране најчешће није адекватно рјешење. Руководство успоставља различите функције за управљање ризиком и функције за усклађеност пословања, у циљу надзора над функционисањем контрола из прве линије одбране. Те специфичне функције се разликују у зависности од специфичности самих организација и дјелатности којој ове организације припадају, али типичне функције *“друге линије”* најчешће укључују:

- * функцију управљања ризиком (комисију за управљање ризиком) која олакшава и надзире имплементацију и ефективност праксе управљања ризиком коју спроводи оперативно руководство и која помаже “власницима” ризика да дефинишу циљану изложеност и да на адекватан начин обезбјеђују информације о ризику различитим нивоима и инстанцама у организацији;
- * функцију усклађености која врши надзор над специфичним ризицима неусклађености са законом и позитивним прописима. У том капацитету, свака функција усклађености која се бави специфичним питањем усклађености подноси извјештај директно вишем руководству, или органу управе како је то предвиђено у неким дјелатностима.
- * контролинг, као функцију за надзор финансијских ризика и питања финансијског извјештавања.

Руководство успоставља ове функције како би обезбиједило увјеравање да је прва линија одбране адекватно осмишљена, имплементирана и да функционише на очекивани начин. Свака од ових функција има одређени степен независности у односу на прву линију одбране, али је свака по својој природи функција која припада руководству. Као функција руководства, свака од напријед наведених функција има прилику да директно утиче на развој система интерних контрола и управљања ризиком. Стога је друга линија одбране у функцији остваривања виталних циљева организације, иако управи не обезбјеђује апсолутно независне оцјене по питањима управљања ризиком и интерних контрола.

Надлежности функција које припадају другој линији одбране разликују се по својој природи, али могу укључивати [76]:

- * подршку политикама руководства, дефинисање надлежности и одговорности и успостављање циљева;
- * обезбјеђивање оквира за управљање ризиком;
- * идентификовање познатих, као и питања ризика који се тек могу појавити;
- * идентификовање помјерања која указују на промјену организационе склоности ка ризику;
- * помоћ оперативном руководству у развијању процеса и контрола за управљање ризиком;
- * обезбјеђивање упутстава и тренинга у вези са процесом управљања ризиком;
- * подршка и надзор ефективности процеса управљања ризиком кога успоставља оперативно руководство;
- * упозоравање оперативног руководства на питања ризика која се тек појављују, као и на промјене регулативе и на сценарија будућих ризика с тим у вези;
- * надзор над адекватношћу и ефективношћу интерних контрола, тачношћу и комплетношћу извјештаја, усклађеношћу са законима и позитивним прописима, као и над благовременим предузимањем акција за исправљање неправилности.

Интерна ревизија, као *трећа линија одбране*, обезбјеђује управи и вишем руководству значајно увјеравање засновано на високом нивоу независности и објективности које ова функција има у организацији. Овај високи степен независности није могућ у функцијама друге линије одбране. Интерна ревизија обезбјеђује увјеравање у ефективност процеса управљања, управљања ризиком и интерних контрола, укључујући и начин на који прва и друга линија одбране остварују циљеве управљања ризиком и функционисања интерних контрола. Обим увјеравања које интерна ревизија пружа вишем руководству и управи, најчешће подразумијева [76]:

- * широки дијапазон предмета ревизије, укључујући ефикасност пословања, заштиту средстава, поузданост и цјеловитост процеса извјештавања, као и усклађеност са законима, другим позитивним прописима, политикама, процедурама и уговорима
- * све елементе оквира за управљање ризиком и интерних контрола: интерно контролно окружење, све елементе оквира за управљање ризиком (као што су идентификација ризика, процјена ризика и одговор на ризик), информисање и комуникацију као и мониторинг
- * организацију у цјелости, као и њене сегменте, зависне ентитете, радне јединице и функције - укључујући пословне процесе као што су продаја, производња, маркетинг, безбједност, сервис за потрошаче, пројекте - као и функције за подршку (као што су рачуноводство, људски ресурси, набавка, плате, буџетирање, управљање средствима, вођење залиха и информационе технологије.

Успостављање организационе јединице за интерну ревизију састављене од професионалаца у овој области, представља захтјев добре праксе корпоративног управљања. То није важно питање само за велике и средње велике организације већ треба бити подједнако важно питање и за мање организације будући да и оне послују у сложеном окружењу, додуше кроз мање формалну и мање робусну организациону структуру која, такође, мора обезбиједити ефективност процеса корпоративног управљања и управљања ризиком.

Интерна ревизија доприноси ефективном управљању организацијом, под условом да су испуњене претпоставке којима се обезбјеђују њена независност и професионалност. Најбоља пракса подразумијева успостављање и очување независности интерне ревизије, као и њену, по критеријуму професионалности и компетентности, адекватну кадровску попуњеност, што укључује [76]:

- * дјеловање у складу са признатим међународним стандардима за обављање професионалне праксе интерне ревизије;
- * извјештавање према оном организационом нивоу који је довољно висок да интерној ревизији може гарантовати независност у обављању послова;
- * обезбјеђење адекватне и живе линије извјештавања и комуникације интерне ревизије према релевантним органима управе.

Екстерни ревизори, регулатори и друга екстерна тијела изван оквира организационе структуре могу имати значајну улогу у свеукупном организационом процесу управљања и интерној контроли.

Регулатори могу постављати захтјеве који имају за циљ јачање интерних контрола ових организација, а такође могу узети и другу улогу вршећи независну процјену свих или неких од линија заштите - прве, друге или треће - по питању усклађености са постављеним регулаторним захтјевима. Када су ефективно координисани, екстерни ревизори, регулатори и друге групе које дјелују изван организације, могу се сматрати додатном линијом одбране која обезбјеђује увјеравање свим заинтересованим групама, укључујући при том и управу и више руководство.

Сваки рачуноводствени систем би требао успоставити и енергично спроводити ефикасне интерне контроле - основне, додатне облике и процедуре, и више од онога што је обавезно да би се пословање обављало неометано [78]. Ови додатни поступци служе да спријече и открију грешке (ненамјерне) и све облике (намјерне) неискрености запослених, клијената, добављача, па чак и самих менаџера. Нажалост, многа предузећа немају добре системе интерних контрола, или неозбиљно спроводе своје интерне контроле.

У наставку рада ћемо се ближе осврнути на интерну контролу и интерну ревизију као најзначајнија средства организације у борби против преварних радњи.

7.2. *Интерна контрола*

Једна од основних претпоставки успјешног пословног амбијента јесте здраво, квалитетно финансијско извјештавање, а о њему се може говорити тек када постоји функционалан и уравнотежен систем корпоративног управљања. Корпоративно управљање представља кључни елемент у побољшању економске ефикасности и раста, као и у повећању повјерења инвеститора. Оно обухвата скуп односа између управе компаније, њеног управног одбора, њених акционара и других заинтересованих страна. Корпоративно управљање је само дио ширег економског контекста у којем послују фирме, а који обухвата, на примјер, макроекономску политику и степен конкуренције на тржишту производа и фактора. Оквир корпоративног управљања, такође, зависи од законског, регулаторног и институционалног окружења. Поред тога, фактори, попут пословне етике и заједничке свијести о интересима животне средине и друштвеним интересима заједница у којима компанија послује, такође, могу имати утицаја на њену репутацију и дугорочни успјех [79].

Разумијевање интерних контрола и начина на који оне функционишу у пракси је кључно за остваривање доброг корпоративног управљања и управљања ризиком јер се управо корпоративно управљање ослања на способност организације да увиди ризике који утичу или би могли утицати на њено пословање, при чему начин на који се овим ризицима управља зависи од дјелотворности система интерних контрола.

7.2.1. Појам и компоненте интерне контроле

Постоји више дефиниција интерне контроле од којих ћемо овдје навести неке од најзначајнијих.

Вјероватно најпотпунију дефиницију интерне контроле је дао Committee of Sponsoring Organisations of the Treadway Commission - COSO (Комитет спонзорских организација Тредвеј комисије). Према COSO-у, интерне контроле су дефинисане као „процес, установљен и спровођен од стране управног одбора предузећа, управе и другог особља с циљем да обезбиједи разумно увјеравање везано за постизање циљева у сљедећим категоријама: ефикасност и успјешност пословања, поузданост финансијског извјештавања, усаглашеност са постојећим законима и прописима и заштита имовине од неовлашћеног присвајања, коришћења или отуђења [80]“.

Систем интерне контроле дефинисан је и у оквиру Међународних стандарда ревизије и то првобитно у МРевС 400 [81] према којем: „Систем интерне контроле обухвата све политике и поступке (интерне контроле) које је руководство правног лица прихватило ради помоћи у постизању својих циљева у смислу обезбјеђења да се, у мјери у којој је то могуће, уредно и ефикасно одвија пословање правног лица, што укључује придржавање политике руководства, очување интегритета средстава, спречавање и откривање криминалних радњи и грешака, тачност и поузданост финансијских евиденција и благовремено састављање поузданих финансијских информација“ који је у децембру 2004. године замијењен МРевС 315.

Према Међународном стандарду ревизије 315 - Препознавање и процјењивање ризика значајних погрешних приказивања током стицања разумијевања субјекта и његовог окружења, интерна контрола представља „процес који осмишљавају, проводе и одржавају они који су задужени за управљање, менаџмент и остало особље како би се осигурало разумно увјеравање о постизању циљева пословног субјекта у вези с поузданим финансијским извјештавањем, ефикасним и успјешним пословањем и усклађеношћу с важећим законима и прописима. Појам „контроле“ односи се на све аспекте једне или више компоненти интерне контроле [82]“.

Пошто интерна контрола није догађај или околност већ низ активности које провјеравају дјелатност правног лица и које осмишљавају и спроводе људи (управни одбор, руководство и запослени у правном лицу), од интерне контроле се

може очекивати да пружи само разумно, никако апсолутно увјеравање руководству и управном одбору у погледу постизања циљева правног лица. Вјероватноћа постизања постављених циљева правног лица зависи од ограничења садржаних у свим системима интерне контроле, а која се огледају у сљедећем [83]:

- * људско мишљење или одлука може бити погрешна, а дјеловање немарно или нестручно,
- * руководство или запослени имају могућност да појединачно или као више лица у договору заобиђу успостављене интерне контроле и тиме систем контрола учине недјелотворним,
- * систем интерних контрола се заснива на ограниченим ресурсима, те се користи од контрола морају супротставити трошковима неопходним за њихово достизање.

Из претходно датих дефиниција, може се запазити да значај интерне контроле проистиче из чињенице да она помаже менаџменту у остваривању прокламованих пословних циљева и политика пословања који могу бити вишеструки и различити од предузећа до предузећа, но као најчешћи се помињу профитабилност, спречавање настајања губитака, проневјера и злоупотреба, спровођење буџета и сл. Интерне контроле имају значајну улогу у обезбјеђивању реалнијег и поузданијег финансијског извјештавања.

У предузећима се интерне контроле најчешће могу сврстати у двије групе:

- * административне, и
- * рачуноводствене.

Административне контроле се односе на функционисање пословног система у нерачуноводственим подручјима [38]:

- * поштовање позитивних законских прописа,
- * поштовање статута,
- * поштовање правилника,
- * пословање по одлукама органа управљања,
- * подручје права запослених, итд...

Административне контроле су предмет интересовања ревизије пословања¹⁹ и ревизије усклађености²⁰.

За разлику од њих, рачуноводствене контроле се превасходно односе на заштиту средстава и пружања увјерења да су финансијски извјештаји и рачуноводствени систем поуздани. Интерне рачуноводствене контроле имају везе са статутарном ревизијом²¹ и интерном ревизијом.

Рачуноводствене контроле су окренуте превенцији настајања незаконитих, неправилних, неприхватљивих и неморалних поступака којима би се угрозила имовина, капитал и имиџ предузећа. Њена функција је, поред осталог, да пружи увјеравања [38]:

- * да се пословне трансакције обављају у складу с усвојеном политиком и у складу с прописима,
- * да се трансакције евидентирају у складу с Међународним стандардима финансијског извјештавања, односно Међународним рачуноводственим стандардима, или другим примјенљивим правилима или прописима да би се тиме финансијски извјештаји учинили реалним и тачним, а да би се заштитила средства и капитал власника,
- * да се средства користе према усвојеној политици,
- * да су превениране злоупотребе у вези са средствима и овлашћењима, итд.

Интерна рачуноводствена контрола се може дефинисати као комплетан и комплексан систем финансијских контрола, формалних, суштинских и других контрола усмјерених да буду у функцији разумног увјеравања о ефикасности и успјешности пословања, интерној финансијској контроли и усклађености са

¹⁹ Ревизија пословања (енг. *Operational audit*) има за циљ да се формира мишљење о ефикасности пословања дијела предузећа или предузећа у цјелини.

²⁰ Ревизија усклађености (енг. *Compliance audit*) је ревизијска активност усмјерена на утврђивање да ли су пословне активности у предузећу обављене у неком периоду у складу са прописима, интерним актима, одлукама органа управљања и сл.

²¹ Статутарна ревизија (Независна/екстерна) је ревизија рачуноводствених извјештаја која се обавља са циљем да се изрази ревизорско мишљење да ли су финансијски извјештаји сачињени уз примјену одговарајућих прописа и стандарда и да ли истинито и објективно исказују стање и успјех у предузећу на одређени дан.

законима и прописима, те заштити средстава од неовлашћене употребе и отуђења; и правилном и уредном вођењу књиговодствених евиденција и поузданости финансијских информација које се формирају у предузећу и користе за пословно информисање и одлучивање.

Институт интерних ревизора у Стандардима интерне ревизије дефинише контролу као сваку акцију коју предузима руководство, одбор и друге стране ради управљања ризиком и повећања вјероватноће остваривања постављених циљева. Руководство планира, организује и усмјерава извођење довољног броја акција у циљу стицања разумног увјеравања да ће циљеви бити постигнути.

„Контроле постоје и користе се да помогну руководству у остварењу њихових примарних циљева, а то су [84]:

- * Релевантне, поуздане и вјеродостојне финансијске и пословне информације.
- * Ефективно и ефикасно коришћење ресурса организације.
- * Чување средстава организације.
- * Усаглашеност са законима, прописима, етичким и пословним нормама и уговорима.
- * Идентификовање изложености ризику и коришћење ефикасних стратегија за његово контролисање.
- * Утврђени циљеви и тежње за пословање или програме.“

У међународној пракси се развило неколико модела интерне контроле. У Енглеској и великом дијелу Европске заједнице је развијена употреба Turnbull-овог оквира, Канадски комитет овлашћених рачуновођа - CICA (Canadian Institute of Chartered Accountants) је израдио CoCo оквир и још ћемо истаћи можда и најзначајнији COSO оквир који је постао свјетски оквир за дефинисање и упознавање с интерним контролама, а који ћемо детаљније објаснити у наставку рада.

Систем интерних контрола се састоји од пет међусобно повезаних компонената. Оне проистичу из начина управљања руководства, и интегрисане су у управљачки процес. Иако су компоненте интерне контроле примјенљиве у свим предузећима, у зависности од величине предузећа и обима послова, могу бити на

другачији начин имплементирани. Без обзира на то да ли су мање или више формалне, боље или лошије структуриране, свако предузеће може имати ефикасне интерне контроле.

Компоненте интерне контроле чине:

- * Контролно окружење
- * Процјена ризика
- * Контролне активности
- * Информације и комуникација
- * Мониторинг (надгледање).

Ефективно функционисање свих компоненти је неопходно за остваривање циљева у вези с пословањем, информацијама и усаглашеношћу организације. Ове компоненте чине структуру интерне контроле (слика 8).

Слика 8 Компоненте интерне контроле

Контролно окружење

Контролно окружење обухвата свеукупан став, свјесност и мјере руководиоца и руководства организације у вези са системом интерне контроле и његовим значајем унутар организације. Снажно контролно окружење може значајно придонијети специфичним контролним процедурама, али оно, само по себи, не осигурава ефикасност система интерне контроле [85]. Фокус треба ставити на саму суштину контроле прије него на њену форму јер контроле се могу установити а да се не поштују. Оно представља основу за све остале компоненте

интерне контроле. Фактори [86] истакнути у COSO извјештају који доприносе ефективном контролном окружењу су:

- * Интегритет и етичке вриједности
- * Захтијевање стручности
- * Филозофија и стил пословања управе
- * Организациона структура
- * Давање овлашћења и задатака
- * Политике и пракса људских ресурса

Процјена ризика

Током свог пословања, свако правно лице се суочава с бројним ризицима који су посљедица унутрашњих или вањских фактора који морају бити процијењени. Процес процјене ризика (енг. *Risk Assessment*) се може дефинисати као поступак којим правно лице уочава и анализира значајне ризике за достизање својих циљева, стварајући основу за одређивање начина којима би се њима могло управљати [83].

Да би процјена ризика остала ефективна, што се аутоматски рефлектује и на систем интерних контрола и њихову ефективност, неопходно је да више руководство врши перманентно оцјењивање ризика који утичу на остваривање циљева у односу на измијењене околности и услове. Некад је потребно да се интерне контроле ревидирају како би на одговарајући начин препознале било какве нове или претходно неконтролисане ризике.

У циљу остваривања ефективних контрола, организација треба водити рачуна о сљедећим важним питањима:

- * Препознавање ризика и њихова процјена
- * Постављање циљева
- * Идентификовање ризика
- * Оцјена ризика и управљање њиме
- * Управљање промјеном у организацији

Контролне активности

Контролне активности обухватају све политике и процедуре које руководство правног лица успостави на свим нивоима и у оквиру свих функција како би путем бројних активности одобравања, давања овлашћења, потврђивања, надгледања итд., обезбиједило разумну сигурност у погледу остваривања посебних циљева.

Суштински, њих чине „политике и процедуре којима се обезбјеђује спровођење одлука руководства [87]“. Иако у пракси имају различите циљеве и појављују се у различитим облицима, у зависности од врсте правног лица и његове дјелатности, контролне активности се успостављају водећи рачуна о:

- ✱ Одобравању извршења трансакција
- ✱ Сегрегацији (раздвајању) дужности
- ✱ Осмишљавању и употреби докумената и записа
- ✱ Физичком чувању средстава и пословних књига.

Информације и комуникација

Узимајући у обзир да сваки пословни субјект мора идентификовати, прибавити и саопштити потребне информације у форми и временском оквиру који омогућава запосленима да испуне све своје обавезе као и обавезе контроле, COSO је у свом извјештају дао доста широк опис карактеристика које треба да посједује ефективан информативни и комуникациони систем.

За потребе оцјењивања ефикасности контрола, које се посебно односе на циљеве финансијског извјештавања, најрелевантније су сљедеће карактеристике:

- ✱ Разматрање свих извора информација
- ✱ Интегрисање с контролним активностима
- ✱ Интегрисање с процесом оцјене ризика и управљања промјенама
- ✱ Кључна улога више управе
- ✱ Рутинске и нерутинске информације
- ✱ Формално и неформално
- ✱ Важност временске усклађености

Рачуноводствени систем се састоји од метода и техника које је руководство установило с циљем уочавања, биљежења и извјештавања о трансакцијама и догађајима једног обрачунског периода и одговорности у погледу тих трансакција и као такав чини кључни дио информативног система за финансијско извјештавање.

У литератури, из области ревизије, наводе се неопходни елементи информативног система за финансијско извјештавање који укључују методе и евидентирања који [86]:

- * идентификују и евидентирају све валидне трансакције;
- * благовремено довољно детаљно описују трансакције како би се омогућила њихова правилна класификација за финансијско извјештавање;
- * израчунавају вриједност трансакција на начин који омогућава евидентирање њихове праве новчане вриједности у финансијским извјештајима;
- * утврђују временски период у којем су трансакције настале како би се омогућило њихово евидентирање у одговарајућем временском периоду;
- * правилно приказују трансакције и релевантна објелодањивања у финансијским извјештајима.

Мониторинг

Мониторинг (надгледање) је процес који оцјењује квалитет резултата интерне контроле током времена. Он обухвата оцјене благовремености пројекта и функционисања контрола и предузимање неопходних корективних мјера. Мониторинг се може обављати и као трајна активност и као дио засебне процјене.

Цјелокупна активност интерних контрола организације треба стално да се надгледа. Надгледање кључних ризика треба да буде дио свакодневних послова организације као и периодична оцјењивања од стране пословних дијелова и интерне ревизије [86].

7.2.2. *Одговорност руководства за интерне контроле*

Руководство правног лица је одговорно за успостављање, одржавање и праћење структуре интерне контроле ради остваривања циљева правног лица, међу којима проблем превара, криминалних радњи заузима значајно мјесто. У том погледу, руководство своје задатке треба да испуњава кроз [88]:

- * стварање културе етичког понашања,
- * процјењивање поузданости система интерних контрола,
- * осмишљавање и припрему интерних контрола усмјерених ка превенцији превара,
- * надзор над дјеловањем интерних контрола.

Ниједан облик преваре у финансијским извјештајима се не може догодити уколико не постоји могућност да се та радња изврши и прикрије. Слаб систем интерних контрола додатно појачава такве шансе. Управо из тих разлога, руководство има обавезу да периодично врши процјену дјелотворности интерних контрола у спречавању злоупотреба.

Sarbanes-Oxley (Сарбејнс-Оксли) закон је донесен 2002. године као реакција на почињене преваре у периоду између 1980. и 2000. године и он се односи на јавна предузећа чији рад прати Комисија за хартије од вриједности (*Securities Exchange Commision - SEC*). Конгрес је донио овај закон, углавном, као одговор на Енрон и друге масовне катастрофе узроковане преварама у финансијском извјештавању.

Sarbanes-Oxley [89] закон, који је имплементиран кроз SEC и Надзорни одбор рачуноводства јавних предузећа (енг. *Public Company Accounting Oversight Board - PCAOB*), захтијева да јавна предузећа успоставе и проводе посебан модул интерних контрола над својим финансијским извјештавањем. Иако се закон односи само на јавна предузећа, неке рачуновође се брину да ће захтјеви SOX-а проширити свој дјелокруг примјене и на мања приватна предузећа, такође.

Мања предузећа [90] можда мисле да су имуна на проневијере и преваре од стране њихових лојалних и поузданих запосленика. Па ипак, у ствари, многа мала предузећа су неријетко била врло тешко погођена преварама и најчешће нису себи могла приуштити ни најмање посљедице што је доводило до њихове пропасти.

Такође, треба узети у обзир да преваре које чини руководство није лако зауставити јер не постоје контроле, нити су биле нити ће бити, које у потпуности могу контролисати њихове акције [91]. Руководство контролише интерне контроле, и генерално, може радити шта хоће, укључујући и заобилажење контрола кад год га оне спречавају у остваривању његових циљева.

Корпоративно управљање, у свом садашњем облику, је неефикасно јер се базира на класичној економској теорији и агенцијској теорији, која је анахронична и промовише супарнички однос између акционара и управе, али игнорише постојање запослених. Морао би се развити бољи систем корпоративног управљања. Треба размотрити интерне контроле које би америчке корпорације требале проводити и на које се независни ревизор мора ослонити када процјењује интегритет и поузданост рачуноводствених евиденција и њима резултирајућих финансијских извјештаја јер сила закона може бити застрашујућа, али тек након што је штета учињена.

Управа је одговорна за одржавање система интерних контрола над финансијским извјештавањем (*Internal Controls over Financial Reporting* - ICFR) који омогућује разумно увјеравање о поузданости финансијског извјештавања и припреме финансијских извјештаја за сврхе изван предузећа у складу с општеприхваћеним рачуноводственим начелима. SEC је 2003. године усвојио правила за интерне контроле над финансијским извјештавањем ради имплементирања члана 404 Sarbanes-Oxley закона који захтијева да менаџмент врши годишњу процјену да ли су интерне контроле ефективне у пружању разумног увјеравања о поузданости финансијских извјештаја и да своју оцјену објави инвеститорима [92].

Интерне контроле над финансијским извјештавањем (*Internal Controls over Financial Reporting* - ICFR) не могу пружити апсолутну сигурност због својих инхерентних ограничења. То је процес који укључује људску марљивост и усклађеност и подлијеже погрешним одлукама и грешкама које произлазе из људских неуспјеха. ICFR се, такође, може заобићи ако су запослени у дослуху или нема одговарајућег става руководства. Због таквих ограничења, ICFR не може спријечити или открити све погрешно приказане податке, било ненамјерне грешке или преваре.

7.2.3. Степен имплементације и ефикасност интерних контрола у БиХ

У истраживање ефективности менаџмента у имплементацији механизма интерног надзора у циљу превенције превара у финансијским извјештајима на подручју БиХ кренули смо са сљедећим циљеви истраживања: 1) истражити постојеће стање и присутност интерне контроле и интерне ревизије у предузећима у БиХ, 2) истражити утицај организације управљачког тијела на ниво заступљености механизма интерног надзора у БиХ, 3) истражити степен ефикасности система интерне контроле у предузећима која послују на подручју БиХ.

Емпиријско истраживање је спроведено на узорку од 150 пословних субјеката у Босни и Херцеговини. Анкета је била упућена руководиоцима финансијско-рачуноводственог сектора, односно руководиоцима пословног субјекта. Анкетни упитници су достављени испитаницима највећим дијелом преко електронске поште и мањим дијелом лично. Анкетирање је спроведено у периоду од краја септембра 2014. до половине марта 2015. године. Анкетни упитници су садржавали већину питања затвореног типа при чему су понуђени један или више одговора. Нека питања су имала могућност да испитаник сам упише свој одговор, искуства и предлоге. У периоду од краја септембра 2014. до половине марта 2015. године попуњене анкетне упитнике је вратило укупно 108 пословних субјеката, односно 72%.

У првом дијелу анкетног упитника прикупљени су општи подаци о организацији²². У том смислу, важни подаци се односе на сједиште организације, правни облик организације, облик својине, поријекло капитала, дјелатност којом се организација бави, те величину предузећа²³.

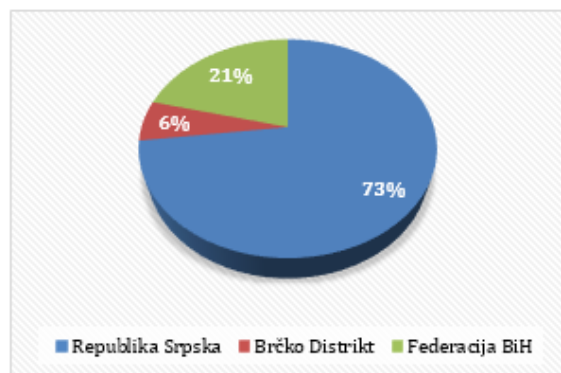
²² Кроз цјелокупну анкету је употребљаван израз организација. У раду ће се често користити и израз предузеће под којим ће се подразумијевати различити правно-организациони облици друштава, односно пословних субјеката.

²³ Дио резултата спроведеног емпиријског истраживања је презентован на Међународној научној конференцији ФИНИЗ 2016 те објављен у зборнику радова Конференције (Наташа Симеуновић and Горанка Кнежевић, "Интерна контрола као мјера превенције превара у финансијском извјештавању," in *Међународна научна конференција Универзитета Сингидунум „ФИНИЗ“, Зборник радова*, Београд, 2016.; 42-48 стр.)

Према сједишту, 73%, односно 79 анкетираних предузећа је регистровано у Републици Српској, 21% (23 предузећа) у Федерацији БиХ, а преосталих 6% (6 предузећа) потиче из Брчко Дистрикта (табела и графикон 1) [93].

Табела и графикон 1 Анкетирани према сједишту организације

Мјесто сједишта	број анкетираних	%
Република Српска	79	73%
Брчко Дистрикт	6	6%
Федерација БиХ	23	21%
Укупно	108	100%

Анкета је обухватила предузећа из Бања Луке, Бијељине, Пала, Прњавора, Угљевика, Модриче, Власенице, Братунца, Шамца, Брчко Дистрикта, Тузле, Лукавца, Живиница, Бановића, Калесије, Мостара, Жепча, Сарајева, Грачанице и Витеза.

Према правном облику, највећи број анкетираних предузећа чине друштва с ограниченом одговорношћу (72%)(табела 5) и приватног облика својине (75%) (табела 6) [93].

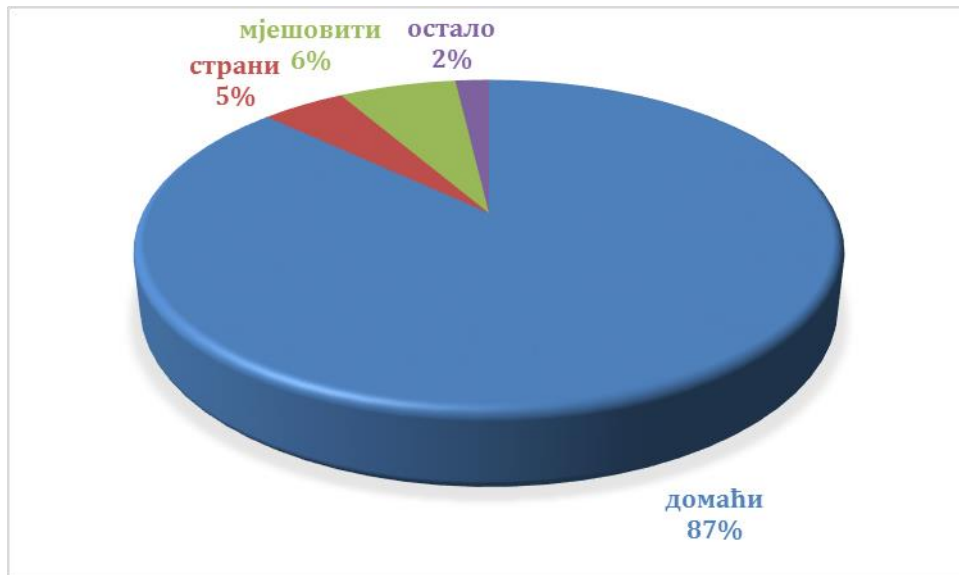
Табела 5 Правни облици анкетираних предузећа

Правни облик	Број	%
доо	78	72%
ад/дд	10	9%
јавно предузеће	5	5%
установа	11	10%
удружење	0	0%
Друго	4	4%
Укупно	108	100%

Табела 6 Облик својине анкетираних предузећа

Облик својине	Број правних лица	%
приватна својина	81	75%
државна својина	20	19%
задружна својина	0	0%
остало	7	6%
Укупно	108	100%

Према поријеклу капитала, узорак се састоји од 94 предузећа са домаћим капиталом, односно 87%, 5 организација или 5% са страним капиталом, 6%, односно 7 организација са мјешовитим капиталом и 2 предузећа која посједују остале видове капитала (графикон 6).

Графикон 6 Анкетирана предузећа по поријеклу капитала

Класификација дјелатности коришћена у анкети је преузета из статистичких годишњака Републике Српске (РС) и Федерације Босне и Херцеговине (ФБиХ) за 2014. годину, а заснива се на Статистичкој класификацији економских дјелатности Европске уније (NACE) и упоредива је са Међународном стандардном индустријском класификацијом свих економских дјелатности Уједињених нација (ISIC).

Према резултатима истраживања може се уочити да су дјелатности анкетираних предузећа различите (табела 7). Као што се може видјети, у анкетираном узорку најзаступљенија су предузећа из области трговине са 27% и прерађивачке индустрије са 22% предузећа, за којима, као значајније, слиједе област грађевинарства (11%), остале јавне и комуналне дјелатности (9%) те производња и снабдијевање електричном енергијом (6%) и пољопривреда, лов и шумарство са 5%. Према подацима из Статистичких годишњака Републике Српске (РС) и Федерације Босне и Херцеговине (ФБиХ) за 2014. годину, можемо видјети да су у привреди БиХ, такође, најзаступљенији пословни субјекти који се баве трговинском дјелатношћу (сса 28%) и прерађивачка индустрија (сса 12%) [94] [95].

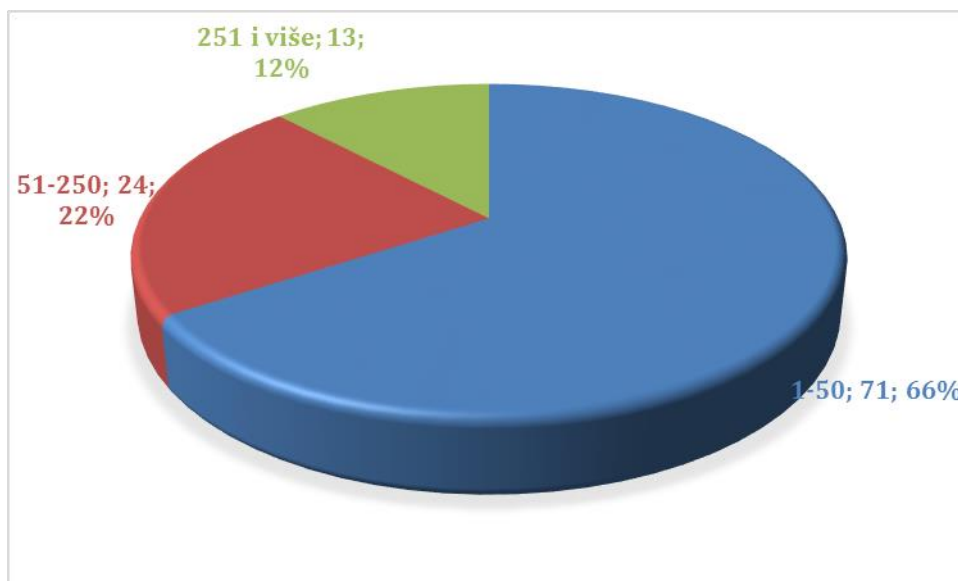
Табела 7 Анкетирани према врсти дјелатности

Привредна грана	Број правних	
	лица	%
A. Пољопривреда, лов и шумарство	6	5%
B. Рибарство	0	0%
C. Вађење руде	1	1%
D. Прерађивачка индустрија	25	22%
E. Производња и снабдијевање/опскрба електричном енергијом, плином/гасом и водом	7	6%
F. Грађевинарство	12	11%
G. Трговина на велико и трговина на мало, оправка моторних возила, мотоцикала и предмета за личну/властиту употребу и домаћинство/кућанство	31	27%
H. Угоститељство	3	3%
I. Саобраћај, складиштење и комуникације	1	1%
J. Финансијско посредовање	2	2%
K. Пословање некретнинама, изнајмљивање и пословне дјелатности	1	1%
L. Државна управа и одбрана, обавезно социјално осигурање	3	3%
M. Образовање	5	4%
N. Здравствени и социјални рад	5	4%
O. Остале јавне комуналне, друштвене, социјалне и личне услужне дјелатности	10	9%
P. Екстериторијалне организације и тијела	1	1%
Укупно	113*	100%

* Нека предузећа су регистрована за више дјелатности те укупан збир прелази број од 108 анкетираних субјеката

За потребе анализе прикупљених података, извршена је класификација анкетираних предузећа на мала, средња и велика узимајући у обзир просјечан број запослених²⁴ јер сматрамо да број запослених има значајнији утицај на дефинисање и функционисање система интерне контроле од осталих Законом прописаних елемената класификације предузећа по величини. Узимајући у обзир претходно речено, у анкети је учествовало 71 мало предузеће са до 50 просјечно запослених, 24 средња предузећа (51-250 запослених) и 13 великих предузећа (преко 251 запослени) што је приказано на графикону 7 [93].

²⁴ Закон о рачуноводству и ревизији РС (Сл. Гласник РС 94/15) прописује да се правна лица разврставају у зависности од просјечног броја запослених, укупног годишњег прихода и просјечне вриједности имовине утврђене на дан састављања финансијских извјештаја у пословној години, према којем предузеће треба испунити минимално два од три постављена услова за класификацију величине.

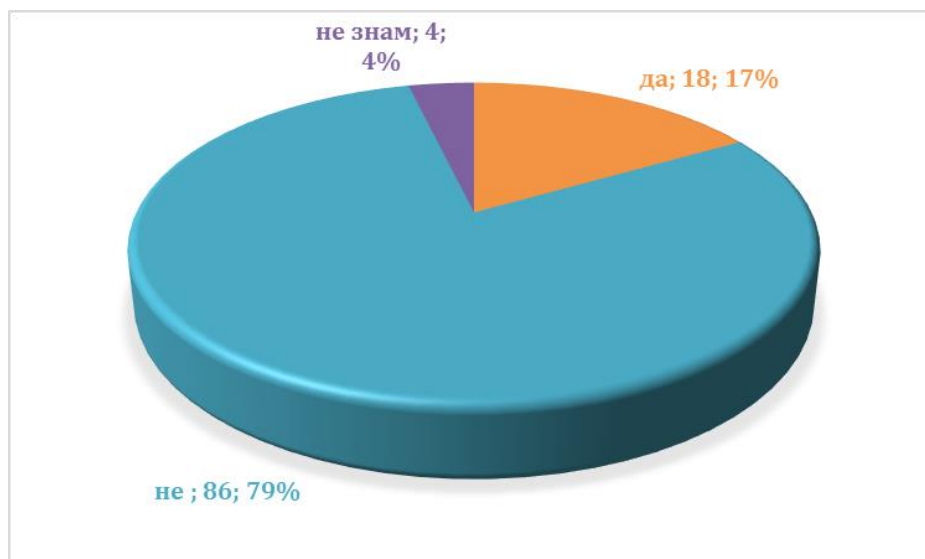
Графикон 7 Анкетирана предузећа према просјечном броју запослених

Процеси контроле су политике, процедуре и активности које су дио оквира контроле, осмишљене на начин да се обезбиједи да ризици не излазе из оквира прихватљивих граница које су утврђене процесом управљања ризиком. Контроле могу бити превентивне (да спријече појављивање нежељених догађаја), детекционе (да открију и исправе непожељне догађаје који су се догодили) или усмјеравајуће (да изазову или подстакну да се десе пожељни догађаји).

Сматра се да је адекватна контрола успостављена уколико је планирана и осмишљена од стране руководства на начин да обезбјеђује увјеравање у разумној мјери да ће се ризицима организације управљати ефективно, а да ће циљеви организације бити остварени ефикасно и економично [86].

Систем интерне контроле представља полазну основу у конципирању цјелокупног система интерног надзора. Посматрајући с аспекта функционалности, систем интерног надзора се може проводити помоћу интерних контрола које су имплементирани у пословне процесе организације, те надгледањем њиховог функционисања што се обезбјеђује додатним, вишим нивоом надзора – интерном ревизијом.

Анализирајући одговоре анкетираних предузећа на питање да ли имају дефинисан и успостављен систем интерне контроле, дошли смо до резултата да тек 61% предузећа, односно 66 предузећа има имплементиран систем интерне контроле (графикон 8).

Графикон 8 Анкетирана предузећа према просјечном броју запослених

Даљом анализом, као што је приказано у табелама 8 и 9, видимо да је, од укупно анкетираних, степен имплементације интерних контрола гледано према правном облику предузећа следећи: интерне контроле су имплементирани код 80% акционарских друштава, 55% друштава с ограниченом одговорношћу, 60% анкетираних јавних предузећа као и у 73% анкетираних установа. Узимајући у обзир да су акционарска друштва као и јавна предузећа законски обавезна имати службу интерне ревизије као виши ниво интерног надзора који, у опису свог посла би требао надгледати и функционисање система интерне контроле, можемо закључити да степен имплементације није на задовољавајућем нивоу, нарочито када су у питању јавна предузећа гдје постоји и значајан утицај државе [93].

Табела 8 Имплементирани ИК према правном облику предузећа

правни облик	степен имплементације
ад	80%
доо	55%
јп	60%
установа	73%
друго	100%

Табела 9 Имплементирани ИК према величини предузећа

број запослених	има ИК	укупно анкетирано	%
1-50	39	71	55%
51-250	16	24	67%
251 и више	11	13	85%

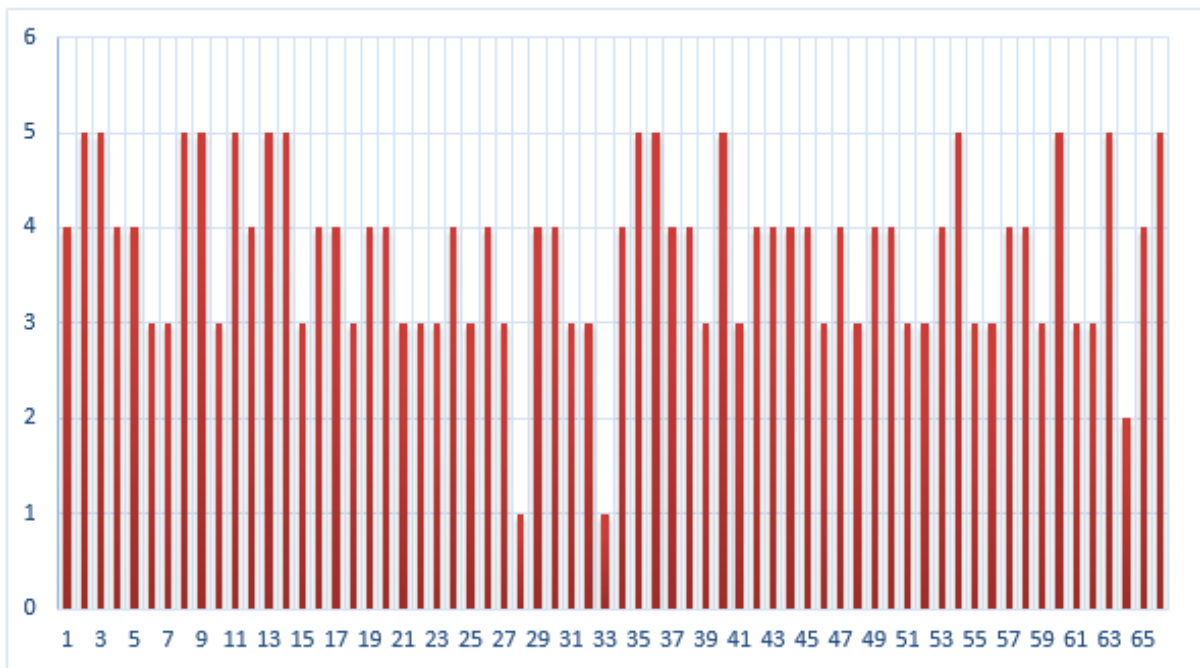
Гледано с аспекта величине предузећа, видимо да је у чак 85% анкетираних предузећа која запошљавају преко 251 радника имплементиран систем интерне контроле што је и за очекивати. Тек 55% предузећа са до 50 запослених има успостављене интерне контроле, а њих 67% са по 51 до 250 запослених.

Анализирајући ниво имплементације интерних контрола према организацији управљачког тијела, видимо да у привреди БиХ она нема нарочит утицај на ниво заступљености интерних контрола јер је равномјерна распоређеност имплементације, односно у 32 предузећа гдје је власник уједно и директор су имплементирани интерне контроле, као и у 32 предузећа гдје је менаџмент одвојен од власника. Са друге стране, резултати показују да је просјечна оцјена ефикасности интерних контрола већа код предузећа гдје је власник уједно и директор (чак 4), него гдје је менаџмент одвојен од власника (3,5) што се може протумачити као позитивна заинтересованост власника за контролу квалитета пословања предузећа у смислу превенције злоупотребе имовине од стране запослених што утиче и на реалност финансијског извјештавања субјекта, као и на ниво ефикасног и ефективног искоришћења ресурса предузећа. Наравно, морамо узети у обзир и да је ту ријеч, у највећој мјери, о предузећима са до 50 запослених гдје је олакшано праћење интерних контрола као и реаговање на уочене слабости у краћем року.

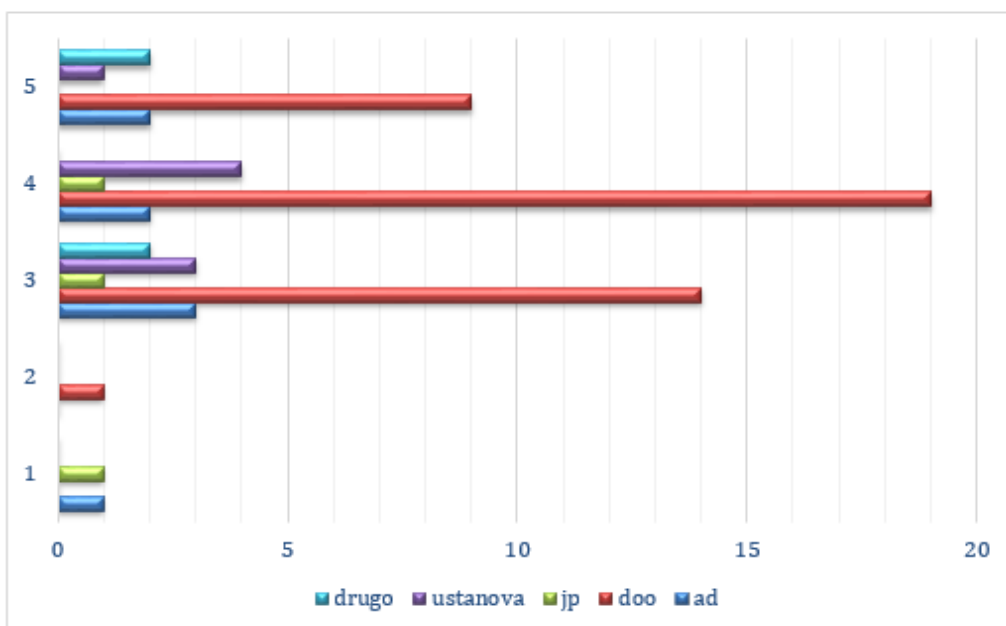
Графикон 9 *Имплементиране интерне контроле по дјелатностима од укупно анкетираних*

На питање „Како бисте оцијенили ефикасност система интерне контроле у вашем предузећу на скали од 1 до 5?“, у 23 субјекта је дата оцјена 3, њих 26 је оцијенило четворком, а 14 предузећа оцјеном 5 (графикон 10). Узимајући у обзир свеукупне оцјене, просјечна оцјена ефикасности система интерних контрола у привреди БиХ би износила 3,74.

Графикон 10 *Оцјена ефикасности интерних контрола на скали од 1 до 5*

Ако даље посматрамо, резултати приказују да правни облик предузећа нема значајног утицаја на оцјену ефикасности, односно да је највећи број њих, без обзира на правну форму, оцијенио интерне контроле оцјенама врло добре, добре и одличне респективно, како је приказано на графикону 11.

Графикон 11 Оцјена ефикасности интерних контрола на скали од 1 до 5 анализирано према правном облику предузећа

У наставку смо анализирали просјечну оцјену ефикасности система интерних контрола према правној форми што смо приказали у табели 10. Код друштава с ограниченом одговорношћу, иако постоји најнижи степен имплементације, тамо гдје су успостављене, интерне контроле су високо оцјењиване те је просјечна оцјена највиша 3,84. Затим слиједе установе с просјеком 3,75, акционарска друштва која у највећој мјери имају успостављене интерне контроле с просјечном оцјеном 3,5 док су најлошије оцијењене интерне контроле у јавним предузећима с просјеком једва 2,67 [93].

Табела 10 Просјечна оцјена ИК посматрано по правном облику предузећа

правни облик	просјечна оцјена
ад	3,5
доо	3,84
јп	2,67
установа	3,75
друго	4
за све	3,74

7.2.4. Систем награђивања и интерне контроле

Руководство правног лица је одговорно за успостављање, одржавање и праћење структуре интерне контроле ради остваривања циљева правног лица, међу којима проблем превара, криминалних радњи заузима значајно мјесто. У том погледу, руководство своје задатке треба да испуњава кроз [88]:

- * стварање културе етичког понашања,
- * процјењивање поузданости система интерних контрола,
- * осмишљавање и припрему интерних контрола усмјерених ка превенцији превара,
- * надзор над дјеловањем интерних контрола.

Ниједан облик преваре у финансијским извјештајима се не може догодити уколико не постоји могућност да се та радња изврши и прикрије. Слаб систем интерних контрола додатно појачава такве шансе. Управо из тих разлога, руководство има обавезу да периодично врши процјену дјелотворности интерних контрола у спречавању злоупотреба.

Позната је чињеница да се примања или годишњи приход менаџера не заснивају само на основној плати него су ту и бонуси, бенефиције и специјалне акције, као саставни дијелови пакета за мотивисање менаџера.

Менаџерски бонус (допунска награда или премија за успјешан рад) различито се одређује, сходно мјесту у хијерархијској лествици, а израчунава се на бази слободне процјене као проценат остваривања планираног профита или продаје, или као проценат од стварно постигнутог профита, односно стварне продаје или повећања продаје и сл.

Спроводећи анкету, покушали смо утврдити начин на који су организована управљачка тијела правних субјеката регистрованих у БиХ (графикон 12) те да ли у истим постоји систем награђивања менаџера и/или радника и у којим облицима. Добијене резултате смо приказали на графиконима у наставку.

Узимајући у обзир да је преко 90% правних субјеката у БиХ окарактерисано као мало правно лице те да око 60% правних субјеката у БиХ чине друштва с ограниченом одговорношћу која највећим дијелом потичу из приватне својине, према подацима добијеним анализом анкетног упитника можемо видјети да је у 41%, односно 50% случајева препозната потреба за раздвајањем функције

власништва и управљања што потенцијално може указивати на позитиван степен развоја бх привреде и њено приближавање развијеним тржишним економијама.

Графикон 12 Организација управљачког тијела код анкетираних предузећа

Од 108 анкетираних организација, само њих 39, односно 37% има успостављен систем награђивања менаџера за остварене циљеве и то 19 предузећа код којих је власник уједно и директор, и њих свега 16 гдје је менаџмент одвојен од власника (графикон 13). Најчешће облике награђивања код обе категорије представљају годишња награда за успјех организације и награда за појединачне успјехе.

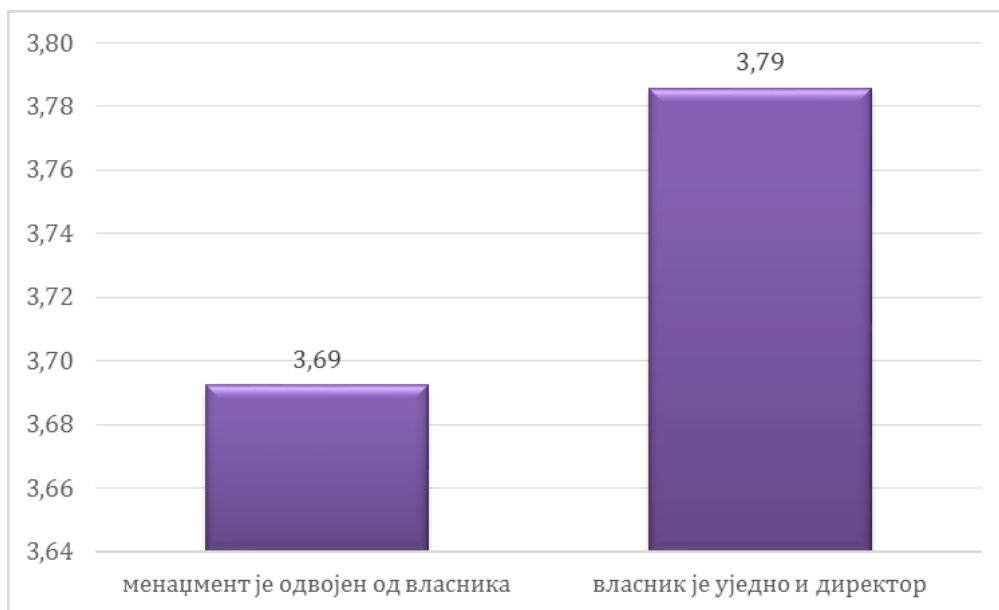
Графикон 13 Систем награђивања менаџера у зависности од организације управљачког тијела правног субјекта

Када је ријеч о награђивању радника, 50% анкетираних предузећа има успостављен систем њиховог награђивања. Од тога, 48% чине предузећа гдје је власник уједно и директор, а 50% гдје је менаџмент одвојен од власника, преосталих 2% отпада на друге облике организовања управљачког тијела. Највећи значај, без обзира на организацију управљања, су сва предузећа придала награђивању за појединачне успјехе, њих 78%, 20% има успостављен систем награђивања за групне успјехе, док свега 9% додјељује награде радницима за успјех појединог дијела организације. Само 4 предузећа (7%) награђује раднике за појединачни и групни успјех (графикон 14).

Графикон 14 Систем награђивања радника у зависности од организације управљачког тијела правног субјекта

У наставку истраживања смо анализирали утицај управљачке структуре на ефикасност система интерне контроле код предузећа која имају разрађен систем награђивања менаџера за остварене циљеве. Од 39 предузећа која примјењују систем награђивања менаџера, њих 27 (69%) има успостављене интерне контроле и то њих 13 (48%) гдје је менаџмент одвојен од власника, а 52% (14) гдје је власник уједно и директор. Просјечна оцјена ефикасности интерних контрола гледана по организацији управљања је приказана на графикону 15.

Графикон 15 Просјечна оцјена ефикасности ИК код предузећа са системом награђивања менаџера

Можемо видјети да је просјечна оцјена код оба система управљања око општег просјека који смо добили анкетом (3,74). Када додатно узмемо у разматрање и правни облик предузећа, видимо да су у највећем броју (19; 70%) заступљена друштва с ограниченом одговорношћу која, без обзира на организацију управљања, имају успостављен и систем интерних контрола као и систем награђивања менаџера за постигнуте циљеве. Просјечна оцјена ефикасности њихових интерних контрола износи 3,79, док просјечна оцјена ефикасности интерних контрола код акционарских друштава и других правних облика износи 3,625.

Даље проучавајући прикупљене податке, дошли смо до закључка да код предузећа која имају до 50 запослених и код којих не постоји систем награђивања менаџера су боље оцијењене интерне контроле него код оних која имају успостављен систем награђивања (табела 11).

Табела 11 Просјечна оцјена ефикасности ИК код предузећа са и без система награђивања менаџера према броју запослених

број запослених	просјечна оцјена ефикасности интерних контрола	
	постоји систем награђивања менаџера	не постоји систем награђивања менаџера
1-50	3,81	3,96
51-250	4	3,11
251 и више	3	4
укупна	3,71	3,76

7.3. Интерна ревизија

Према Институту интерних ревизора [96], интерна ревизија је дефинисана као „независна, објективна активност увјеравања и консултантска активност осмишљена да дода вриједност и унаприједи послове организације. Помаже организацији да оствари своје циљеве путем увођења систематског, дисциплинованог приступа ради оцјене и унапријеђења ефективности управљања ризицима, процесима контроле и управљања.“

Интерна ревизија се може посматрати и као организациона контрола која функционише мјерењем и оцјењивањем ефективности осталих контрола. Интерни ревизори имају задатак да схвате међусобне односе различитих контрола и њихову најбољу могућу интеграцију у укупан систем интерне контроле. Из претходног, може се закључити да интерни ревизори преко контроле испитују и оцјењују све организационе активности како би пружили максималну услугу организацији.

Функција интерне ревизије је важан дио сталног надгледања система интерних контрола јер обезбјеђује независну процјену адекватности и усаглашености с установљеним политикама и процедурама. Важно је да је функција интерне ревизије независна од свакодневног функционисања организације и да има приступ свим пословима које обавља организација [86].

У свим организацијама, без обзира на њихову величину и дјелатност, треба да постоји ефективна и свеобухватна интерна ревизија система интерне контроле коју спроводи особље које је независно од посла и које је обучено на одговарајући начин и компетентно. Функција интерне ревизије, као дио надгледања система интерне контроле, треба да буде директно одговорна надзорном одбору или одбору за ревизију и вишем руководству.

У пракси важи став да ће се оно што није контролисано, без сумње, погоршати, а активности које нису надгледане ће највјероватније изгубити своју ефикасност и ефективност. Најбоље вјештачко ђубриво за земљу јесте сјенка власника, али за многе активности сјенка је жалосно кратка због чињенице да власници нису у прилици да непосредно надгледају пословне активности [97].

Умјесто њих су потребни сурогати који размишљају као они и на које се могу ослонити у потпуности. Најчешће, тај сурогат је интерни ревизор оријентисан ка менаџменту.

Нажалост, менаџери често нису свјесни користи које могу имати од рада интерних ревизора те, у пракси, велики број њих има отпор према интерним ревизорима или их не разликује у довољној мјери у односу на органе интерне контроле. Ипак, многа предузећа имају оспособљене интерне ревизије које ураде много више од контроле финансијских токова. Такође је важно напоменути да савремени тим интерне ревизије²⁵ поред рачуновођа у свом саставу може имати и адвокате, економисте других усмјерења, индустријске инжињере, математичаре и др. експерте у зависности од дјелатности предузећа.

Због широког спектра експерата који могу чинити тим интерне ревизије, интерни ревизори могу менаџменту помоћи у [97]:

- * Надгледању активности које топ менаџмент не може сам да надгледа,
- * Идентификовању и умањењу ризика,
- * Валидности извјештаја старијем менаџменту,
- * Заштити топ менаџмент у техничким областима са којима они нису упознати,
- * Обезбјеђивању информација за процес одлучивања,
- * Контроли како за будућност тако и за прошлост,
- * Помоћној линији менаџерима за управљање тако што указују на кршење процедура и принципа менаџмента.

7.3.1. Циљ и задаци интерне ревизије

Интерна ревизија је независна организациона јединица која се оснива у организацији. Циљ интерне ревизије је да помогне члановима организације, укључујући оне у руководству и у одбору, у ефикасном обављању њихових

²⁵ ПА организује полагање испита за стицање звања овлашћени интерни ревизор из разних стручних области као нпр. интерни ревизори за банке и финансијске институције, за привреду, буџетске организације, информационе технологије и др. Више на <http://www.interni-revizori.info/>

дужности на начин да им пружа анализе, процјене, препоруке, савјете и информације које се односе на дјелатности над којима се врши ревизија.

Како би адекватно вршили ревизију, интерни ревизори требају имати приступ свим евиденцијама, досијеима и подацима предузећа, укључујући и приступ информацијама за руководство и записницима са састанака консултантских и тијела која доносе одлуке, када је то релевантно за извршење задатка ревизије. Уопштено гледано, интерна ревизија обухвата испитивање и вредновање адекватности и ефикасности интерних контрола и начина на који се повјерене дужности извршавају. У великој мјери, она представља анализу ризика система интерне контроле предузећа.

Интерна ревизија привредног друштва спроводи сталну и свеобухватну контролу свих активности пословања предузећа, а нарочито [86]:

- 1) континуирано праћење, провјеру и унапријеђење система рада у предузећу,
- 2) идентификацију ризика којима је предузеће изложено или се може очекивати да буде изложено,
- 3) оцјену и вредновање успостављеног система интерне контроле,
- 4) издавање одговарајућих препорука за отклањање уочених неправилности и недостатака.

Одјељење интерне ревизије треба у одговарајућој мјери да размотри и правну и другу регулативу којима се утврђује пословање предузећа, укључујући политике, принципе, правила и упутства која доносе надлежни органи, а односе се на организацију и управљање предузећем што не значи да одјељење интерне ревизије треба да има искључиво контролну функцију.

7.3.2. Дјелокруг интерне ревизије

Према стандардима екстерне и интерне ревизије, иако се дјелокруг интерне ревизије разликује у зависности од величине и структуре правног лица и захтјева руководства, он обично обухвата једну или више сљедећих активности [98]:

- * Надзор интерне контроле. За успостављање адекватне интерне контроле и ваљану континуирану пажњу одговорно је руководство предузећа. Интерној ревизији је од стране руководства додијељена специфична одговорност за прегледање контрола, надзирање њиховог функционисања и давање препорука за њихово побољшање.
- * Испитивање финансијских и пословних информација. То може укључивати преглед начина коришћених за идентификовање, оцјењивање, класификовање и извјештавање о таквим информацијама и посебна испитивања ставки укључујући детаљна тестирања трансакција, салда и одређених поступака.
- * Преглед економичности, ефективности и ефикасности пословања укључујући и нефинансијске контроле субјекта.
- * Преглед усаглашености са законима, регулативом и другим екстерним захтјевима и са политикама и директивама руководства и другим интерним захтјевима.

Дјелокруг посла интерне ревизије укључује систематичан, дисциплинован приступ процјени и унапријеђењу адекватности и ефикасности процеса управљања ризиком, процеса контроле и управљања и квалитет вршења додијељених дужности.

7.3.3. Процес управљања ризиком

Ризик представља могућност дешавања догађаја који ће утицати на остваривање постављених циљева. Ризик се мјери у смислу његовог утицаја и вјероватноће. Управљање ризиком је процес идентификовања, процјене, управљања и контроле потенцијалних догађаја или ситуација у циљу обезбјеђивања разумног степена увјерења у погледу остваривања циљева предузећа.

Одјелење интерне ревизије треба да евалуира изложеност ризицима који се односе на управљање организацијом, пословање и информационе системе организације у вези са [86]:

- * Поузданошћу и интегритетом финансијских и пословних информација.
- * Ефективношћу и ефикасношћу послова.
- * Заштитом имовине.
- * Усаглашеношћу са законима, прописима, политикама, процедурама и уговорима.

7.3.4. Управљање процесом контроле

Процеси контроле су политике, процедуре и активности које су дио оквира контроле, осмишљене на начин да се обезбиједи да ризици не излазе из оквира прихватљивих граница које су утврђене процесом управљања ризиком. Контроле могу бити превентивне (да спријече појављивање нежељених догађаја), детекционе (да открију и исправе непожељне догађаје који су се догодили) или усмјеравајуће (да изазову или подстакну да се десе пожељни догађаји).

Стандард интерне ревизије 2130 – *Контрола*, каже да: „Одјељење интерне ревизије треба да помогне организацији у погледу одржавања *адекватних* контрола путем оцењивања ефикасности и ефикасности контрола и промовисањем сталног усавршавања [86]“. Сматра се да је адекватна контрола успостављена уколико је планирана и осмишљена од стране руководства на начин да обезбјеђује увјеравање у разумној мјери да ће се ризицима организације управљати ефективно, а да ће циљеви организације бити остварени ефикасно и економично.

Интерна ревизија испитује степен до ког је руководство установило добре интерне контроле тако да су циљеви установљени и ресурси се користе за те циљеве на ефикасан начин. То укључује заштиту од губитка и злоупотребе. Адекватни информациони системи требају бити успостављени на начин да је руководству омогућено да процијени степен до ког се циљеви остварују путем низа одговарајућих извјештаја.

Управљање је комбинација процеса и структура које примјењује надзорни одбор ради информисања, усмјеравања, управљања и надзора активности које спроводи организација у циљу остваривања својих циљева. Руководство планира,

организује и усмјерава обављање акција довољних за обезбјеђивање разумног увјеравања да ће се циљеви остварити. Примарни циљеви руководства у процесу управљања су [86]:

- * Релевантне, поуздане и вјеродостојне финансијске и пословне информације.
- * Ефективно и ефикасно употребљавање ресурса организације.
- * Заштита имовине организације.
- * Поштовање закона, прописа, етичких и пословних норми и уговора.
- * Идентификовање изложености ризицима и коришћење ефективних стратегија за њихову контролу.
- * Остваривање постављених циљева пословања или програма.

Да би се обезбиједио организациони успјех, одбори и извршна управа требају тежити холистичкој перспективи која јасно сагледава прошлост, садашњост и будућност. Без дубинског разумијевања прошлости, тешко је са сигурношћу планирати будућност. Такође, без доброг познавања корпоративне културе и актуелних политика, процедура и пословања организације, готово је немогуће идентификовати пропусте у ефективности и области које захтјевају побољшање.

Јединствена позиција интерних ревизора је изражавање реалног погледа на организацију и давања препорука за побољшање. Они имплементирају разне технике и обављају различите типове ревизије који могу дати одговоре на питања руководства и одбора за ревизију: ко, шта, гдје, када, како и зашто. Оцјењујући и „меке“ и „строге“ [99] контроле, они оцјењују етичку климу, испитују ефективност и ефикасност пословања и пружају увјеравање о процесима управљања ризиком и укупној пословној пракси. Активност интерне ревизије коју обављају професионалци са добрим разумијевањем пословне културе, система и процеса, пружа увјеравање да интерне контроле функционишу, да су адекватне за умањење ризика и да се прокламовани циљеви организације остварују.

Активност интерне ревизије ће пружати увјеравање руководству и одбору за ревизију да су интерне контроле ефективне и функционишу према плану све док је руководство одговорно за интерне контроле. Међутим, у данашњем динамичном

пословном окружењу није довољно само обезбиједити да се ствари не погоршавају већ је за опстанак неопходно стално напредовати ка бољем.

7.3.5. Праћење резултата

Интерна ревизија представља континуирану и трајну радњу која се остварује кроз праћење резултата. Двије су основне врсте корективних мјера које на препоруку интерне ревизије предузима менаџмент: корекције (енг. *correction*) и корективне акције (енг. *Corrective action*) [100].

Корекције се предузимају с намјером поновног извођења неке операције и исправљања уочених одступања док се *корективне акције* предузимају ради елиминисања узрока одступања. Руководство ће предузети одговарајућу корективну мјеру у зависности од степена ризика, узимајући у обзир однос трошкова и користи за предузеће.

Руководство организационих јединица, након објављивања извјештаја интерне ревизије корисницима, припрема предлог плана провођења корективних мјера који треба садржавати одговоре на сљедећа питања [101]:

1. Које су корективне мјере (корекције и/или корективне акције) планиране?
2. Ко је одговоран за њихово провођење?
3. Када се могу очекивати промјене базиране на предузетим корективним мјерама или који је разлог за њихово непредузимање?

Руководство одјела интерне ревизије одговара на предлог плана провођења корективних мјера те непосредно прати резултате с циљем утврђивања да ли су уочене неправилности исправљене као и да ли је предузетим мјерама отклоњена могућност њиховог поновног настанка.

Говорећи о савременим правцима у развоју интерне ревизије, може се очекивати да ће се дјеловање интерних ревизора кретати у два главна правца. Интерни ревизори ће и убудуће дјеловати накнадно, оцјењујући резултате прошлих догађаја, односно постигнуте резултате и настале грешке, како би их се у будућности избјегло. У данашњим условима пословања, пуно важније постаје превентивно дјеловање интерне ревизије, према којем њезине активности имају за

циљ пружити помоћ и подршку менаџменту у антиципирању будућих ризика те предлагању система интерних контрола којима ће они бити на вријеме савладани. Предмет испитивања интерног ревизора постаје цјелокупно пословање предузећа окренуто *будућности*. У таквим околностима извјештавање интерног ревизора постаје само средство комуникације између интерне ревизије и менаџмента у којем интерни ревизор презентује ревизијске резултате и оцјене пословања подручја које испитује с предлогом потребних корективних акција, али у будућности и још више, детаљне анализе и предлоге смањивања, ублажавања или уклањања ризика и оцјене функционисања постојећег система интерних контрола [102].

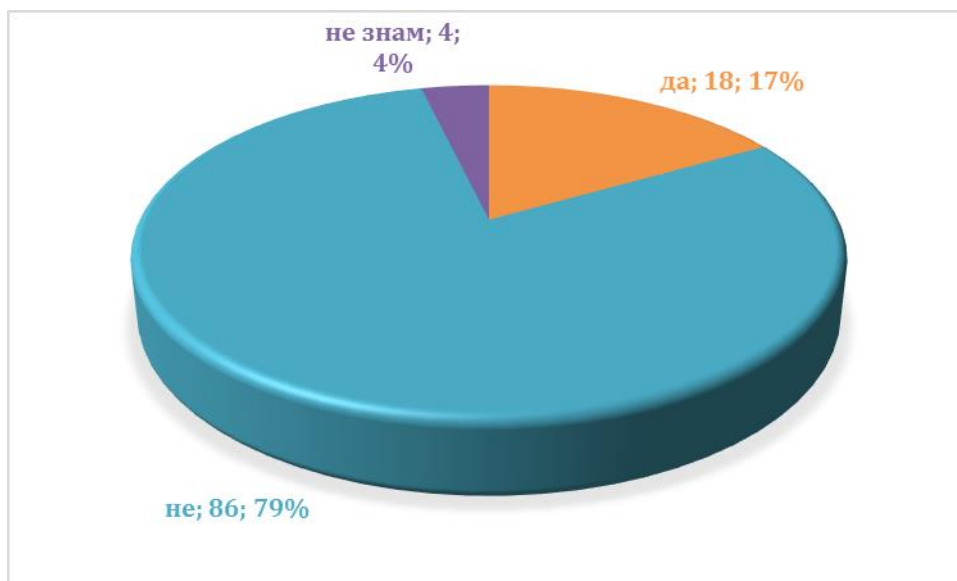
7.3.6. Интерна ревизија код предузећа у БиХ

У свим организацијама, без обзира на њихову величину и дјелатност, треба да постоји ефективна и свеобухватна интерна ревизија система интерне контроле коју спроводи особље које је независно од посла и које је обучено на одговарајући начин и компетентно.

У пракси важи став да ће се оно што није контролисано, без сумње, погоршати, а активности које нису надгледане ће највјероватније изгубити своју ефикасност и ефективност. Најбоље вјештачко ђубриво за земљу јесте сјенка власника, али за многе активности сјенка је жалосно кратка због чињенице да власници нису у прилици да непосредно надгледају пословне активности [97]. Умјесто њих су потребни сурогати који размишљају као они и на које се могу ослонити у потпуности. Најчешће, тај сурогат је интерни ревизор оријентисан ка менаџменту.

Нажалост, менаџери често нису свјесни користи које могу имати од рада интерних ревизора те, у пракси, велики број њих има отпор према интерним ревизорима или их не разликује у довољној мјери у односу на органе интерне контроле.

Спровodeћи нашу анкету, дошли смо до податка да само 18 од анкетираних 108 предузећа у БиХ, односно њих 17% има успостављену службу интерне ревизије (графикон 16).

Графикон 16 Степен заступљености интерне ревизије у предузећима БиХ

У наставку су дати табеларни прегледи предузећа која имају успостављену службу интерне ревизије према правној форми, организацији управљачког тијела, броју запослених и дјелатности којом се баве.

Према резултатима анкете, највећи број предузећа која имају службу интерне ревизије, њих 44% је у форми друштва с ограниченом одговорношћу. За њима слиједе акционарска друштва с 28% и друге форме са 17% (табела 12).

Табела 12 Заступљеност ИР у предузећима према правном облику

правни облик	има службу ИР	%
ад	5	28%
доо	8	44%
јп	1	6%
установа	1	6%
друго	3	17%
укупно	18	100%

Гледајући према организацији управљачког тијела, интерну ревизију има успостављено 72% предузећа гдје је менаџмент одвојен од власника, а у 28% предузећа је власник уједно и директор (табела 13).

Табела 13 Заступљеност ИР у предузећима према организацији управљачког тијела

организација управљачког тијела	има службу ИР	%
власник	5	28%
менаџмент	13	72%
укупно	18	100%

Када анализирамо према броју запослених, 33% предузећа која имају до 50 запослених има службу интерне ревизије, 22% са 51 до 250 запослених и 44% предузећа која имају преко 251 запосленог (табела 14).

Табела 14 Заступљеност ИР у предузећима према броју запослених

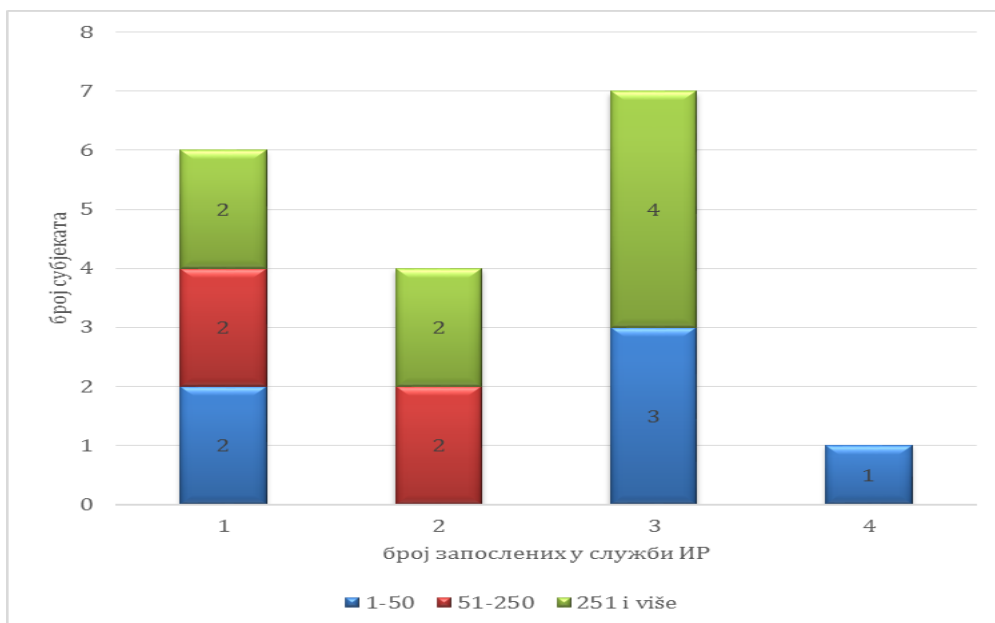
број запослених	има службу ИР	%
1-50	6	33%
51-250	4	22%
251 и више	8	44%
укупно	18	100%

У табели 15 смо приказали заступљеност служби интерне ревизије у зависности од привредне дјелатности анкетираних предузећа.

Табела 15 Заступљеност ИР у предузећима према привредној дјелатности

Привредна грана	Број правних	
	лица	%
Вађење руде	1	6%
Прерађивачка индустрија	3	17%
Производња и снабдијевање/опскрба електричном енергијом, плинком/гасом и водом	3	17%
Грађевинарство	1	6%
Трговина на велико и трговина на мало, оправка моторних возила, мотоцикала и предмета за личну/властиту употребу и домаћинство/кућанство	3	17%
Финансијско посредовање	2	11%
Државна управа и одбрана, обавезно социјално осигурање	3	17%
Остале јавне комуналне, друштвене, социјалне и личне услужне дјелатности	2	11%
Укупно	18	100%

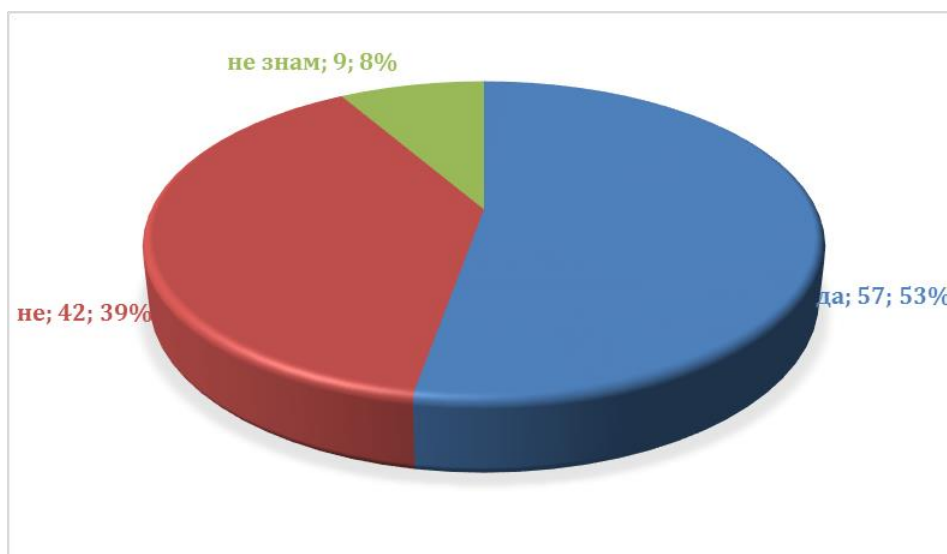
Спроведеном анкетом смо дошли до података да највећи број предузећа, њих 7, односно 39% има 3 запослена у служби интерне ревизије, 33% предузећа или њих 6 има по 1 запосленог, 22% или 4 предузећа имају по 2 запослена, а само у једном предузећу су 4 запослена у служби интерне ревизије (графикон 17). Интересантан може бити податак да предузећа са по до 50 запослених су, према спроведеној анкети, показала да чешће имају већи број запослених у служби интерне ревизије од предузећа са преко 50 запослених. Наравно, на овакве резултате је могла утицати дјелатност предузећа као и законски прописи.

Графикон 17 Број запослених у служби интерне ревизије у односу на број укупно запослених

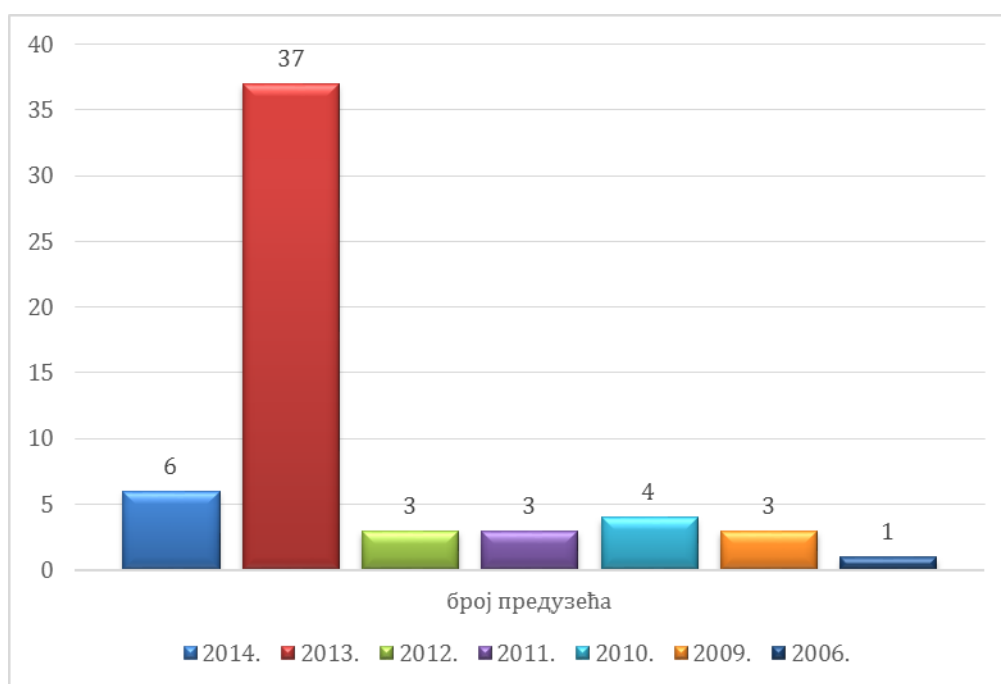
7.4. Независна ревизија у функцији заштите интереса корисника финансијских извјештаја

У наставку анкете смо покушали доћи до података везаних за ревизију финансијских извјештаја код предузећа у БиХ. Како је приказано на графикону 18, од 108 анкетираних предузећа, њих 57 или 53% је вршило екстерну ревизију својих финансијских извјештаја.

Графикон 18 Број анкетираних предузећа која су вршила екстерну ревизију

Анализирајући даље, према добијеним подацима се може видјети да је највећи број, њих 43 предузећа или 76%, ревидирало финансијске извјештаје за 2013. и 2014. годину (графикон 19). Узимајући у обзир да је анкета рађена у периоду септембар 2014.-март 2015., те да велики број предузећа није још стигао извршити ревизију за 2014., сматраћемо да је ових 76% вршило ревизију за посљедњу пословну годину. Поред њих, по 3 предузећа или 5% је вршило ревизију за 2012. и 2011. годину, а преосталих 8 предузећа или 14% је посљедњи пут вршило ревизију негдје у периоду од 2006. до 2010. године.

Графикон 19 Преглед према години за коју је посљедњи пут вршена екстерна ревизија

Посматрано према броју запослених, 49% предузећа са до 50 запослених је вршило независну ревизију финансијских извјештаја, њих 30% са 51 до 250 запослених и 21% са више од 251 запослен (табела 16). У односу на укупно анкетиране, независну ревизију је вршило 49% анкетираних са до 50 запослених, 71% са 51 до 250 запослених и 92% од анкетираних са 251 и више запосленим.

Када је у питању класификација по правном облику предузећа, и даље је највећи број друштава с ограниченом одговорношћу која су вршила ревизију, њих 29, односно 51%, но то је тек 37% од укупно анкетираних (табела 17). Са друге стране, свих 10 анкетираних акционарских друштава је вршило независну ревизију

финансијских извјештаја као и готово сва јавна предузећа и установе које смо анкетирали, што се може приписати поштовању важећих законских прописа.

Табела 16 *Предузећа у којима је вршена ревизија према броју запослених*

број запослених	број предузећа	%
1-50	28	49%
51-250	17	30%
251 и више	12	21%
укупно	57	100%

Табела 17 *Предузећа у којима је вршена ревизија према правном облику*

правни облик	број предузећа	%
ад	10	18%
доо	29	51%
јп	4	7%
установа	10	18%
друго	4	7%
укупно	57	100%

7.5. Проблеми везани за област рачуноводства

Посљедњи дио анкете је остављен за коментаре анкетираних у погледу проблема с којима се срећу из области рачуноводства. Њих 70% је изјавило да нема проблема, односно није ништа навело као проблем док је преосталих 30% анкетираних истакло одређене проблеме са којима се сусреће у раду. У највећем броју случајева, анкетирани су се пожалили на велики обим послова у рачуноводству што је праћено недовољним бројем запослених који често нису довољно ни едуковани за обављање ових послова.

Од осталих проблема истичу се углавном финансијски проблеми око набавке новог софтвера или надоградње постојећег, нарочито код специфичних дјелатности, проблеми са спором и неефикасном државном структуром која усложњава сарадњу када је ријеч о државном сектору те недореченост законских прописа, односно непрецизно дефинисан законски оквир. С обзиром на то да држава не може штитити привреднике, у погледу редовности наплате потраживања, одређени сматрају да се том аспекту мора посветити посебна пажња како не би дошло до угрожавања цјелокупног привредног система БиХ.

Од проблема који потенцијално могу утицати на реалност финансијског извјештавања анкетираних субјеката, наведени су сљедећи: да се не врши благовремено ажурирање стања свих ставки након пописа, не врши се отпис у вријеме када би требао, проблеми с одређивањем губитака од умањења

потраживања и других финансијских средстава, накнадним вредновањем залиха, опреме и постројења. Такође, постоји проблем с предузећима која складишта и залихе воде ручно, истичу да се амортизација нереално обрачунава, трошкови се не разврставају добро, попис средстава није објективан, спорна потраживања се не отписују, а и расходована имовина се често неискњижава. Сви претходно изнијети проблеми су истакнути код предузећа која имају успостављен систем интерних контрола што може потврдити да је ријеч о њиховим слабостима које представљају потенцијалну опасност да ће бити употребљене на начин да одређеним лицима прибаве противправну имовинску корист.

IV ДИО

КАКО УТВРДИТИ ДА ЛИ ЈЕ УПРАВЉАНО ФИНАНСИЈСКИМ РЕЗУЛТАТОМ ПРЕДУЗЕЋА?

8. МОДЕЛИ ЗА ОТКРИВАЊЕ УПРАВЉАЊА ФИНАНСИЈСКИМ РЕЗУЛТАТОМ ПРЕДУЗЕЋА

Рачуноводствени истраживачи и практичари су већ давно препознали да постоје подстицаји због којих менаџери утичу на резултате свог предузећа како би постигли одређене циљеве извјештавања. Менаџери могу утицати на финансијски резултат како би постигли сљедеће циљеве: избјегли пријављивање губитака [103]; избјегли пореске и регулаторне контроле [104]; максимизирали компензацију на основу резултата [105]; изједначили добитак [106]; избјегли кршење уговора о зајмовима [107]; и задовољили тржишна очекивања о оствареним резултатима [108]. Генерално гледано, менаџерски подстицаји се односе на мотиве који доводе менаџере у ситуацију да се окрену ка управљању финансијским резултатом предузећа.

Према Hansman и Краакманн [109], агенцијски проблем представља кључни фактор настанка менаџерских подстицаја јер се базира на информационој асиметрији, односно неједнакости информација доступних за доношење одлука између принципала и агента. Подстицаји да погрешно презентују успјешност предузећа кроз управљање финансијским резултатом произлазе из сукоба интереса кључних стејкхолдера предузећа, његових инсајдера и аутсајдера, те као такви представљају најважније подстицаје које су менаџери под притиском да задовоље.

Наиме, подстицаји менаџмента, такође, укључују очекивања тржишта капитала и процјене вриједности, те уговоре састављене на бази рачуноводствених величина и противрјечних или других законских прописа [110]. Nealy и сарадници [110] су примијетили да менаџери могу користити рачуноводствене процјене како би финансијски извјештаји пружили више информација корисницима на начин да примјењују бюджетске политике за које се сматра да представљају вјеродостојан знак будуће финансијске успјешности предузећа. Управљање финансијским резултатом, дакле, не мора обавезно бити нелегално јер менаџери морају презентовати финансијске извјештаје на начин који одговара најбољим интересима предузећа [74]. Mohanram, такође, истиче да је и временски аспект укључен у одређивање нивоа процјене грешака. Зато можемо слободно рећи да

дискреционо управљање у финансијском извјештавању производи и трошкове и користи.

Постоји неколико неповезаних истраживања из рачуноводствене области, чији су резултати познати, такођећи, сваком практичару у области рачуноводства који је истраживао стручну литературу. Једна од њих је и Altman-ова студија [111] [112] која је усмјерена ка откривању статуса ликвидности предузећа. Овај познати статистички приступ, Z-score, користи већ више од једне генерације практичара са циљем да утврде колико би предузеће могло бити инсолвентно, односно у којој мјери му пријети опасност банкрота. Формула Z-score се базира на финансијским резултатима текуће године, те гледано с аспекта практичара, који имају ограничену количину података на располагању, способност генерисања смисленог финансијског увида у пословање може бити пресудна.

Beneish-ово [113] истраживање из 1999., под називом M-score, показује да је статистички могуће утврдити да постоји могућност да је манипулисано подацима у финансијским извјештајима израчунавањем кумулативне статистике. Па ипак, и ово истраживање се заснива на упоредним подацима доступним за једно предузеће у посматраним годинама, те можемо рећи да би практичари на бази података за само двије, упоредне године могли створити слику о финансијским перформансама предузећа. Pustynlick [114] [115] приступа с новом формулом, тзв. P-score, која у комбинацији с Altman-овом формулом Z-score ствара нови приступ откривању манипулација у финансијским извјештајима јавних предузећа користећи податке из вишеструких годишњих извјештаја за узоркована предузећа како би пратио знакове манипулација.

Истраживања о управљању финансијским резултатом показују врло темељан приступ тражењу трагова управљања упоређујући финансијске карактеристике истог предузећа кроз дужи временски период. Двије студије (Z-score и M-score) показују да је помоћу широког приступа могуће створити одређени кумулативни показатељ који ће омогућити одређивање присутности управљања финансијским резултатом у финансијским извјештајима друштва. Преглед таквих случајева доводи до закључка да је управљање и манипулисање финансијским резултатом покушај да се побољшају перформансе корпорације промјеном изгледа финансијских извјештаја. Постоји више различитих начина процјене пословних

результата међу којима се често као индикатор користи поврат на уложени капитал (ROE).

Неколико истраживачких радова спомиње DuPont анализу у вези с управљањем финансијским резултатом. Fairfield и Yohn [116] расправљају о комбиновању показатеља обрта средстава и оперативне марже (два дијела формуле DuPont) како би се процијениле промјене у профитабилности предузећа. Jansen, Ramnath и Yohn [117] користе исте показатеље како би процијенили да ли је управљано финансијским резултатом у финансијским извјештајима предузећа. У свом раду [118], они су дефинисали параметре за управљање финансијским резултатом на горе и на доле, узимајући у обзир вриједности показатеља оперативне марже и обрта средстава. Истраживање Lenarda и Alama [119] указује на то да предузећа која производе лажне финансијске извјештаје имају нижу просјечну ликвидност, коју заступа Z-score. Persons [120] окреће ову изјаву, тврдећи да предузећа с ниским Z-score-ом имају већу вјероватноћу манипулисања финансијским извјештајима. Alexeev и Kim [121] су својим истраживањем показали да се знакови ниске ликвидности (Z-score) могу наћи у финансијским извјештајима предузећа која практикују управљање финансијским резултатом.

На бази проучене литературе може се закључити да потенцијални показатељи управљања финансијским резултатом морају бити везани за успјешност организације чији су финансијски извјештаји били предмет испитивања.

Истраживања Kirkos и др. [122] као и Ravisankar и др. [123] утврђују да се кориштењем техника data mining-а над финансијским информацијама током дужег временског периода могу открити обрасци манипулација. Ови резултати одражавају резултате Beneish-овог дјела из 2001. [124], гдје су посматрани показатељи утврђени 1999. [113] током двогодишњег периода. Harrington [125] у свом раду тврди да су Beneish-ови показатељи врло добар алат за иницијално откривање манипулација у финансијским извјештајима. Међутим, такође признаје да је тачност препознавања манипулација помоћу Beneish-овог PROBM модела око 50%. То значи да употреба финансијских показатеља не мора сама по себи бити довољна за откривање манипулација. Манипулатори који су упознати са Beneish-

овим радом би могли прилагодити финансијске извјештаје тако да они буду „усклађени“ са жељеним вриједностима показатеља.

Нека од новијих истраживања [126] уз комбинације показатеља узимају у обзир и понашање манипулатора како би одговорили на питање како препознати рачуноводствене манипулаторе од неманипулатора.

Према Schipper [49], постоје двије уобичајено препознатљиве технике које се користе за манипулисање финансијским резултатом: манипулације стварним/реалним активностима и манипулације акруалима. Манипулисање стварних активности директно утиче на економске резултате и проводи се кроз активности које укључују новчане токове предузећа. То се догађа када менаџери успоставе поступке којима мијењају или преуређују оперативно пословање, улагања или финансијске трансакције са циљем да утичу на рачуноводствени систем [127].

Као што тврди Auges [128], постоје три начина управљања финансијским резултатом: (1) управљање акруалима, (2) вријеме прихватања прописаних рачуноводствених политика и (3) добровољне рачуноводствене промјене. Већина претходних истраживања о управљању финансијским резултатом је била усмјерена на начин на који се рачуни манипулишу кроз акруале. Управљање акруалима односи се на измјене процјена као што су корисни вијек трајања, вјероватност опоравка дужника и друге обрачуне који се врше на крају године како би се покушао промијенити исказани резултат у жељеном смјеру. Вријеме усвајања прописаних рачуноводствених политика је други облик управљања финансијским резултатом, нарочито посматрајући могућност пријевременог усвајања политика. И посљедњи начин управљања финансијским резултатом је пребацивање с рачуноводствене методе на неку другу.

Док је манипулација акруалима техника која је истраживана у већем броју радова, Graham и др. (2005) тврде да менаџери нашироко користе манипулације реалним активностима [129].

Истраживања фокусирана на манипулације акруалима представљају најзначајнији дио у претходној литератури. До почетка 21. вијека, сва су истраживања користила манипулисање акруалима као показатељ управљања финансијским резултатом предузећа. Укупни акруали могу се подијелити на

дискреционе и недискреционе акруале гдје су дискрециони акруали повезаним с прилагођавањем новчаних токова које чине менаџери по својој вољи, а недискрециони акруали представљају она рачуноводствена прилагођавања новчаних токова предузећа која су у складу с прихваћеним рачуноводственим стандардима.

Па ипак, разврставање ових двију варијабли није узето у обзир код модела који су најчешће предложени претходним истраживањима [105], [130], [131], [132], [133]. Иако су модели укупних (тоталних) акруала нашироко критиковани [133], [134], [135] и иако садрже одређена ограничења, они су и даље најчешће коришћени од стране истраживача на том подручју [134] па тако и у нашем истраживању приказаном у наставку рада.

С обзиром на то да акруали укључују у себи компоненту субјективности, они нису потпуно препознатљиви ни лаки за посматрање, а менаџери могу искористити ову ситуацију како би постигли жељени резултат. Манипулација акруалима настаје процјеном рачуноводствених ставки које нису директно повезане с промјенама у новчаним токовима. Примјери за то су разни као нпр. избор између различитих метода амортизације, вредновања залиха или методе за вредновање имовине (историјски трошак или фер вриједност) као и процјена висине резервисања. Чак и ако ови начини манипулисања финансијским резултатом предузећа изгледају лако, то није оно што менаџери обично воле, јер годишњи извјештаји морају садржавати информације о промјенама у вредновању рачуноводствених ставки које би могле упозорити заинтересоване кориснике. Поред тога, показало се да ће предузећа која манипулишу акруалима морати сносити све трошкове у наредним годинама када дође до њиховог признавања [136] и из тог разлога даје ограничене користи [137].

Да би се схватило управљање финансијским резултатом путем акруала, важно је прво објаснити улогу акруала, односно одступања која могу настати као посљедица књижења трансакција и догађаја на обрачунској основи у рачуноводству. Главна функција правилно обрачуна је да ријешити проблеме везане за настанак информационе асиметрије и шума²⁶ који је повезан с мјерењем

²⁶ Шум који настаје у процесу комуникације у смислу субјективног тумачења информација. Људи тргују спекулативно, јер се не слажу око будућих догађаја, формирајући различита предвиђања и о

перформанси предузећа континуирано кроз више обрачунских периода [138]. Правилно обухватање и разграничење књиговодствених промјена има за циљ да смањи проблеме везане за одређивање момента признавања при усклађивању реализованих новчаних токова уз поштовање принципа признавања прихода и принципа matching-а [138]. Обрачун и верификација промјена се често врше коришћењем уноса заснованих на менаџерској процјени што доводи до стварања менаџерског опортунизма и управљања финансијским резултатом предузећа чиме настаје прилика за менаџера да присвоји имовину других заинтересованих страна.

Приликом проучавања управљања финансијским резултатом на бази акруала, важно је направити разлику између дискреционих и недискреционих акруала. Недискрециони акруали су резултат фактора који су изван контроле менаџера као што је економски раст. На примјер, органски раст обима продаје предузећа ће резултирати повећањем укупног износа потраживања, а самим тим и растом дијела оних ненаплативих чак и ако однос између њих остане на истом нивоу. На супротној страни, дискреционо право признавања је под контролом менаџера, те се на тај начин њима може манипулисати [131]. Примјер манипулативног обрачуна (дискреционог акруала како га називамо у нашем раду) имамо када менаџер потцјењује учешће сумњивих потраживања у укупним потраживањима при вршењу њиховог отписивања с намјером да смањи трошкове текућег периода.

Dechow и Dichev [139] су кроз емпиријска мјерења испитивали квалитет акруала на начин да су исти исказали као мјеру до које се обртни капитал пресликава на реализовани новчани ток из оперативних активности, гдје слабо преклапање означава низак квалитет акруала.

Постоји неколико истраживања фокусираних да открију управљање финансијским резултатом. Овдје ћемо навести неколико кључних истраживања

судбини предузећа и цијенама роба, између осталих економских варијабли. Ове несугласице произлазе из чињенице да свако интерпретира информације или податке различито и субјективно. Ова трговина се одвија између оних што их Fischer Black назива трговаца с информацијама и трговаца са шумом, гдје претходни послују на основу тачних информација, а каснији на основу шумом обликованих информација. Његова теорија каже да је шум свуда у привреди и да се ријетко може уочити разлика између њега и реалних информација. Шум има двије широке импликације: омогућава настанак спекулативне трговине и показатељ је неефикасности тржишта.

која, као и наша теза, истражују моделе за процјену недискреционих акруала са циљем да прошире перспективе у погледу управљања финансијским резултатом.

Процијењена вриједност дискреционих акруала може бити позитивна или негативна, јер манипулисање финансијским извјештајима може бити усмјерено ка постизању жељених циљева менаџмента у два правца [140]: 1. повећати финансијски резултат (надувавањем прихода) или 2. смањити финансијски резултат (смањењем прихода). Постојећи модели дискреционих акруала имају различиту експланаторну моћ у земљама широм свијета [141], [142], [143], [144], [145]. Сваки модел има предност откривања само једног аспекта манипулисања финансијским резултатима предузећа, а још увијек постоје покушаји за развој побољшаног модела за откривање манипулисања финансијским резултатом.

У наставку ће бити приказани модели за детекцију управљања финансијским резултатом засновани на дискреционим акруалима.

8.1. Jones модел детекције

Да бисмо објаснили Jones математички модел детекције, вратићемо се уназад на слична истраживања која су представљала основу за развој Jones модела, а то су Healy (1985) и DeAngelo (1986) модели.

Healy модел претпоставља да се просјечна вриједност недискреционог акруала може представити као функција односа укупних акруала у години t (TA_t), и вриједности укупних средстава у претходној години (A_{t-1}) гдје индекс t представља вриједност у текућој години.

$$NDA_t = \frac{1}{n} * \sum_i^n * \frac{TA_t}{A_{t-1}} \quad (1)$$

NDA_t - недискрециони акруал (*non discretionary accruals*) у години t

TA_t – укупни акруал (*total accruals*) у години t

A_{t-1} – укупна средства (актива) на крају претходне године ($t-1$)

n – број година посматрања

i - посматрано предузеће

DeAngelo модел за мјерење недискреционог акруала користи однос укупног акруала претходне године (TA_{t-1}) и износа укупних средстава у њима претходећој години (A_{t-2}):

$$NDA_t = \frac{TA_{t-1}}{A_{t-2}} \quad (2)$$

DeAngelo модел се може посматрати као посебан случај Healy модела, у којем је период прорачуна недискреционог акруала ограничен на претходне године посматрања. Заједничка карактеристика Healy и DeAngelo модела је да оба користе укупни акруал као основу у периоду прорачуна гдје он представља параметар за процјену очекиваног недискреционог акруала. Ако су недискрециони и дискрециони акруали константни током времена, и имају средњу вриједност нула у периоду прорачуна, онда оба модела, Healy и DeAngelo, ће мјерити недискрециони акруал без грешке. Ако се, међутим, недискрециони акруали мијењају од периода до периода, оба модела ће тежити да измјере недискрециони акруал са грешком. Који од ова два модела је прикладнији зависи од природе посматраних временских серија [132].

Jones модел (1991) је прво истраживање које разматра резидуале очекиваног модела укупних акруала као процјену дискреционих акруала. У Jones моделу, промјена у приходима од продаје и набавна вриједност некретнина, постројења и опреме су укључени као два економска фактора који одређују нормалне акруале. У складу с тим, регресиони резидуали, за које се претпоставља да су ортогонални у односу на ове економске факторе, би могли представљати дискреционе акруале.

Jones користи приступ у виду три фазе. У првој фази, укупни акруали се израчунавају на бази билансног приступа. У другој фази, врши се израчун недискреционих акруала користећи дати модел. Све варијабле у првобитном, оригиналном моделу су стављене у однос са вриједношћу укупне активе на почетку године како би се смањила хетероскедастичност. У трећој, посљедњој фази, по израчунавању укупних и недискреционих акруала, вриједност дискреционих акруала се израчунава као њихова разлика.

Издвајање података за израчунавање укупних акруала се може постићи на основу двије методе: билансног приступа (индиректне методе) и приступа путем новчаног тока - cash flow приступ (директна метода). Код билансног приступа, који је коришћен при мјерењима оригиналног Jones модела, укупни акруали се израчунавају индиректно из биланса стања и биланса успјеха према сљедећој једначини:

$$TA_t = \Delta CA_t - \Delta Cash_t - \Delta CL_t + \Delta DCL_t - DEP_t \quad (3)$$

TA_t – укупни акруал (*total accruals*) у години t

ΔCA_t – промјена у вриједности обртних средстава (*current assets*) између текуће (t) и претходне године ($t-1$)

$\Delta Cash_t$ – промјена у вриједности готовине и готовинских еквивалената (*Cash and cash equivalents*) између текуће (t) и претходне године ($t-1$)

ΔCL_t - промјена у вриједности краткорочних обавеза (*current liabilities*) између текуће (t) и претходне године ($t-1$)

ΔDCL_t – промјена у вриједности дуга садржаног у текућим обавезама у текућој години (*debt in current liabilities*) између текуће (t) и претходне године ($t-1$)

DEP_t – трошак амортизације (*depreciation and amortization*) у текућој години (t)

Процјена укупних акруала користећи билансни приступ је економски и значајно пристрасна у случајевима спајања, припајања и престанка пословања предузећа [133]. Из тих разлога, истраживачи заговарају коришћење cash flow приступа гдје је то могуће. За разлику од билансног приступа, истраживања су показала да cash flow приступ генерише прецизно мјерење акруала, избјегава грешке у мјерењу при процјењивању акруала и рачунски је мање захтјеван [146]. Као препоруку за будућа истраживања, Kothari, Leone i Wasley предлажу истраживачима да користе cash flow приступ који заговарају Hribar i Collins за мјерење укупних акруала, као што слиједи:

$$TA_t = NI_t - CFO_t \quad (4)$$

TA_t – укупни акруал (*total accruals*) у години t

NI_t – нето добитак (*Net Income*) у години t

CFO_t – нето новчани ток из пословне активности (*Cash flow from operating activities*) у години t

Након израчуна укупних акруала, према сљедећој формули, која представља Jones модел, израчунавамо недискреционе акруале:

$$NDA_{it} = \alpha_0 * \frac{1}{A_{t-1}} + \alpha_1 * \left(\frac{\Delta REV_{it}}{A_{t-1}} \right) + \alpha_2 * \left(\frac{PPE_{it}}{A_{t-1}} \right) + \varepsilon_{it} \quad (5)$$

Гдје је:

NDA_{it} - недискрециони акруали (*non discretionary accruals*) у години t за предузеће i

A_{t-1} – укупна средства (актива-*assets*) на крају претходне године ($t-1$)

ΔREV_{it} - промјена у вриједности нето прихода од продаје (*net sales revenues*) између текуће (t) и претходне године ($t-1$) за предузеће i

PPE_{it} – набавна вриједност некретнина, постројења и опреме (*property, plant and equipment-gross value*) у години t за предузеће i

$\alpha_0, \alpha_1, \alpha_2$ – коефицијенти регресије

ε_{it} – резидуална варијабла или управљање финансијским резултатом (*EM-earnings management*)

У посљедњој, трећој фази, након што су израчунати укупни и недискрециони акруали, рачунају се дискрециони акруали према једначини:

$$DA_{it} = TA_{it} - NDA_{it} \quad (6)$$

гдје DA_{it} представља висину дискреционих акруала (*discretionary accruals*) у години t за предузеће i

8.2. Dechow - модификовани Jones модел

Dechow, Sloan i Sweeney [132] су у свом раду успоредили различите моделе за откривање управљања финансијским резултатом и, самим тим, изложили карактеристике сваког модела са његовим снагама и слабостима. Проучавали су моделе Healy, DeAngelo, Jones, индустријски модел те модификовали Jones модел. Кроз проведено истраживање дошли су до закључка да је модификовани Jones модел најбољи за откривање управљања финансијским резултатом.

Новији модели су додатно побољшавали Jones модел. Проблем је представљао степен софистицираности у раздвајању дискреционих и недискреционих акруала. Jones модел је увео нека добра побољшања дефлационирањем обје стране једначине укупном активом. Циљ овог побољшања је био да се узме у обзир промјена величине предузећа у посматраном периоду [147].

Jones модел имплицитно претпоставља да се дискреционо право не примјењује над приходима нити у периоду процјене као ни у периоду када се догађај десио, односно када је управљано финансијским резултатом. У образложењу модификованог, Dechow модела речено је да све промјене у продајама на кредит, односно одложено плаћање, у периоду када се случај десио су посљедица управљања финансијским резултатом. Истраживачи су кориговали грешку укључујући промјене у продаји на одложено (ΔREC) у стандардни Jones модел у периоду када се догађај десио те према Dechow моделу, или боље познатом као модификовани Jones модел, мјерење се врши према једначини:

$$NDA_{it} = \alpha_0 * \frac{1}{A_{t-1}} + \alpha_1 * \left(\frac{\Delta REV_{it} - \Delta REC_{it}}{A_{t-1}} \right) + \alpha_2 * \left(\frac{PPE_{it}}{A_{t-1}} \right) + \varepsilon_{it} \quad (7)$$

Гдје ΔREC_{it} представља промјену у вриједности нето потраживања од продаје (*net receivables from sales*) између текуће (t) и претходне године ($t-1$) за предузеће i

8.3. Kaszник – модификовани Jones cash flow модел

Kaszник је 1999. тестирао однос између прогнозираног резултата и управљања финансијским резултатом. Његова хипотеза је да ће руководиоци покушати да представе остварени резултат у близини прогнозираног резултата како би очували свој углед и избјегли могуће законске мјере. Он је пронашао значајне доказе који подржавају његове хипотезе.

Модификованом Jones моделу, Kaszник [148] додаје промјену у оперативном новчаном току као експланаторну варијаблу са циљем да објасни негативну корелацију између новчаног тока из пословне активности и укупних акруала. Он сматра да менаџери користе дискреционе акруале у виду повећања прихода како би усмјерили пријављени резултат према прогнозираној вриједности у случају када је реални финансијски резултат прецијењен. Насупрот томе, он сматра да нема доказа да менаџери користе дискреционе акруале у виду смањења прихода како би управљали финансијским резултатом на ниже у случајевима када су потцијенили резултат у својим прогнозама.

Овај модел је познат и под називом модификовани Jones cash flow модел, а мјерења се врше сљедећом једначином:

$$NDA_{it} = \alpha_0 * \frac{1}{A_{t-1}} + \alpha_1 * \left(\frac{\Delta REV_{it} - \Delta REC_{it}}{A_{t-1}} \right) + \alpha_2 * \left(\frac{PPE_{it}}{A_{t-1}} \right) + \alpha_3 * \left(\frac{\Delta CFO_{it}}{A_{t-1}} \right) + \varepsilon_{it} \quad (8)$$

ΔCFO_{it} означава промјену у вриједности нето новчаног тока из пословне активности (*net cash flow from operating activities*) између текуће (t) и претходне године ($t-1$) за предузеће i .

Све друге вриједности остају као што смо објаснили код претходних модела.

9. РЕЗУЛТАТИ ЕМПИРИЈСКОГ ИСТРАЖИВАЊА

Рачуноводствене манипулације као што је управљање финансијским резултатом, због којих ће пословање предузећа изгледати боље него што реално јесте, могу резултирати разочарењем инвеститора и потенцијално проузроковати губитак друштвених добара у условима када је дошло и до дисторзије у алокацији ресурса. Циљ спроведеног емпиријског истраживања представља синтетизовање сазнања о облицима манипулисања рачуноводственим информацијама код предузећа у БиХ те дефинисање модела за детекцију управљања финансијским резултатом примјењивим за анализу пословног окружења привреде БиХ како би се указало на значај и потребу квалитетног финансијског извјештавања. Истраживање се фокусира на мотиве који имају за циљ утицај на процјену вриједности предузећа, односно његове зарађивачке моћи.

Наиме, резултати спроведених истраживања треба да допринесу сагледавању постојећег стања те разумијевању када и гдје долази до рачуноводствених манипулација и управљања финансијским резултатом предузећа у БиХ како би се помогло инвеститорима у процјени поузданости финансијских извјештаја у ситуацијама када се разматра могућност улагања те би инвеститори имали значајну корист када би директно из финансијских извјештаја могли сазнати да ли се манипулисало рачуноводственим подацима.

Како бисмо процијенили степен заступљености рачуноводствених манипулација у финансијским извјештајима предузећа у БиХ те мјере превенције истих које предузећа примјењују, спроведено је језгровито истраживање које се састоји од три фазе. У првој фази је вршено анкетно испитивање екстерних ревизора у БиХ, у другом дијелу вршено је истраживање кроз анализу извјештаја независних ревизора за 2014. годину на узорку 81 предузећа из БиХ листираних на Бањалучкој и Сарајевској берзи како би се утврдили најчешћи облици рачуноводствених манипулација који се примјењују у БиХ након чега је над истим узорком вршено тестирање финансијских извјештаја на управљање финансијским резултатом примјеном постојећих модела (Jones, Dechow и Kasznik модел) као и примјеном модификованог модела који је предлог аутора рада.

С ревизорске тачке гледишта, ово истраживање треба да истакне подручја на која би ревизори требали обратити посебну пажњу. Да буде помоћ ревизорима и регулаторним државним органима у креирању ефективних процедура које ће бити у стању открити и/или ограничити опортунистичко извјештавање менаџмента.

9.1. Облици рачуноводствених манипулација у финансијским извјештајима предузећа у БиХ

Како бисмо процијенили степен заступљености рачуноводствених манипулација у финансијским извјештајима предузећа у БиХ те мјере превенције истих које предузећа примјењују, спровели смо анкетно испитивање екстерних ревизора²⁷ у БиХ. Узорак испитаника је базиран на званичним подацима из Регистара друштава за ревизију у Републици Српској и Федерацији Босне и Херцеговине доступних путем интернет страница Федералног Министарства финансија Федерације Босне и Херцеговине <http://www.fmf.gov.ba> и Министарства финансија Републике Српске <http://www.vladars.net>. С обзиром да ревизори играју веома важну улогу у смањењу трошкова који могу настати услјед супротстављених интереса принципала и агента, те бисмо, самим тим, могли претпоставити да посједују и најбољи увид у постојање и превенцију рачуноводствених манипулација коју примјењују предузећа у БиХ.

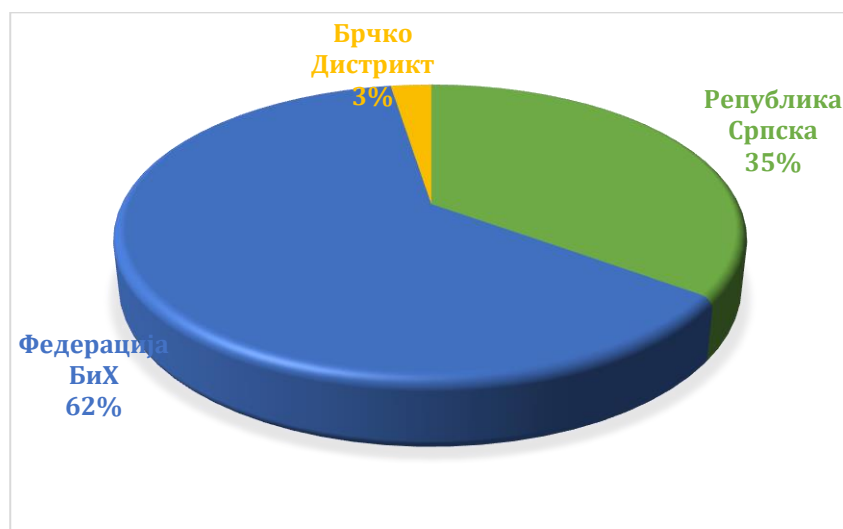
Након прикупљених података из регистара друштава за ревизију, формирана је коначна листа и упитник је послат на 137 адреса друштава у БиХ. Истраживање је спроведено у периоду март/април 2017. године. Анкетни упитници су достављени испитаницима путем електронске поште по њиховој састављању коришћењем опције Google Forms. Током овог периода 40 упитника је правилно попуњено и узето у анализу што чини проценат враћених анкета од 29,20% и сматра статистички значајним узорком.

²⁷ У даљем тексту ће за исти појам без разлике бити коришћен и израз „ревизори“ што се ни у једном аспекту неће односити на интерног ревизора или интерну ревизију.

Упитник је у првом дијелу садржавао питања усмјерена ка истраживању учесталости и значаја рачуноводствених манипулација. Циљ друге групе је био истражити околности под којима долази до рачуноводствених манипулација, а трећа група питања је дефинисана са циљем да истражи карактеристике рачуноводствених манипулација код предузећа у БиХ. Четврта, посљедња група питања је имала за циљ да истражи ефикасност предложених мјера превенције како би се дошло до закључка које од поменутих показују најбоље резултате у условима у којима послује БХ привреда. Сва питања су била затвореног типа од чега је већина базирана на оцјењивању путем Ликертове скале.

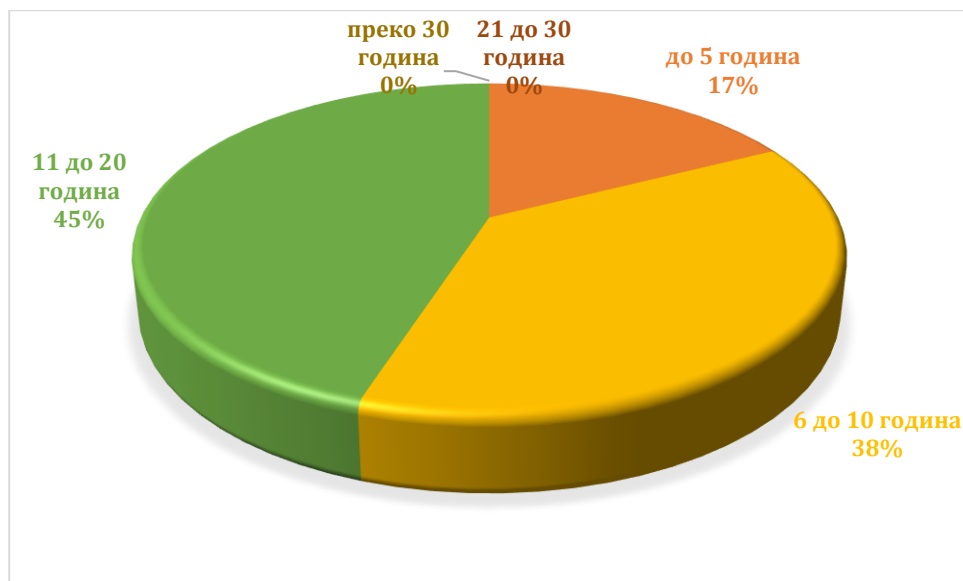
Као ограничавајући фактор се ипак мора истаћи да се анкетно испитивање базира на мјерењу увјерења испитаника која могу бити погрешно протумачена те не морају увијек одсликавати реалну ситуацију у привреди. Па ипак, узимајући и ова ограничења у обзир, прикупљени подаци су пружили значајне информације о рачуноводственим манипулацијама предузећа у БиХ.

С обзиром на специфичности уређења Босне и Херцеговине у виду два ентитета (РС и ФБиХ) те једног дистрикта (Брчко дистрикт), можемо рећи да ће прикупљени одговори реално одсликавати ситуацију у цјелокупној БиХ с обзиром да 62% или њих 25 испитаника долази из Федерације БиХ, 35% или њих 14 из Републике Српске и 3%, односно 1 испитаник из Брчко дистрикта чиме су заступљени представници сва три амбијента која чине јединствени амбијент БХ привреде (графикон 20).

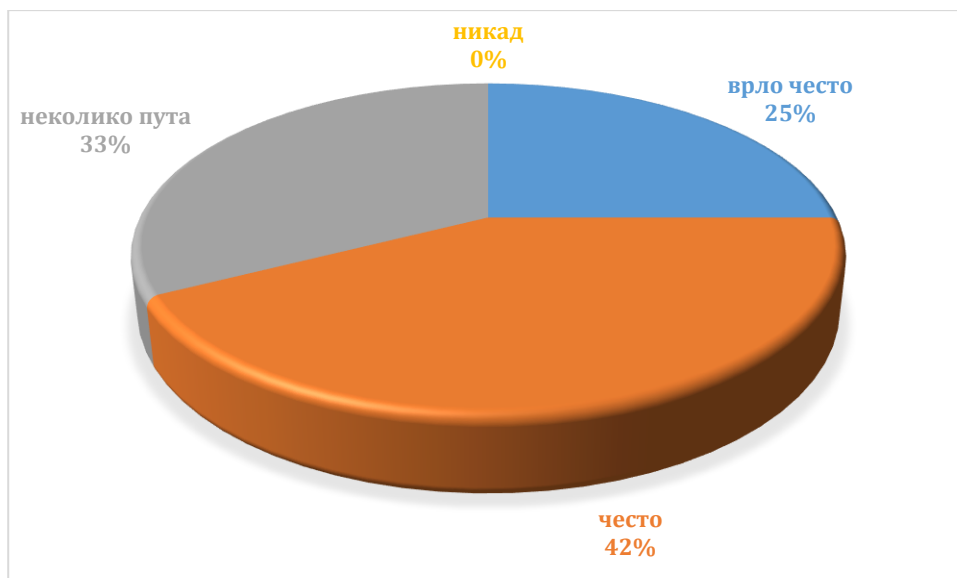
Графикон 20 Анкетирани према сједишту

Додатну увјерљивост прикупљеним подацима пружа и чињеница да 45% испитаника посједује искуство у ревизији у трајању од 11 и 20 година, а њих 15 или 38% од 6 до 10 година искуства (графикон 21). Сматрамо да је ово позитивна околност јер је логично претпоставити да би ревизори с већим искуством требали имати бољи увид у проблем рачуноводствених манипулација те самим тим пружити релевантније информације за истраживање.

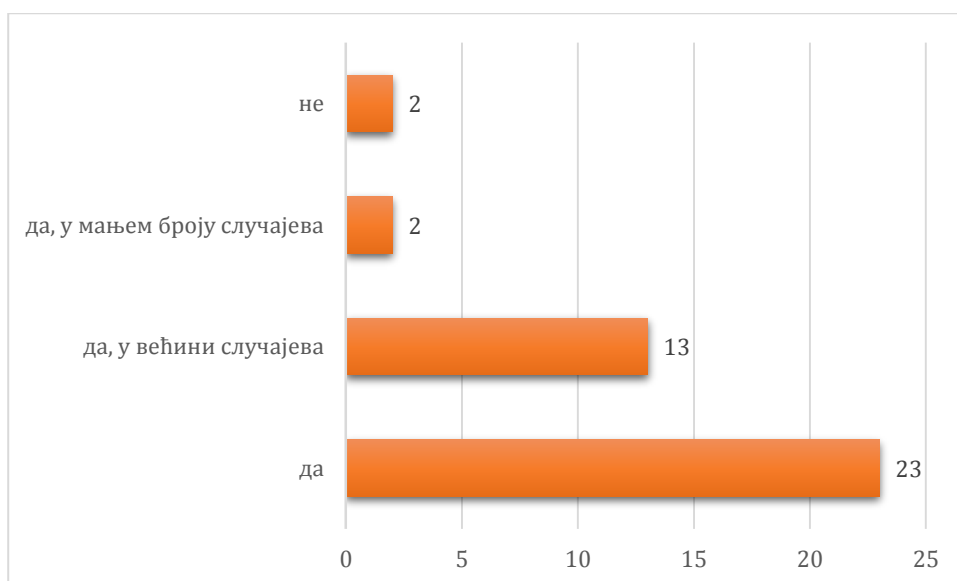
Графикон 21 Радни стаж на мјесту ревизора

Како бисмо процијенили учесталост и значај рачуноводствених манипулација у БиХ, упитали смо испитанике да процијене колико често су били у прилици да изразе квалификовано мишљење које подразумијева да су током ревизијског ангажмана прикупљени докази да презентовани финансијски извјештаји садрже материјално значајне погрешне исказе у одређеној мјери. Њих 67% је одговорило често (42%) и врло често (25%) док је 13 испитаника или 33% неколико пута било у прилици да изрази квалификовано мишљење (графикон 22).

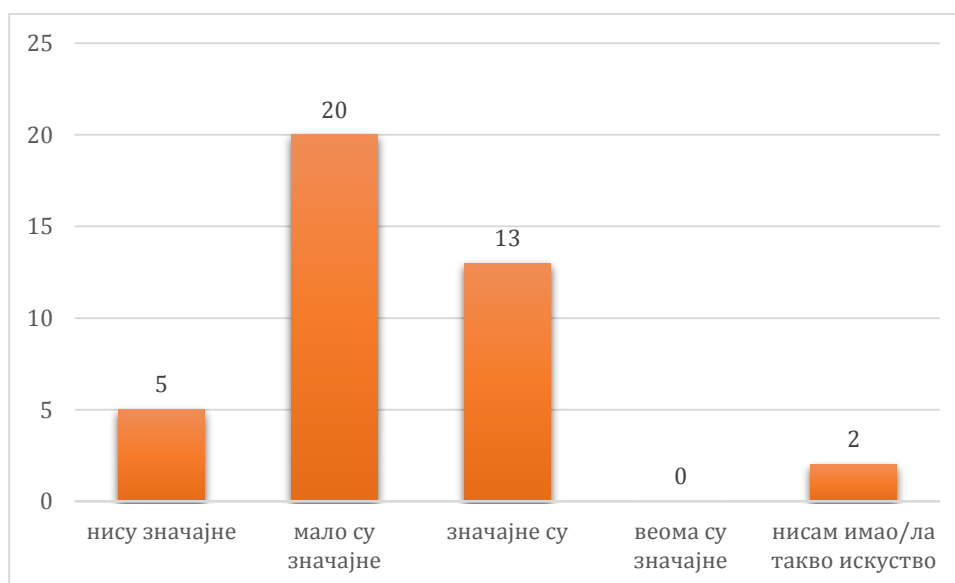
Графикон 22 *Колико често сте били у прилици изразити квалификовано мишљење?*

Позитивна је чињеница да је чак 90% ревизора (57,5% да и 32,5% да, у већини случајева) и наредне године било ангажовано код истог клијента коме је претходно изражено квалификовано мишљење (графикон 23). Па ипак, можемо рећи да је донекле забрињавајућа чињеница да је чак 58% ревизора одговорило потврдно да су били под притиском клијента када је требало да изразе квалификовано мишљење.

Графикон 23 *Да ли сте и наредне године били ангажовани код клијента коме сте дали квалификовано мишљење?*

Узимајући у обзир да је 67% ревизора често или врло често било у прилици изразити квалификовано мишљење имплицирано, како би се могло претпоставити, прије свега обимом материјално значајних погрешних износа садржаних у ревидираним финансијским извјештајима, те да су ревизори у 58% случајева трпили притисак због тога што је био случај и при сличном истраживању вршеном у Хрватској 2012. године [149]. Ипак, мало изненађује опречност прикупљених резултата који кажу да је њих 90% ипак било ангажовано код истог клијента и слједеће године, а томе можемо додати и да је 62,5% њих мишљења да манипулативне акције са којима су се сретали током вршења ревизијских ангажмана нису (12,5%) или имају мали значај (50%) на реално финансијско извјештавање клијента. Свега 32,5% испитаних ревизора сматра да су значајне док се 5% њих није срело с манипулативним акцијама код клијената (графикон 24).

Графикон 24 Значај манипулативних акција на реално финансијско извјештавање клијента

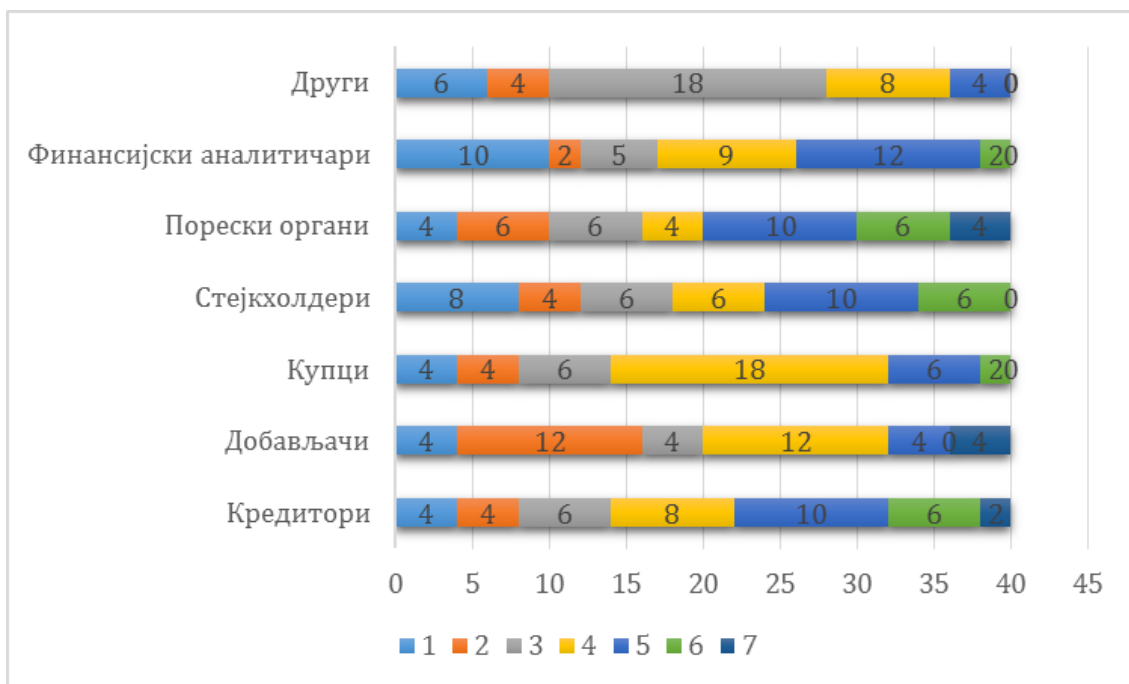
Користећи програм *MS Office Excel 2013* подаци су статистички обрађени и урађена је дескриптивна анализа кључних резултата прикупљених анкетним упитником. У табели 18 можемо видјети да је средња вриједност оцјене значаја манипулативних акција које примјењују предузећа у БиХ, а са којима су се ревизори

сусретали, 2,3 уз стандардну девијацију од 0,9115 што потврђује претходно дато тумачење резултата, односно да је већина ревизора слично оцијенила значај манипулативних акција, тј. оцјене се крећу око средње вриједности.

Табела 18 *Значај манипулативних акција на реално финансијско извјештавање клијента*

На скали од 1 до 5 процијените значај манипулативних акција, са којима сте се сретали током вршења ревизијских ангажмана, на реално финансијско извјештавање клијента.	
Mean	2,3
Standard Error	0,1441
Median	2
Mode	2
Standard Deviation	0,9115
Sample Variance	0,8308
Kurtosis	2,2350
Skewness	1,0608
Range	4
Minimum	1
Maximum	5
Sum	92
Count	40

Користећи Ликертову скалу као систем оцјењивања, кренули смо даље у истраживање с намјером да истражимо околности које доводе до манипулисања рачуноводственим подацима. Замолили смо испитанике да, по очекиваној вјероватноћи, оцијене на скали од 1 до 7, гдје оцјена 1 представља најмању, а оцјена 7 највећу вјероватноћу, предложене кориснике финансијских извјештаја као мете потенцијалних манипулација (графикон 25).

Графикон 25 Рангирање корисника ФИ као мета потенцијалних манипулација

На основу резултата анализе приказаних у табели 19, можемо видјети да се као највјероватније мете потенцијалних рачуноводствених манипулација међу корисницима финансијских извјештаја, према мишљењу ревизора, највише истичу кредитори, стејкхолдери, порески органи и финансијски аналитичари који су најчешће оцјењивани оцјеном 5 (колона Mode у табели 19), иако су и корисници попут добављача и купаца оцијењени оцјеном 4 што је за само степен ниже од највише оцјењених. Већ по утврђеној средњој вриједности можемо видјети да се она, осим код кредитора и финансијских аналитичара (4,05 и 4,1 респективно), креће око 3,5 код свих осталих корисника иако уз значајнији степен стандардне девијације који се код свих корисника креће у интервалу од 1,2969 код купаца до 1,8647 код пореских органа. Добијени резултати се могу објаснити институционалним окружењем у којем послују привредници у БиХ, успостављеним функционисањем правног система као и улогом финансијских тржишта у обезбјеђивању капитала.

Табела 19 Рангирање корисника ФИ као мета потенцијалних манипулација

Молимо Вас да оцјенама од 1 до 7 рангирате по очекиваној вјероватноћи да ће бити мете потенцијалних манипулација сљедеће кориснике финансијских извјештаја (1-најмања вјероватноћа, 7-највећа вјероватноћа)							
	Кредитори	Добављачи	Купци	Стејкхолдери	Порески органи	Финансијски аналитичари	Други
Mean	4,05	3,4	3,6	3,6	4,1	3,5	3
Standard Error	0,2654	0,2699	0,2051	0,2792	0,2948	0,2797	0,1826
Median	4	3,5	4	4	4,5	4	3
Mode	5	4	4	5	5	5	3
Standard Deviation	1,6787	1,7067	1,2969	1,7658	1,8647	1,7687	1,1547
Sample Variance	2,8179	2,9128	1,6821	3,1179	3,4769	3,1282	1,3333
Kurtosis	-0,7202	-0,1485	-0,0778	-1,3065	-1,1114	-0,9149	-0,3517
Skewness	-0,2881	0,6359	-0,5285	-0,2330	-0,1529	-0,1756	-0,2104
Range	6	6	5	5	6	6	4
Minimum	1	1	1	1	1	1	1
Maximum	7	7	6	6	7	7	5
Sum	162	136	144	144	164	140	120
Count	40	40	40	40	40	40	40

Узимајући у обзир опште прихваћену класификацију оријентације финансијско-рачуноводствених система ка микро и макро корисницима [150], [151], [152], и позицију БиХ као државе у транзицији, можемо рећи да су добијени резултати очекивани. Наиме, рачуноводствени системи оријентисани ка микро корисницима теже да обезбиједу корисне финансијске информације за власнике (стејкхолдере) и кредиторе, док рачуноводствени системи оријентисани ка макро корисницима теже да заштите дисперзију имовине захтјевајући од предузећа да користе конзервативне и упоредиве рачуноводствене методе.

Босна и Херцеговина, као и Република Хрватска у периоду када је вршено слично истраживање 2006. године [52], припадају групи макро оријентисаних земаља. Државе су са цивилним правним системом и утицај тржишта капитала им је на релативно ниском нивоу на начин да предузећа много чешће капитал прибављају путем задуживања код кредитора (банака, зајмодаваца) него путем издавања емисија акција.

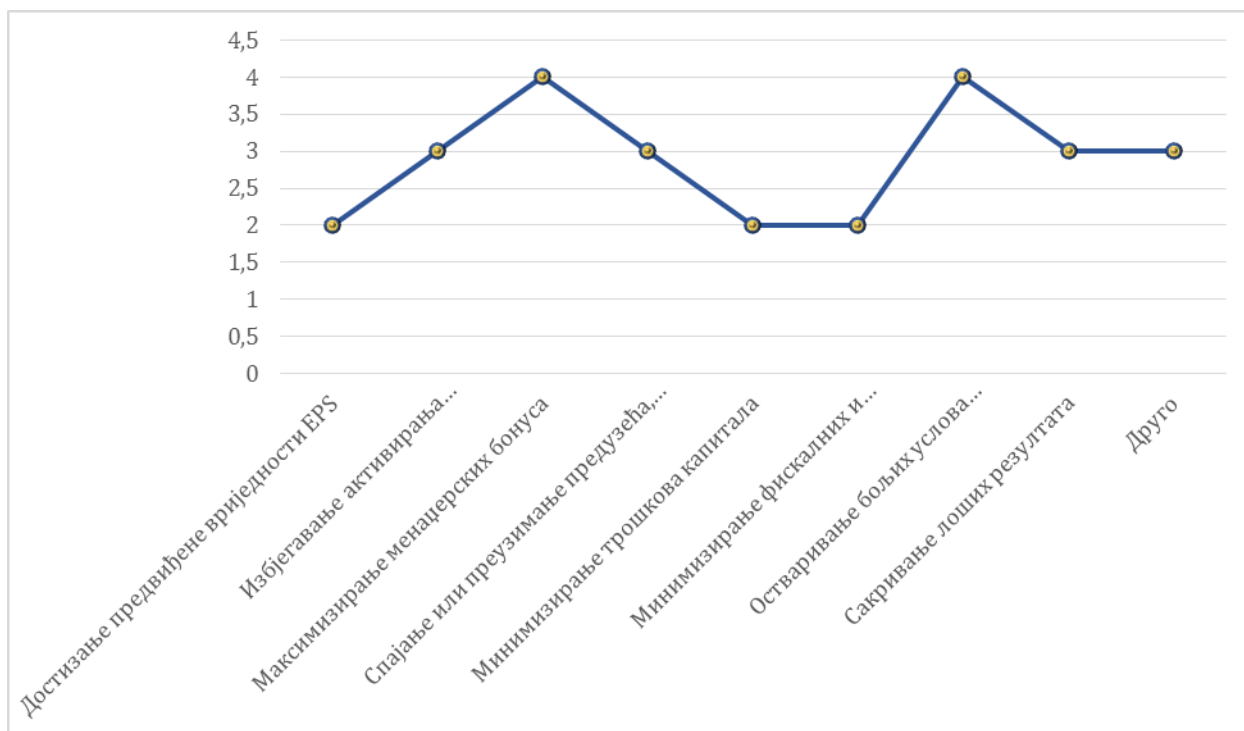
Стога је потпуно очекивано да се као мете истичу кредитори и власници иако је мало необично, с обзиром на неразвијеност финансијских тржишта, да су и финансијски аналитичари исто оцијењени што није био случај у Републици Хрватској.

До сличних закључака се може доћи и анализирајући потенцијалне мотиве за манипулисање рачуноводственим подацима гдје можемо видјети да су мотиви попут остваривања бољих услова кредитирања (Mean=3,45; SD=0,8149) и максимизирања менаџерских бонуса (Mean=3,15; SD=1,0754) имали највише оцјене (Mode=4), а гледајући аритметичку средину, као најзначајнији мотив, поред остваривања бољих услова кредитирања, издваја се мотив сакривања лоших резултата (Mean=3,35; SD=0,6622). Чак 36 испитаника је оцијенило остваривање бољих услова кредитирања као значајан (45% или њих 18) и врло значајан (45% или њих 18) мотив.

Табела 20 Значај мотива за манипулације рачуноводственим подацима

Према Вашем мишљењу, оцјеном од 1 до 5 оцијените значај потенцијалних мотива за манипулације рачуноводственим подацима													
МОТИВИ	Mean	Std. Error	Median	Mode	Std. Dev.	Sample Var.	Kurtosis	Skew.	Range	Min	Max	Sum	Count
Достизање предвиђене вриједности EPS	2,6	0,1553	2,5	2	0,9819	0,9641	0,3059	0,5611	4	1	5	104	40
Избјегавање активирања рестриктивних клаузула	2,75	0,1509	3	3	0,9541	0,9103	-0,8709	-0,2098	3	1	4	110	40
Максимизирање менаџерских бонуса	3,15	0,1700	3	4	1,0754	1,1564	-0,3883	-0,5736	4	1	5	126	40
Спајање или преузимање предузећа, откуп контролног пакета акција	2,85	0,1913	3	3	1,2100	1,4641	-0,8041	0,1193	4	1	5	114	40
Минимизирање трошкова капитала	2,05	0,1384	2	2	0,8756	0,7667	-0,6173	0,3824	3	1	4	82	40
Минимизирање фискалних и политичких трошкова	2,95	0,1859	3	2	1,1756	1,3821	-0,8902	0,1012	4	1	5	118	40
Остваривање бољих услова кредитирања	3,45	0,1289	3,5	4	0,8149	0,6641	2,5860	-1,0279	4	1	5	138	40
Сакривање лоших резултата	3,35	0,1047	3	3	0,6622	0,4385	0,4836	0,5885	3	2	5	134	40
Друго	2,6	0,1062	3	3	0,6718	0,4513	0,8619	-1,4530	2	1	3	104	40

Коришћењем програма *MS Office Excel 2013* израчунали смо *Cronbach-alpha* коефицијент како бисмо процијенили поузданост добијених резултата, а који за значај потенцијалних мотива за манипулацију износи 0,778 што значи да је ниво поузданости прикупљених података 77,8%.

Графикон 26 Значај мотива за манипулације рачуноводственим подацима

Резултати приказани у табели 20 и графикону 26 сигнализирају да банке играју веома важну улогу у обезбјеђивању средстава у БиХ док тржишта капитала немају такав значај (достизање предвиђене вриједности EPS и минимизирање трошкова капитала су оцијењени као најмање значајни мотиви за манипулације рачуноводственим подацима; Mean=2,6; SD=0,9819 и Mean=2,05; SD=0,8756 респективно).

Објашњење за високи значај максимизирања менаџерских бонуса би се могао објаснити и намјером менаџера да у процесу приватизације (који још није у потпуности окончан) остваре веће учешће у власничкој структури. Такође, с обзиром на врло велико учешће приватних компанија у привредном сектору БиХ, и велики број њих који су клијенти ревизије и најчешће имају раздвојену управљачку од власничке структуре, може се рећи да и власници приватних предузећа кроз увођење бонуса мотивишу менаџере да раде у њихову корист.

Како бисмо пружили доказе о најчешћим начинима „уљепшавања“ пословних карактеристика правних лица, замолили смо испитанике да на скали од 1 до 5 (гдје 1 значи никад, а 5 изузетно често) оцијене учесталост оних са којима су се сретали током свог радног ангажовања.

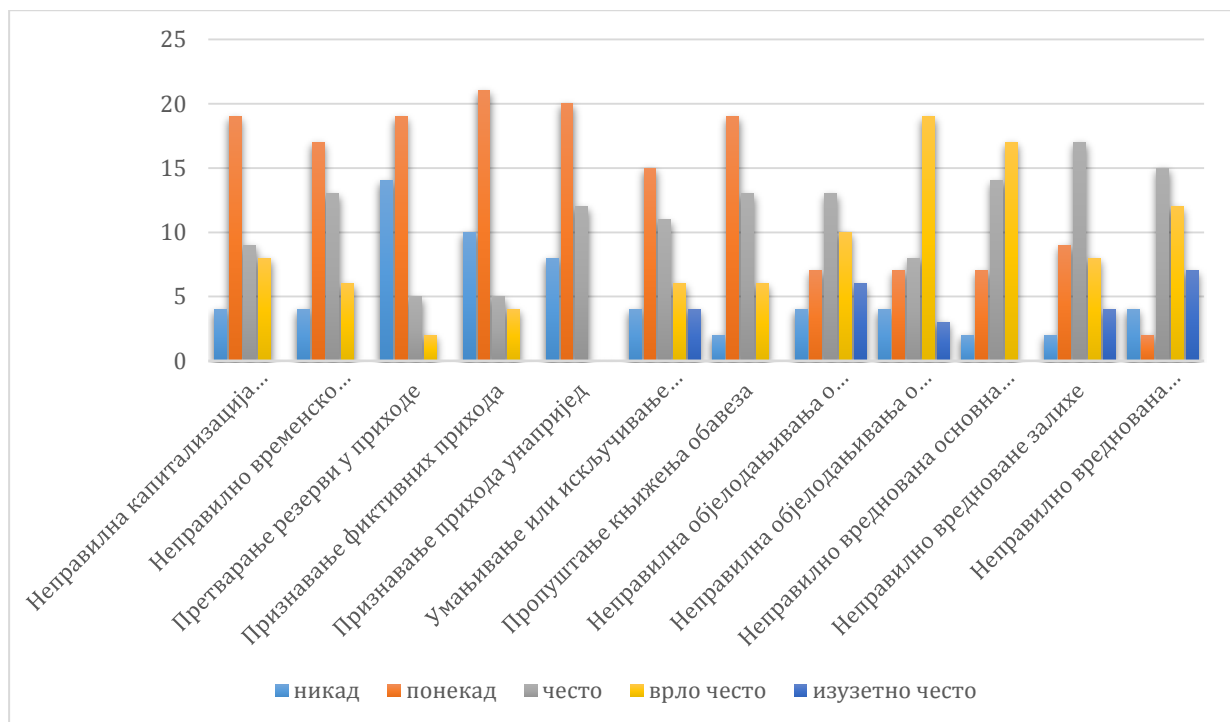
Табела 21 Начини „уљепшавања“ пословних карактеристика предузећа

Молимо Вас да, по Вашем мишљењу, одговорите који су најчешћи начини "уљепшавања" пословних карактеристика правних лица са којима сте се сретали, а које су имале за циљ прецијењивање или потцијењивање његовог финансијског положаја?													
	Mean	Std. Error	Median	Mode	Std. Dev.	Sample Var.	Kurtosis	Skew.	Range	Min	Max	Sum	Count
Неправилна капитализација трошкова	2,5	0,1476	2	2	0,9337	0,8718	-0,7859	0,3979	3	1	4	100	40
Неправилно временско признавање трошкова	2,56	0,1413	3	2	0,8824	0,7787	-0,6360	0,0373	3	1	4	100	40
Претварање резерви у приходе	1,85	0,1268	2	2	0,8022	0,6436	0,8739	0,9112	3	1	4	74	40
Признавање фиктивних прихода	2,1	0,1423	2	2	0,9001	0,8103	-0,0242	0,6839	3	1	4	84	40
Признавање прихода унапријед	2,1	0,1121	2	2	0,7089	0,5026	-0,9258	-0,1455	2	1	3	84	40
Умањивање или искључивање трошкова резервисања	2,8	0,1797	3	2	1,1368	1,2923	-0,4895	0,4145	4	1	5	112	40
Пропуштање књижења обавеза	2,6	0,1281	2,5	2	0,8102	0,6564	-0,5488	0,2680	3	1	4	104	40
Неправилна објелодањивања о повезаним лицима	3,15	0,1913	3	3	1,2100	1,4641	-0,8041	-0,1193	4	1	5	126	40
Неправилна објелодањивања о потенцијалним обавезама	3,15	0,1774	3,5	4	1,1220	1,2590	-0,7491	-0,5394	4	1	5	126	40
Неправилно вреднована основна средства	3,1	0,1423	3	4	0,9001	0,8103	-0,4615	-0,6484	3	1	4	124	40
Неправилно вредноване залихе	3,05	0,1639	3	3	1,0365	1,0744	-0,3477	0,1869	4	1	5	122	40
Неправилно вреднована потраживања	3,45	0,1859	3,5	3	1,1756	1,3821	-0,1010	-0,5716	4	1	5	138	40

Из података приказаних у табели 22 можемо видјети да се као најчешћи начин „уљепшавања“ истиче неправилно вредновање потраживања (Mean=3,45; SD=1,1756), након чега слиједе неправилна објелодањивања о повезаним лицима и потенцијалним обавезама (Mean=3,15; SD=1,21 и Mean=3,15; SD=1,1220 респективно). Готово идентична учесталост је оцијењена и код неправилног

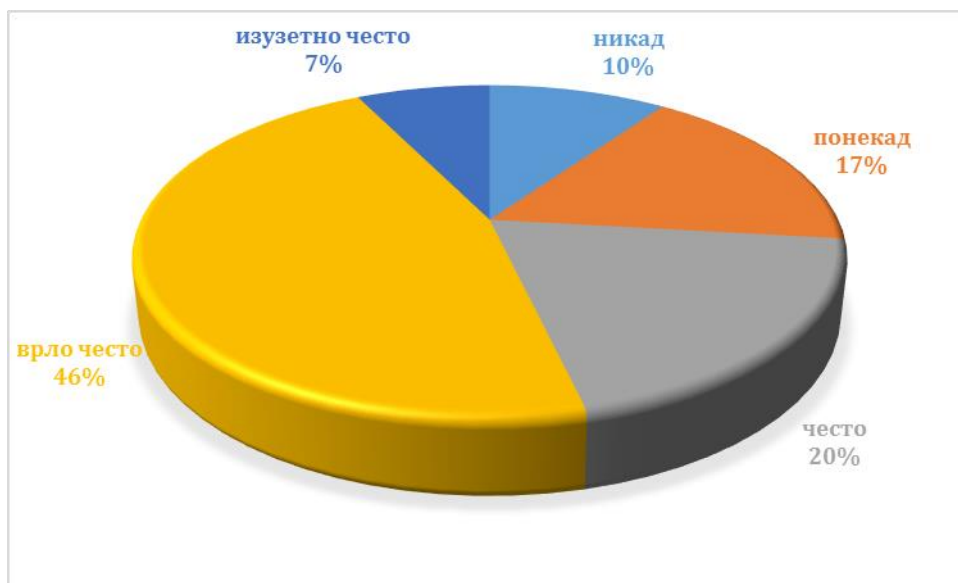
вредновања основних средстава (Mean=3,1; SD=0,9001) за којим слиједе и неправилно вредноване залихе (Mean=3,05; SD=1,0365).

Како бисмо процијенили поузданост добијених резултата, користили смо *Cronbach-alpha* коефицијент који за најчешће начине „уљепшавања“ пословних карактеристика правних лица износи 0,931 што значи да је ниво поузданости прикупљених података 93,1%.

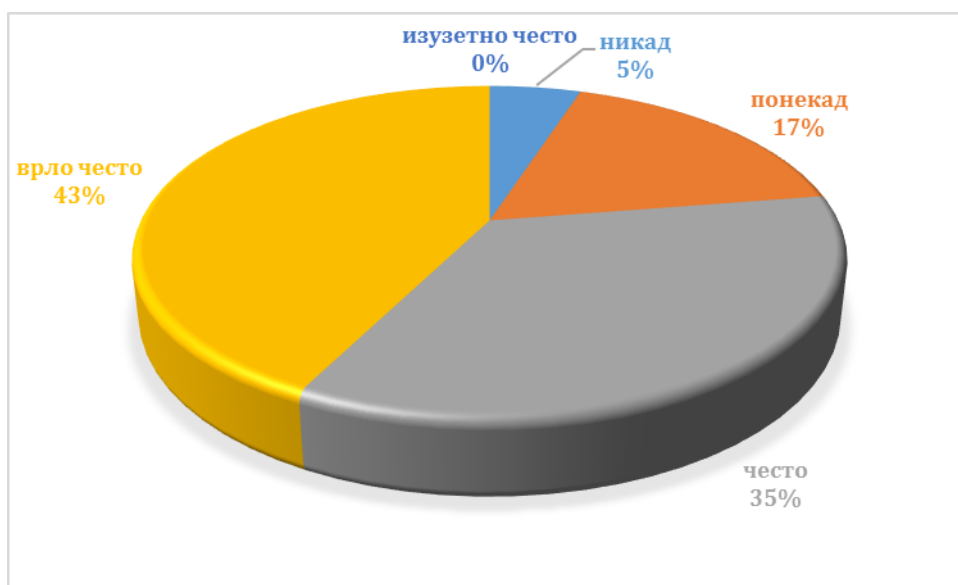

Графикон 27 Начини „уљепшавања“ пословних карактеристика предузећа

На графикону 27 су графички исказани укупни прикупљени резултати гдје видимо да је највећи број испитаника додијелио скоро највишу оцјену (њих чак 19, односно 46%), односно оцијенио као врло чест начин „уљепшавања“ неправилно објелодањивање о потенцијалним обавезама (графикон 28) за чим слиједе неправилно вреднована основна средства (14 или 35% често, а њих 17 или 43% као врло чест начин)(графикон 29).

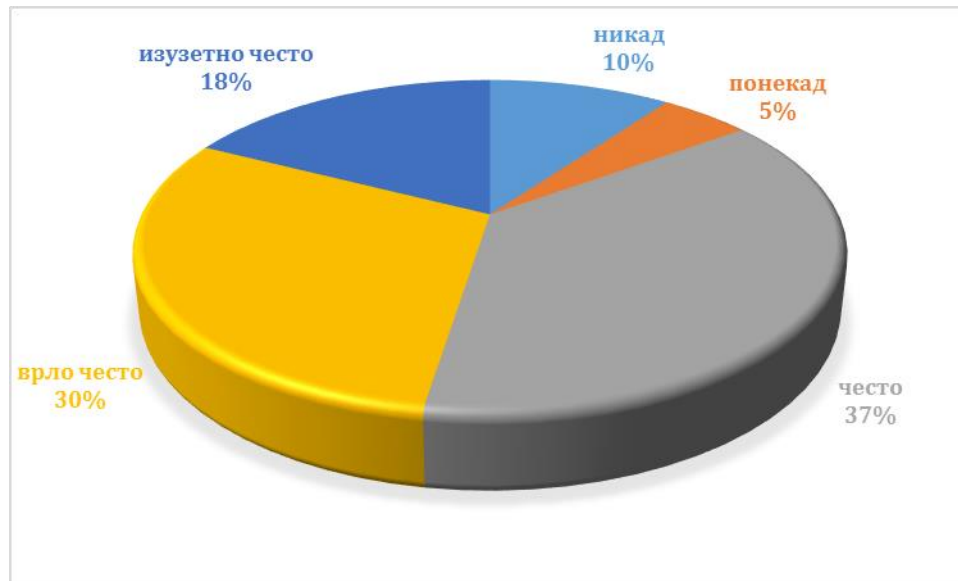
Графикон 28 Оцјена за неправилна објелодањивања о потенцијалним обавезама

Графикон 29 Оцјена за неправилна вреднована основна средства

Ипак, у укупно гледаном значају се издвајају неправилно вреднована потраживања које је чак 34 од 40 испитаника (85%) оцијенило као чест (15 испитаника или 37%), врло чест (12 испитаника или 30%) или изузетно чест (7 испитаника или 18%) начин „уљепшавања“ пословних карактеристика правних лица (графикон 30). С обзиром на тешку економску ситуацију у држави и све мању ликвидност привреде, можемо претпоставити да је овдје ријеч о неправилном

отпису спорних и сумњивих потраживања чиме се исказује повећана ликвидност и прецјењује финансијски резултат предузећа.

Графикон 30 Оцјена за неправилна вреднована потраживања

Као најрјеђе коришћени начини „уљепшавања“ истичу се манипулације приходима и то претварање резерви у приходе ($Mean=1,85$; $SD=0,8022$), признавање фиктивних прихода ($Mean=2,1$; $SD=0,9001$) и признавање прихода унапријед ($Mean=2,1$; $SD=0,7089$). Овакви резултати се могу приписати увођењу система пореза на додату вриједност чија је примјена у БиХ званично заживјела 01.01.2007. године. Увођењем ПДВ-а створен је амбијент који отежава манипулисање приходима због њихове контроле која је увођењем ПДВ-а и његовом примјеном, до данас подигнута на врло висок ниво да би се могло рећи да манипулисање приходима није могуће или је у крајњем случају неисплативо јер су опорезиви на обрачунској основи.

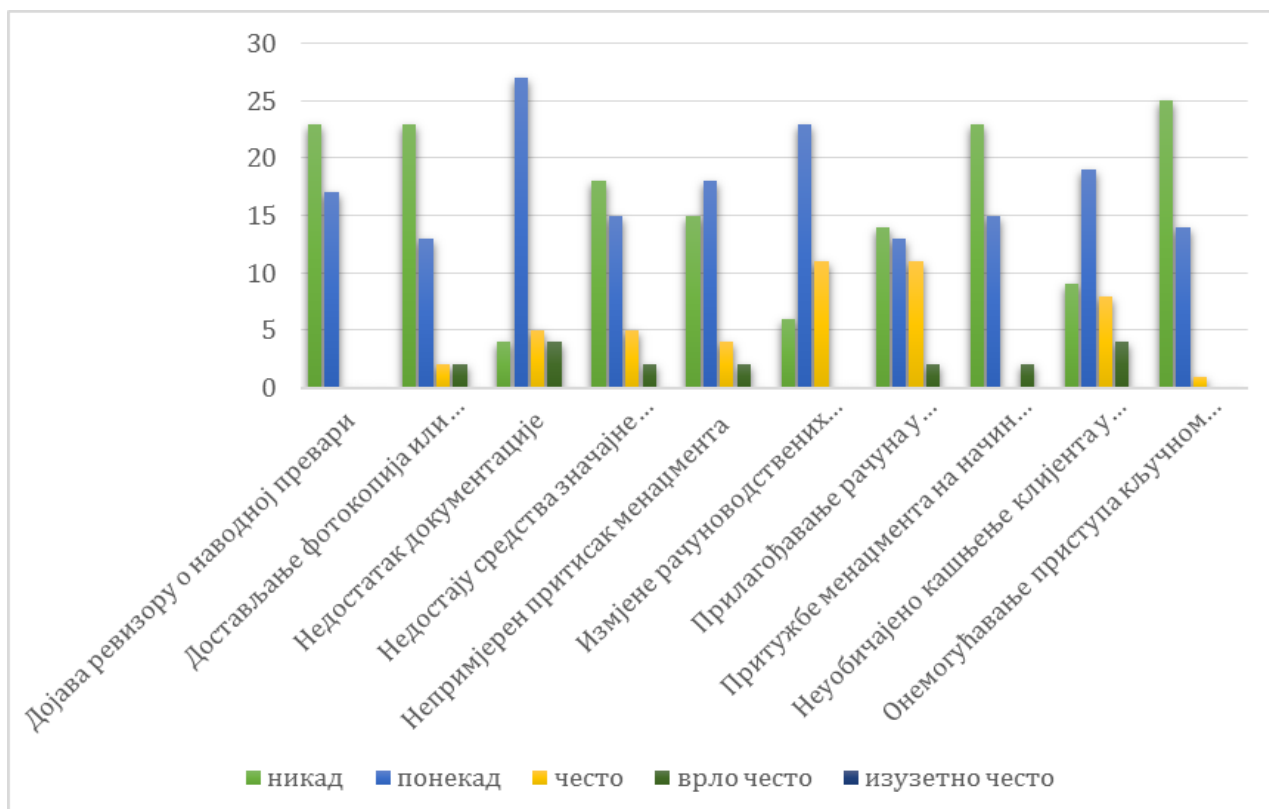
У табели 22 приказани су резултати везани за оцјену учесталости околности које указују да је могуће да је предузеће манипулисало подацима на Ликертовој скали гдје оцјена 1 значи никад, а оцјена 5 изузетно често. Иако се у јавности стално прича о честим пословним преварама, прикупљени подаци се могу тумачити потпуно супротно с обзиром да су све предложене околности као најчешћу имале оцјену 1-никад, тек неколицина оцјену 2-понекад (колона *Mode* у табели 22).

Табела 22 Околности које указују на могуће манипулације подацима

Молимо Вас да, по Вашем мишљењу, одговорите колико често сте се сретали са сљедећим околностима које указују да је могуће да је манипулисано подацима?													
	Mean	Std. Error	Median	Mode	Std. Dev.	Sample Var.	Kurtosis	Skew.	Range	Min	Max	Sum	Count
Дојава ревизору о наводној превари	1,4	0,0784	1	1	0,4961	0,2462	-1,9186	0,4243	1	1	2	56	40
Достављање фотокопија или електронских докумената умјесто оригинала	1,55	0,1289	1	1	0,8149	0,6641	2,4232	1,6263	3	1	4	62	40
Недостатак документације	2,2	0,1198	2	2	0,7579	0,5744	1,4662	1,1310	3	1	4	88	40
Недостају средства значајне важности	1,75	0,1328	2	1	0,8397	0,7051	0,7717	1,0598	3	1	4	70	40
Непримјерен притисак	1,8	0,1301	2	2	0,8228	0,6769	0,7836	0,9770	3	1	4	72	40
Измјене рачуноводствених процјена без основа прилагођавање рачуна у посљедњем моменту	2,15	0,1047	2	2	0,6622	0,4385	-0,6366	-0,1701	2	1	3	86	40
Притужбе менаџмента на начин вршења ревизије или застрашивање чланова ревизорског тима	1,5	0,1188	1	1	0,7511	0,5641	4,3208	1,9112	3	1	4	60	40
Неуобичајено кашњење клијента у достављању информација	2,15	0,1457	2	2	0,9213	0,8487	-0,4000	0,5168	3	1	4	86	40
Онемогућавање приступа кључном IT особљу и просторијама	1,35	0,0764	1	1	0,4830	0,2333	-1,6582	0,6537	1	1	2	54	40

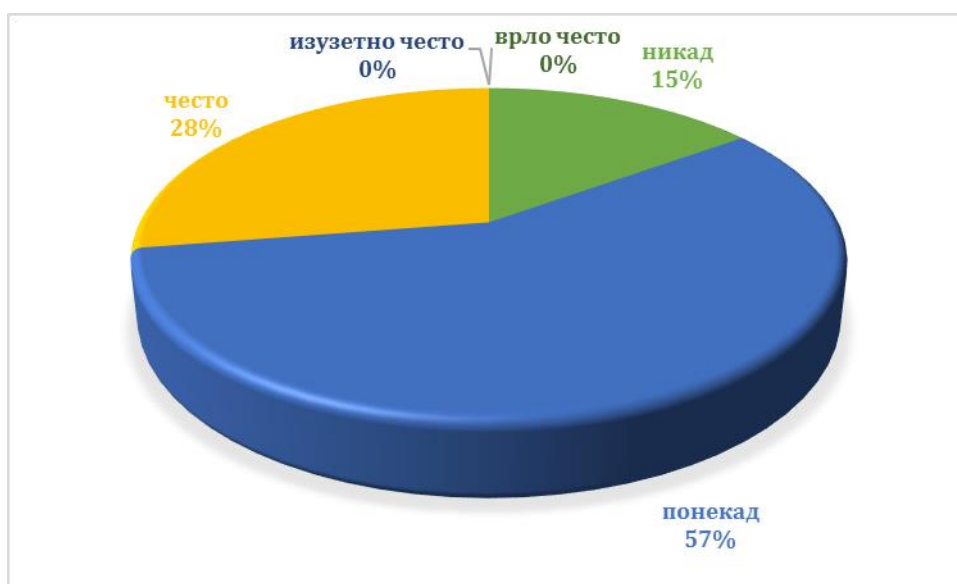
Највишу просјечну оцјену, односно као најчешћа околност са којом су се испитаници сретали при вршењу ревизије истиче се недостатак документације (Mean=2,2; SD=0,7579) за којом слиједи неуобичајено кашњење клијента у достављању информација (Mean=2,15; SD=0,9213), измјене рачуноводствених процјена које нису резултат измијењених околности (Mean=2,15; SD=0,6622) те прилагођавање рачуна у посљедњем моменту (Mean=2,05; SD=0,9323).

За процјену поузданости добијених резултата користили смо *Cronbach-alpha* коефицијент који, у овом случају, износи 0,787 што значи да је ниво поузданости прикупљених података 78,7%.

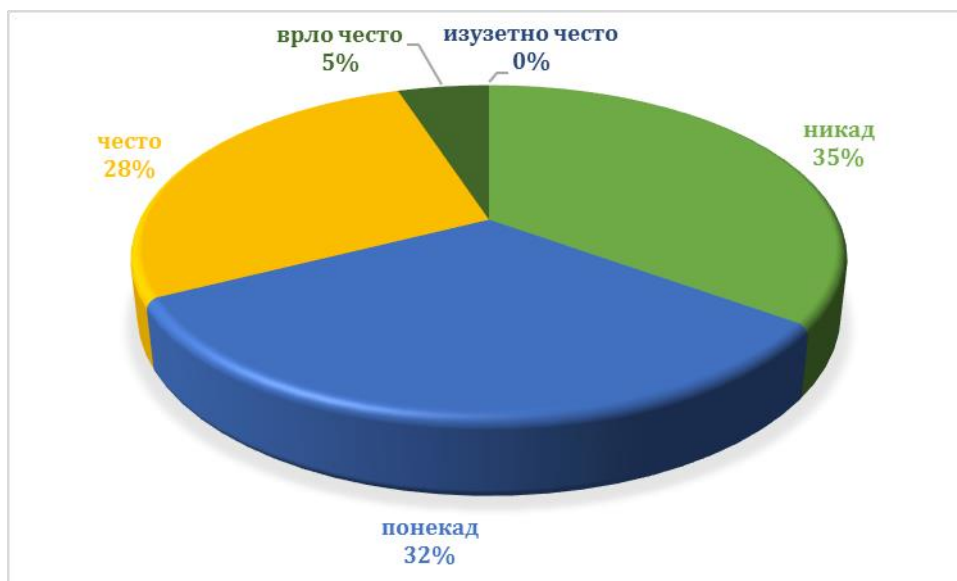

Графикон 31 Околности које указују на могуће манипулације подацима

На графикону 31 је дат графички приказ цјелокупних резултата оцјењивања околности које указују да је могуће да је предузеће манипулисало подацима. Види се да су испитаници на ово питање најчешће одговарали са никад или понекад, док се оцјена често и врло често појављује тек код пар околности од којих смо најзначајније детаљније приказали на графиконима 32 и 33 у наставку.

Графикон 32 Измјене рачуноводствених процјена без основа

Графикон 33 Прилагођавање рачуна у посљедњем моменту

Као околности које указују на могуће манипулисање подацима, а са којима су се испитаници најрјеђе сретали истичу се онемогућавање приступа кључном ИТ оперативном особљу и просторијама (Mean=1,35; SD=0,4830), дојава ревизору о наводној превари (Mean=1,4; SD=0,4961) те притужбе менџмента на начин вршења ревизије или застрашивање ангажованих чланова ревизорског тима (Mean=1,5; SD=0,7511) што је донекле у супротности с одговором на питање „Да ли сте некада били под притиском клијента када је требало да изразите квалификовано мишљење?“ гдје је 23 испитаника или њих 57,5% одговорило потврдно.

Са циљем да прикупимо доказе о ефикасности мјера усмјерених ка превенцији рачуноводствених манипулација у БиХ, замолили смо испитанике да по сопственом осјећају и професионалном искуству оцијене ефекте предложених мјера.

Како се може видјети према подацима приказаним у табели 25, као најнефективнија мјера превенције на скали од 1 до 5 (гдје 1 значи нема ефекта, а 5 изузетно значајан ефекат) је оцијењена мјера успостављања одговарајућих интерних контрола (Mean=3,95; SD=0,8149) за којом слиједе мјере: изненадне интерне ревизије (Mean=3,5; SD=1,0377), позитивна радна атмосфера са 0-том толеранцијом манипулативног понашања (Mean=3,5; SD=1,0860), честе контроле

запослених од стране менаџмента (Mean=3,5; SD=0,8771) те екстерна ревизија (Mean=3,5; SD=0,7511).

Табела 23 Ефективност мјера превенције рачуноводствених манипулација

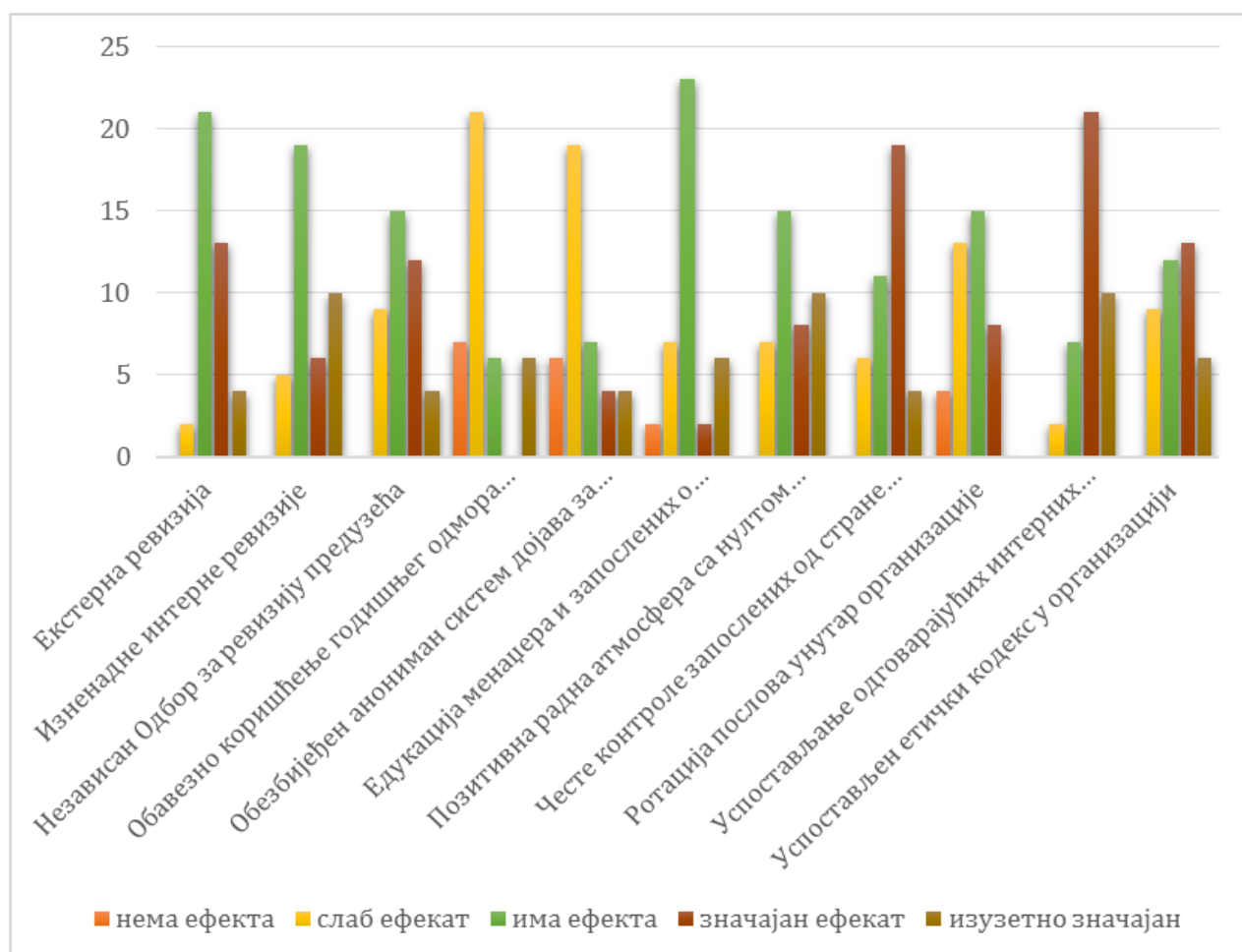
Молимо Вас да по сопственом осјећају и професионалном искуству оцијените на скали од 1 до 5 ефективност сљедећих мјера усмјерених ка превенцији рачуноводствених манипулација.													
	Mean	Std. Error	Median	Mode	Std. Dev.	Sample Var.	Kurtosis	Skew.	Range	Min	Max	Sum	Count
Екстерна ревизија	3,5	0,1188	3	3	0,7511	0,5641	-0,1907	0,3822	3	2	5	140	40
Изненадне интерне ревизије	3,5	0,1641	3	3	1,0377	1,0769	-1,1178	0,2898	3	2	5	140	40
Независан Одбор за ревизију предузећа	3,25	0,1509	3	3	0,9541	0,9103	-0,8709	0,2098	3	2	5	130	40
Обавезно коришћење годишњег одмора за запослене	2,4	0,1987	2	2	1,2568	1,5795	0,4256	1,1356	4	1	5	96	40
Обезбијеђен анониман систем дојава за пријаву манипулација	2,55	0,1859	2	2	1,1756	1,3821	-0,1386	0,7710	4	1	5	102	40
Едукација менаџера и запослених о техникама манипулисања ради унапријеђења превенције	3,05	0,1639	3	3	1,0365	1,0744	0,2120	0,4777	4	1	5	122	40
Позитивна радна атмосфера са нултом толеранцијом манипулативног понашања	3,5	0,1717	3	3	1,0860	1,1795	-1,2568	0,1264	3	2	5	140	40
Честе контроле запослених од стране менаџмента	3,5	0,1387	4	4	0,8771	0,7692	-0,5917	-0,2400	3	2	5	140	40
Ротација послова унутар организације	2,65	0,1457	3	2	0,9213	0,8487	-0,7986	-0,0528	3	1	4	106	40
Успостављање одговарајућих интерних контрола	3,95	0,1289	4	4	0,8149	0,6641	-0,0181	-0,5042	3	2	5	158	40
Успостављен етички кодекс у организацији	3,35	0,1623	3	3	1,0266	1,0538	-1,0907	0,1280	3	2	5	134	40

Као најмање ефективне мјере превенције су оцијењене мјере: обавезно коришћење годишњег одмора (Mean=2,4; SD=1,2568), обезбијеђен анониман систем дојава за пријаву манипулација (Mean=2,55; SD=1,1756) те ротација послова унутар организације (Mean=2,65; SD=0,9213) што је и очекивано узимајући у обзир демографске карактеристике запослених у БиХ. Важно је рећи да према истраживању ACFE [70], посебно се као веома значајна мјера превенције истиче успостављање етичког кодекса у организацији чиме се подиже свјесност запослених о манипулативним преварама кроз примјену строгог кажњавања за

кршење истог. Релативно низак ниво етичности у предузећима у БиХ говори о прихватању као нормалних радњи које су манипулативне, односно нијекању постојања истих што је у супротности са општим стањем у држави.

Cronbach-alpha коефицијентом смо процијенили поузданост добијених резултата који за ефективност мјера превенције износи 0,813 што значи да је ниво поузданости прикупљених података 81,3%.

Графички приказ прикупљених резултата дат је у графикону 34.

Графикон 34 Ефективност мјера превенције рачуноводствених манипулација

9.2. Откривање управљања финансијским резултатом у финансијским извјештајима предузећа у БиХ

Истраживање је проведено у два сегмента. У првом сегменту биће приказани резултати анализираних извјештаја независних ревизора на узорку предузећа из БиХ листираних на Бањалучкој и Сарајевској берзи како би се утврдили најчешћи облици рачуноводствених манипулација који се примјењују у БиХ. У другом сегменту биће приказани резултати тестирања финансијских извјештаја предузећа из претходног узорка на управљање финансијским резултатом примјеном постојећих, признатих модела (Jones, Dechow и Kasznik модел) као и примјеном модификованог модела који је предлог аутора рада. Основ за модификацију постојећих модела представља креирање модела који је прилагођен специфичним условима пословања предузећа у БиХ у циљу квантификације значајности свих модела, и утврђивања који од њих исказује највећу моћ предикције да предузећа у БиХ управљају финансијским резултатом.

9.2.1. Методологија истраживања

Извјештаје независних ревизора који су били предмет нашег истраживања смо селектовали на случајном узорку предузећа из БиХ листираних на Бањалучкој (www.blberza.com) и Сарајевској берзи (www.sase.ba) за која су тражени подаци били доступни. Коначан узорак се састоји од 81 предузећа које припада индустријском сектору Босне и Херцеговине. Посматрани временски период истраживања је 2013-2014 пословна година, односно извјештаји независних ревизора за посматрани период. Период истраживања је, уједно, и период у којем је активна примјена МРС/МСФИ. На истом узорку су вршена оба сегмента истраживања, анализа извјештаја независних ревизора са циљем да се утврде најчешћи облици рачуноводствених манипулација који се примјењују у БиХ као и тестирања финансијских извјештаја предузећа на управљање финансијским резултатом примјеном Jones, Dechow и Kasznik модела, те модификованог модела који је предлог аутора рада. Користећи програм за статистичку обраду података

IBM SPSS v20 урађена је квантитативна статистичка анализа за тестирање претходно поменутих модела.

9.2.2. Резултати архивског истраживања

У архивском дијелу истраживања ревизорских извјештаја, подијелили смо их на пет главних категорија према врсти мишљења које је формирано за посматране финансијске извјештаје.

Прва категорија се односи на стандардно или неквалификовано ревизорско мишљење које подразумијева да ревидирани финансијски извјештаји не садрже материјално значајне погрешне исказе, тзв. позитивно мишљење.

Друга категорија се односи на неквалификовано мишљење са скретањем пажње. Наиме, у одређеним околностима ревизори су дужни скренути пажњу корисницима финансијских извјештаја на начин да се пасус појашњења тих догађаја дода након изражавања неквалификованог мишљења. Најчешће су то напомене које указују на неусаглашености са примјеном опште прихваћених рачуноводствених принципа или на околности које би, уколико се десе, могле имати материјално значајан утицај на финансијске извјештаје.

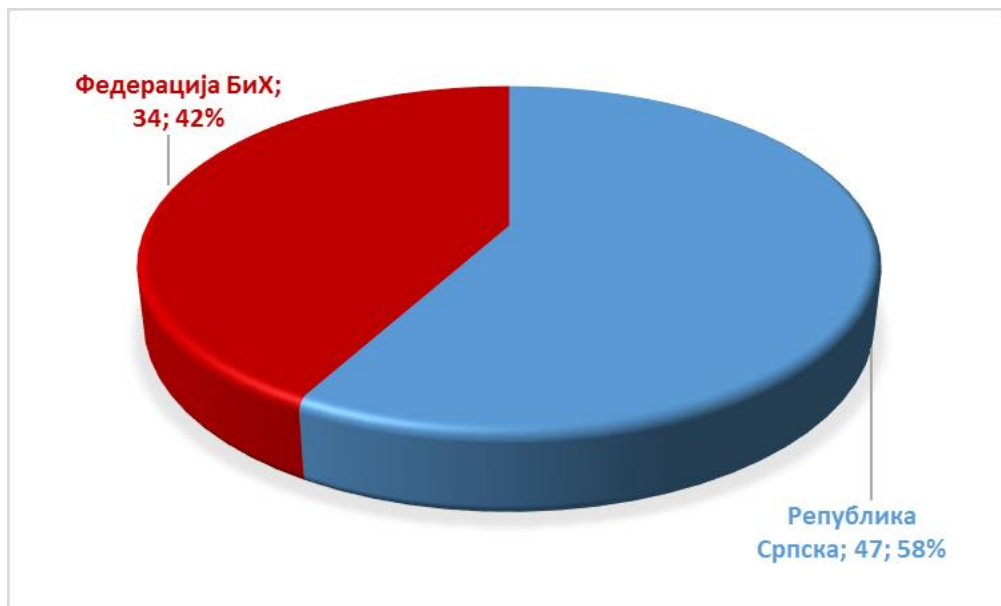
Трећа категорија представља квалификовано мишљење, односно мишљење са резервом које тврди да „осим за“ ефекте за које су квалификације изнесене, финансијски извјештаји приказују истинито и објективно финансијски положај предузећа, резултате успјешности, токове готовине и промјене на капиталу према опште прихваћеним рачуноводственим принципима.

У четврту категорију смо сврстали негативно мишљење према којем презентовани финансијски извјештаји не приказују истинито и објективно, по свим материјално значајним аспектима, финансијски положај предузећа, резултате успјешности, токове готовине и промјене на капиталу према опште прихваћеним рачуноводственим принципима.

И посљедња, пета категорија, се односи на уздржавање од давања мишљења која би, такође, требала садржавати пасус у којем се ревизор изјашњава зашто није у могућности формирати мишљење.

Резултати истраживања су представљени у наставку.

Посматрани узорак су чинили извјештаји независног ревизора о финансијским извјештајима за 2014. годину за 81 предузеће из БиХ, од чега су 34 предузећа (42%) била са сједиштем у Федерацији БиХ, а преосталих 47 (58%) са сједиштем у Републици Српској чиме је постигнута равномјерна распрострањеност узорка (графикон 35).

Графикон 35 Узорак посматраних предузећа према сједишту

Како је приказано у табели 24 и графикону 36, код 39 предузећа или 48%, ревизори су изразили неквалификовано мишљење док је код преосталих 42 предузећа или 52% исказано одређено одступање од истинитог и објективног приказивања.

Табела 24 Класификација извјештаја независних ревизора

Врста мишљења	f	%
Неквалификовано	39	48%
Неквалификовано са скретањем пажње	24	30%
Квалификовано (са резервом)	14	17%
Негативно	2	2%
Уздржавање од давања мишљења	2	2%
УКУПНО	81	100%

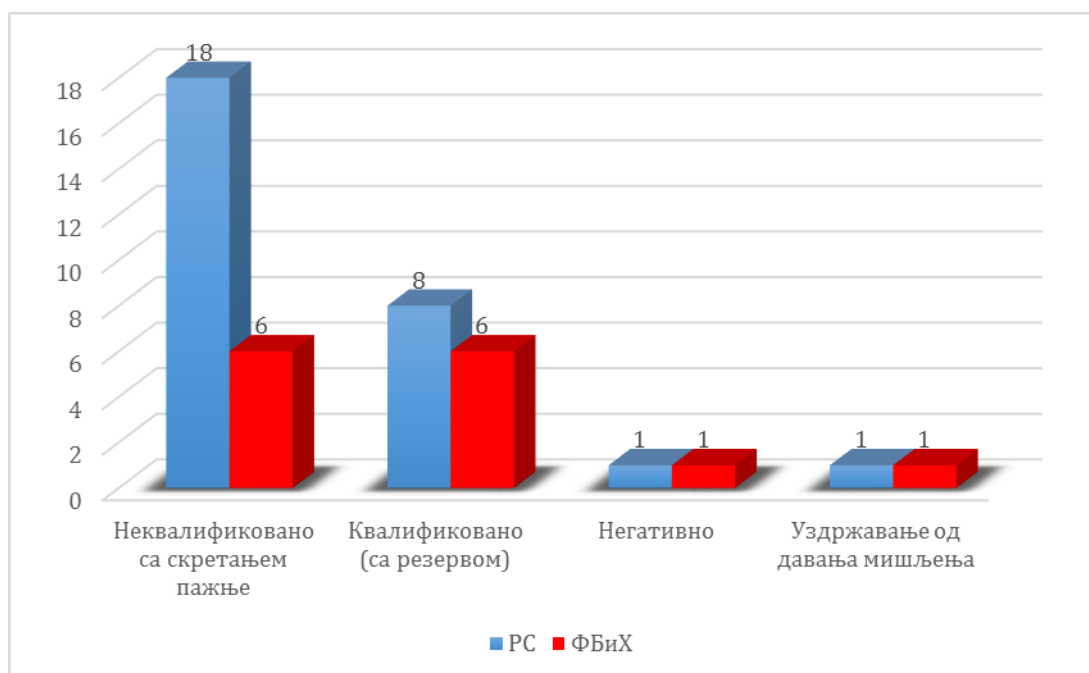

Графикон 36 Класификација извјештаја независних ревизора према врсти мишљења

Прво смо кренули у истраживање разлога за формирање стандардног неквалификованог извјештаја са скретањем пажње који се појавио код 24 предузећа, односно 30% њих. Пронашли смо да се, у највећем броју случајева, скретање пажње односило на способност предузећа да настави пословање у складу с начелом сталности пословања те на околности које би довеле до угрожавања те способности (угрожена ликвидност, потенцијални губитак судских спорова, нису формирана резервисања за губитак судског спора или за накнаде запосленима, нису правилно исказана сумњива и спорна потраживања, погрешно класификована средства, односи с повезаним лицима, потенцијалне различитости у тумачењима пореских прописа између пореских органа и руководства друштва...).

Након тога, истражили смо најважније разлоге за формирање квалификованог мишљења тзв. са резервом, негативног као и уздржавања од давања мишљења чија структура према врсти мишљења и сједишту предузећа је приказана на графикону 37. Можемо видјети да су предузећа која територијално припадају Републици Српској у већој мјери добијала неквалификовано мишљење са скретањем пажње (у 18 случајева или 64%) од осталих мишљења која садрже одређене квалификације, за разлику од предузећа у Федерацији БиХ код којих су

неквалификовано са скретањем пажње и квалификовано мишљење подједнако заступљени са 48% од укупно посматраних случајева у узорку који су садржавали одређене квалификације.

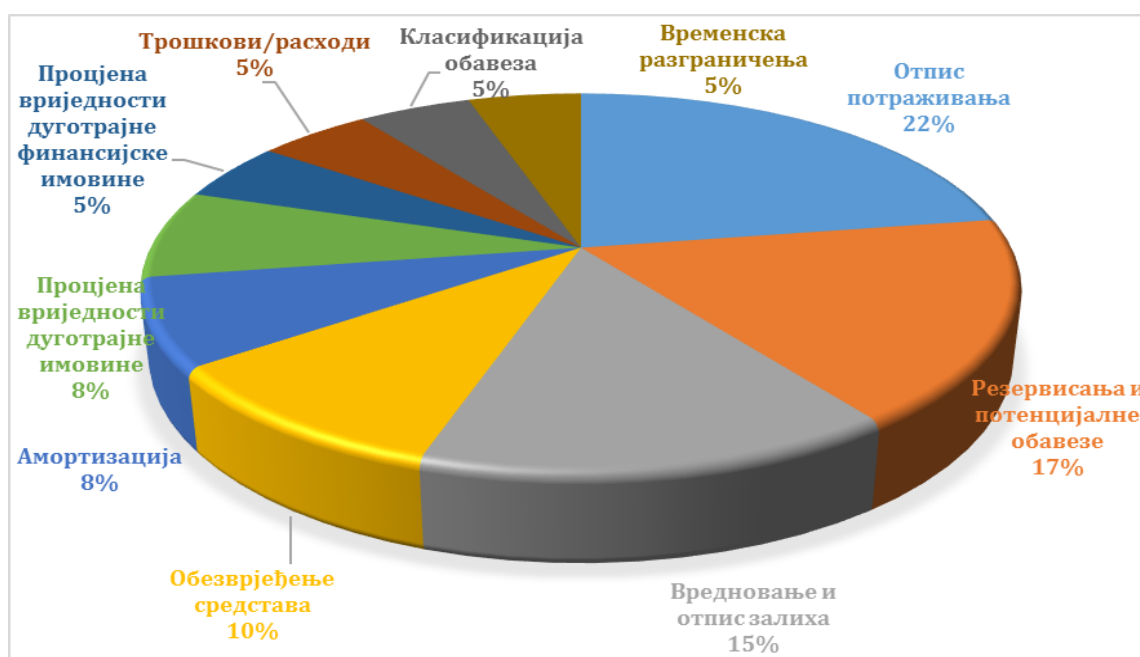
Графикон 37 Квалификована мишљења према сједишту предузећа

Резултати истраживања разлога за квалификацију мишљења ревизора су представљени у табели 25 и графикану 38. Морамо напоменути да свако појединачно мишљење често садржи напомене везане за више могућих рачуноводствених манипулација те је, стога, број посматраних случајева (40) већи од броја издатих мишљења (18).

Табела 25 Најчешћа подручја као разлози за изражавање квалификованог мишљења

Подручје манипулације	f	%
Отпис потраживања	9	23%
Резервисања и потенцијалне обавезе	7	18%
Вредновање и отпис залиха	6	15%
Обезврјеђење средстава	4	10%
Амортизација	3	8%
Процјена вриједности дуготрајне имовине	3	8%
Процјена вриједности дуготрајне финансијске имовине	2	5%
Трошкови/расходи	2	5%
Класификација обавеза	2	5%
Временска разграничења	2	5%
Укупно	40	100%

Резултати истраживања показују да су најчешћа подручја рачуноводствених манипулација те, самим тим, и разлози за формирање квалификованог мишљења код предузећа у БиХ, манипулисање отписом потраживања (23%), резервисањима и потенцијалним обавезама (18%), вредновањем и отписом залиха (15%) те манипулације везане за стална средства (амортизација, обезвјеђење средстава, процјена вриједности дуготрајне имовине) што је у складу са резултатима претходног истраживања мишљења ревизора путем анкетног упитника (табела 21).

Графикон 38 Најчешћа подручја као разлози за изражавање квалификованог мишљења

С обзиром на тешку економску ситуацију у којој се налази БиХ те чињеницу да су посматрана предузећа, у највећој мјери, предузећа која су приватизована током посљедњих 15-так година, те се као акционарска друштва котирају на берзи, потпуно је објашњиво зашто су иста манипулисала позицијама које су претходно истакнуте. Избјегавање отписивања застарјелих и спорних потраживања, вредновање и отпис застарјелих залиха, подцјењивање износа амортизације су начини помоћу којих су ова предузећа избјегавала приказивање резултата пословања још лошијим но што је случај јер већина њих којима су ревизори изразили квалификовано или негативно мишљење већ послује с губитком или

посједује значајан износ акумулираног губитка из претходних година. Опортунистичким приказивањем резултата, кроз избјегавање стварања додатних обавеза путем формирања резервисања, могли су утицати и на ниво ликвидности предузећа што је у складу с резултатима анкетног испитивања (табела 19) јер тиме утичу на бољу позицију код кредитора који су, поред пореских органа, оцијењени као најважније мете манипулација у финансијским извјештајима.

Посебно ћемо издвојити и анализирати два ревизорска извјештаја са негативним мишљењем и два са уздржавањем од давања мишљења. Код негативних мишљења, ревизори су у основи за доношење мишљења истакли одступања везана за процјену вриједности дуготрајне имовине као и њеног тестирања на обезврјеђење, недостатак документације о власништву над одређеним некретнинама, неусаглашеност обавеза по основу кредита и камата, а и предузећа нису формирала резервисања за случај губитка судских спорова нити по основу накнада запосленима. У оба случаја, ревизори су скренули пажњу на лошу ликвидност предузећа те неизвјесност наставка пословања у складу с начелом сталности.

Када је ријеч о случајевима у којима су се ревизори уздржали од давања мишљења, на првом мјесту је у оба случаја истакнута неусаглашеност са захтјевима МРС 36-Обезврјеђење средстава, односно да предузећа нису вршила тестирања на обезврјеђеност средстава кроз дужи временски период чиме је нереално исказана и вриједност средстава у билансу стања. Даље, дугорочна имовина, дугорочна финансијска имовина те дугорочни кредити и камате нису правилно вредновани или класификовани, а ни залихе и потраживања нису отписиване у складу с прописима. Такође, нису вршена потребан резервисања у оба случаја. Поред поменутог, једно предузеће је било у тежој ситуацији јер није обезбјеђивало потребан ниво ликвидности те је за њега, поред претходног, додатно скренута пажња на неизвјесност наставка пословања у складу с начелом сталности.

За крај овог дијела истраживања, у табели 26 смо приказали заступљеност друштава за ревизију у БиХ на бази посматраног узорка. Можемо видјети да се на првом мјесту по учесталости ангажовања истиче Deloitte као једна од фирми које припадају тзв. Великој четворци (Big Four) са сједиштима у Бања Луци и Сарајеву због различитих законских прописа и оптерећења која важе за сваки ентитет

појединачно. За њима слиједи друштво Confida из Бања Луке које је дио шире истоимене европске мреже. Можемо видјети да у БиХ послује још неколико свјетски познатих ревизорских кућа (Ernst&Young, KPMG, Leitner+Leitner) иако њихово учешће, бар у нашем узорку, није значајно.

Табела 26 Заступљеност друштава за ревизију

Друштво за ревизију	f	%
Deloitte doo Banja luka	12	14,8%
Confida doo Banja Luka	6	7,4%
Aditon doo Banja luka	3	3,7%
Deloitte doo Sarajevo	3	3,7%
EF Revizor doo Banja luka	3	3,7%
Poslovni informator-revizija doo Bijeljina	3	3,7%
Revifin doo Bijeljina	3	3,7%
Revisio doo Bijeljina	3	3,7%
Revsar doo Sarajevo	3	3,7%
VralAudit doo Banja Luka	3	3,7%
Ernst&Young doo Sarajevo	2	2,5%
Expert doo Zenica	2	2,5%
Revidere doo Bijeljina	2	2,5%
Reviform doo Sarajevo	2	2,5%
Revizija-auditing doo Mostar	2	2,5%
BL revizor doo Banja Luka	2	2,5%
KPMG B-H doo Banja Luka	1	1,2%
KPMG B-H doo Sarajevo	1	1,2%
Leitner+Leitner revizija doo Sarajevo	1	1,2%
Zuko doo Sarajevo	1	1,2%
Ostali (po 1)	23	28,4%
Укупно	81	100%

9.2.3. Резултати истраживања тестирањем финансијских извјештаја предузећа на управљање финансијским резултатом

Базирајући се на анализираној литератури, склони смо вјеровати да и предузећа у Босни и Херцеговини користе рачуноводствене манипулације са циљем да утичу на финансијски резултат предузећа. Представљено истраживање тестирањем значајности модела, објашњених у поглављу број 8, представља тек први корак за детекцију управљања финансијским резултатом код предузећа у БиХ.

Квантитативна статистичка анализа је урађена користећи програм за статистичку обраду података IBM SPSS v20. Дескриптивна статистика је коришћена

за провјеру дескриптивних статистичких показатеља, а Pearsonov коефицијент корелације и вишеструка регресиона анализа су коришћене за тестирање значајности модела.

ANOVA тестом је тестирана валидност регресионог модела са статистичке тачке гледишта (тестирана тврдња да је коефицијент у популацији различит од 0).

Дискреционим акруалом ће се сматрати остатак (резидуал):

$$\varepsilon_{it} = e_i = Y_i - \hat{Y}_i$$

а за сваки модел је коришћена вишеструка регресиона анализа за израчунавање зависне варијабле - укупног акруала базираног на двије или више независних варијабли.

Према новијим истраживањима, као што је примјењено у [153], а према [154] и [155] за разлику од изворних једначина, гдје су аутори да би смањили хетероскедастичност све варијабле стављали у однос са вриједношћу пословне имовине на почетку године (A_{t-1}), у нашем истраживању смо за смањење потенцијалне хетероскедастичности користили просјечну вриједност активе, односно пословне имовине предузећа ($A_{t-1+t}/2$).

Поштујући препоруку Kothari, Leone i Wasley [133], ово истраживање процјењује укупне акруале директно на бази извјештаја о новчаним токовима. Укупни акруали (ТА), код свих тестираних модела, представљају зависну варијаблу док су све остале компоненте посматране као потенцијални фактори утицаја.

Jones модел

У нашем истраживању коришћена је сљедећа једначина за тестирање Jones модела:

$$TA_{it} = \alpha_0 * \frac{1}{\frac{A_{(t-1+t)}}{2}} + \alpha_1 * \left(\frac{\Delta REV_{it}}{\frac{A_{(t-1+t)}}{2}} \right) + \alpha_2 * \left(\frac{PPE_{it}}{\frac{A_{(t-1+t)}}{2}} \right) + \varepsilon_{it}$$

$$TA_{it} = \frac{TA_{it}}{\frac{A_{(t-1+t)}}{2}}, \text{ ТА се израчунава према формули } TA_t = NI_t - CFO_t$$

TA_t – укупни акруал (*total accruals*) у години t

NI_t – нето добитак (*Net Income*) у години t

CFO_t – нето новчани ток из пословне активности (*Cash flow from operating activities*) у години t

$A_{(t-1+t)}/2$ – просјечна средства (актива-*assets*) која се израчунава: средства на почетку године $(t-1)$ + средства на крају године (t) подијељено са 2

ΔREV_{it} - промјена у вриједности нето прихода од продаје (*net sales revenues*) између текуће (t) и претходне године $(t-1)$ за предузеће i

PPE_{it} – набавна вриједност некретнина, постројења и опреме (*property, plant and equipment-gross value*) у години t за предузеће i

$\alpha_0, \alpha_1, \alpha_2$ – коефицијенти регресије

ε_{it} – резидуална варијабла или управљање финансијским резултатом (*EM-earnings management*)

Након што су израчунати укупни и недискрециони акруали, рачунају се дискрециони акруали према једначини:

$$DA_{it} = TA_{it} - NDA_{it}$$

гдје DA_{it} представља висину дискреционих акруала (*discretionary accruals*) у години t за предузеће i .

Све претходно објашњене компоненте и формуле се односе и на остале тестиране моделе које ћемо помињати у наставку рада.

Као што можемо видјети у табели 27 приказани су резултати дескриптивне статистике за Jones модел.

Табела 27 Дескриптивна статистика – Jones модел

Descriptive Statistics			
	Mean	Std. Deviation	N
TANICFO	-3965807,420	14099640,41	81
1/A	,0000042657	,0000273353	81
REVA	-,0062	,12208	81
PPEA	1,4156	,83458	81

Из резултата приказаних у табели 28 видимо да нема значајне корелације између посматраних независних варијабли и укупног акруала као зависне варијабле те не можемо посебно истаћи нити један фактор као релевантан, односно који би могао произвести одређени утицај. Варијабла ΔREV која представља разлику у приходима текуће и претходне године има значајнији степен позитивне девијације. Такође, што је ΔREV већи, пропорционално ће расти и дискрециони акруали. Са друге стране, варијабла PPE која представља набавну вриједност некретнина, постројења и опреме је у негативној корелацији са зависном TA те ће њеним растом долазити до смањења дискреционих акруала јер она директно преко амортизације утиче на смањење нето добити (NI – net income) чиме се смањује износ укупног акруала који се добије као разлика нето добити и нето новчаног тока из послове активности (CFO – Cash flow from operations). Такође, варијабла 1/A је у позитивној корелацији са зависном TA што значи да ће с растом вриједности укупних средстава дискрециони акруали бити мањи.

Према резултатима теста значајности, $p > 0,05$ што значи да, у нашем случају, Jones модел није статистички значајан. Предзнаци варијабли су очекивани, но њихова моћ предвиђања је веома слаба што нас већ у овом моменту доводи до закључка да можемо одбацити хипотезу да Jones модел има значајну моћ предикције у условима пословања предузећа у БиХ.

Табела 28 Анализа корелације – Jones модел

		Correlations			
		TANICFO	1/A	REVA	PPEA
Pearson Correlation	TANICFO	1,000	,044	,016	-,097
	1/A	,044	1,000	,040	,374
	REVA	,016	,040	1,000	,026
	PPEA	-,097	,374	,026	1,000
Sig. (1-tailed)	TANICFO	.	,347	,445	,195
	1/A	,347	.	,360	,000
	REVA	,445	,360	.	,408
	PPEA	,195	,000	,408	.
N	TANICFO	81	81	81	81
	1/A	81	81	81	81
	REVA	81	81	81	81
	PPEA	81	81	81	81

Из резултата приказаних у табели 29 да коефицијент детерминације (R Square) за Jones модел износи 0,017 што значи да само 1,7% варијабилности зависне варијабле укупних акруала може бити објашњено помоћу овог регресионог модела.

Табела 29 Збирни преглед за Jones модел

Model Summary^b

Model	R	R Square	Adjusted R Square	Std. Error of the Estimate	Durbin-Watson
1	,131 ^a	,017	-,021	14247689,29	2,029

a. Predictors: (Constant), PPEA, REVA, 1/A

b. Dependent Variable: TANICFO

Такође, резултати Durbin-Watson теста ($d < 2,3$) указују да не постоји аутокорелација међу резидуалима. ANOVA тестом смо мјерили статистичку значајност индикатора с намјером да изаберемо најпозданији модел за детекцију манипулација. Примјеном Jones модела, према ANOVA тесту (табела 30), ниво значајности модела износи $> 0,05$ што нам потврђује претходан став да Jones модел није статистички значајан на узорку БиХ предузећа.

Табела 30 Резултати ANOVA теста за Jones модел

ANOVA^a

Model		Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.
1	Regression	2,732E+14	3	9,108E+13	,449	,719 ^b
	Residual	1,563E+16	77	2,030E+14		
	Total	1,590E+16	80			

a. Dependent Variable: TANICFO

b. Predictors: (Constant), PPEA, REVA, 1/A

Табела 31 Анализа коефицијената за Jones модел

Coefficients^a

Model	Unstandardized Coefficients		Standardized Coefficients	t	Sig.	95,0% Confidence Interval for B		Collinearity Statistics		
	B	Std. Error	Beta			Lower Bound	Upper Bound	Tolerance	VIF	
1	(Constant)	-999768,621	3239489,021		-,309	,758	-7450415,372	5450878,130		
	1/A	48012886463	62856759641	,093	,764	,447	-7,715E+10	1,732E+11	,860	1,163
	REVA	1786133,886	13059772,36	,015	,137	,892	-24219195,24	27791463,01	,998	1,002
	PPEA	-2232214,206	2057808,426	-,132	-1,085	,281	-6329834,279	1865405,868	,860	1,162

a. Dependent Variable: TANICFO

У табели 31 и табели 32 приказани су резултати анализе коефицијената при интервалу повјерења од 95% те регресиона статистика за тестирани Јоџес модел.

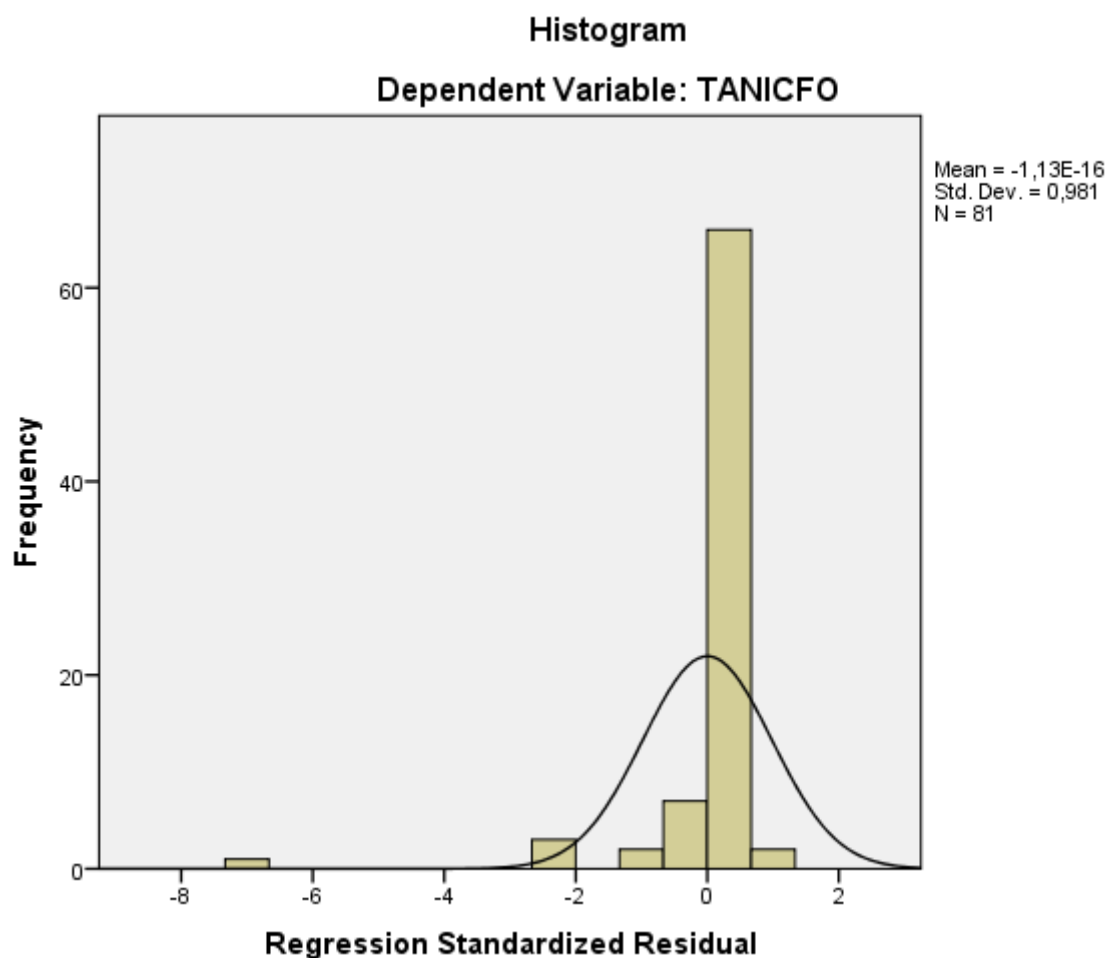
Табела 32 Резидуална статистика за Јоџес модел

Residuals Statistics ^a					
	Minimum	Maximum	Mean	Std. Deviation	N
Predicted Value	-10626508,00	1367403,625	-3965807,420	1848129,854	81
Residual	-101747056,0	10554504,00	,00000	13977992,55	81
Std. Predicted Value	-3,604	2,886	,000	1,000	81
Std. Residual	-7,141	,741	,000	,981	81

a. Dependent Variable: TANICFO

У наставку је дат графички приказ резултата путем хистограма (графикон 39) гдје видимо да су одступања минорна те да се сви резидуали крећу око 0, с нагласком на позитивну страну што значи да су манипулације вршене на више.

Графикон 39 Хистограм Јоџес модел

Dechow модел

Код Dechow модела, или боље познатог као модификовани Jones модел, у нашем истраживању примијенили смо сљедећу једначину:

$$TA_{it} = \alpha_0 * \frac{1}{\frac{A_{(t-1+t)}}{2}} + \alpha_1 * \left(\frac{\Delta REV_{it} - \Delta REC_{it}}{\frac{A_{(t-1+t)}}{2}} \right) + \alpha_2 * \left(\frac{PPE_{it}}{\frac{A_{(t-1+t)}}{2}} \right) + \varepsilon_{it}$$

Гдје ΔREC_{it} представља промјену у вриједности нето потраживања од продаје (*net receivables from sales*) између текуће (t) и претходне године ($t-1$) за предузеће i

У табели 33 приказани су резултати дескриптивне статистике за Dechow модел.

Табела 33 *Дескриптивна статистика – Dechow модел*

Descriptive Statistics			
	Mean	Std. Deviation	N
TANICFO	-3965807,420	14099640,41	81
1/A	,0000042657	,0000273353	81
REVRECA	-,0025	,13025	81
PPEA	1,4156	,83458	81

Из резултата приказаних у табели 34 видимо да нема значајне корелације између посматраних независних варијабли и укупног акурала као зависне варијабле те не можемо посебно истаћи нити један фактор као релевантан, односно који би могао произвести одређени утицај. Варијабла $\Delta REV - \Delta REC$ је у негативној корелацији са зависном TA као и варијабла PPE . Варијабла $1/A$ је у позитивној корелацији са зависном TA .

Према резултатима теста значајности, $p > 0,05$ што значи да, у нашем случају, Dechow модел није статистички значајан. Предзнаци варијабли су очекивани, но њихова моћ предвиђања је веома слаба што нас доводи до закључка да можемо одбацити хипотезу да Dechow модел има значајну моћ предикције у условима пословања предузећа у БиХ.

Табела 34 *Анализа корелације – Dechow модел*

		Correlations			
		TANICFO	1/A	REVRECA	PPEA
Pearson Correlation	TANICFO	1,000	,044	-,012	-,097
	1/A	,044	1,000	-,008	,374
	REVRECA	-,012	-,008	1,000	,109
	PPEA	-,097	,374	,109	1,000
Sig. (1-tailed)	TANICFO	.	,347	,458	,195
	1/A	,347	.	,473	,000
	REVRECA	,458	,473	.	,167
	PPEA	,195	,000	,167	.
N	TANICFO	81	81	81	81
	1/A	81	81	81	81
	REVRECA	81	81	81	81
	PPEA	81	81	81	81

Из резултата приказаних у табели 35 видимо да коефицијент детерминације (R Square) и за Dechow модел износи 0,017 што значи да само 1,7% варијабилности зависне варијабле укупних акруала може бити објашњено помоћу овог регресионог модела.

Такође, резултати Durbin-Watson теста ($d < 2,3$) указују да не постоји аутокорелација међу резидуалима.

Табела 35 *Збирни преглед Dechow модел*

Model Summary ^b					
Model	R	R Square	Adjusted R Square	Std. Error of the Estimate	Durbin-Watson
1	,130 ^a	,017	-,021	14249348,37	2,026

a. Predictors: (Constant), PPEA, REVRECA, 1/A

b. Dependent Variable: TANICFO

Примјеном Dechow модела, према ANOVA тесту (табела 36), ниво значајности модела износи $>0,05$ што нам потврђује претходан став да Dechow модел није статистички значајан на узорку БиХ предузећа.

Табела 36 Резултати ANOVA теста за Dechow модел

ANOVA^a

Model		Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.
1	Regression	2,696E+14	3	8,987E+13	,443	,723 ^b
	Residual	1,563E+16	77	2,030E+14		
	Total	1,590E+16	80			

a. Dependent Variable: TANICFO

b. Predictors: (Constant), PPEA, REVRECA, 1/A

У табели 37 и табели 38 приказани су резултати анализе коефицијената при интервалу повјерења од 95% те резидуална статистика за тестирани Dechow модел.

Табела 37 Анализа коефицијената за Dechow модел

Coefficients^a

Model	Unstandardized Coefficients		Standardized Coefficients	t	Sig.	95,0% Confidence Interval for B		Collinearity Statistics		
	B	Std. Error	Beta			Lower Bound	Upper Bound	Tolerance	VIF	
1	(Constant)	-1006561,715	3258500,961							
	1/A	48387933177	62916662209	,094	,769	,444	-7,690E+10	1,737E+11	,858	1,165
	REVRECA	342140,594	12320847,62	,003	,028	,978	-24191801,38	24876082,57	,985	1,015
	PPEA	-2235737,543	2072979,859	-,132	-1,079	,284	-6363567,799	1892092,714	,848	1,179

a. Dependent Variable: TANICFO

Табела 38 Резидуална статистика за Dechow модел

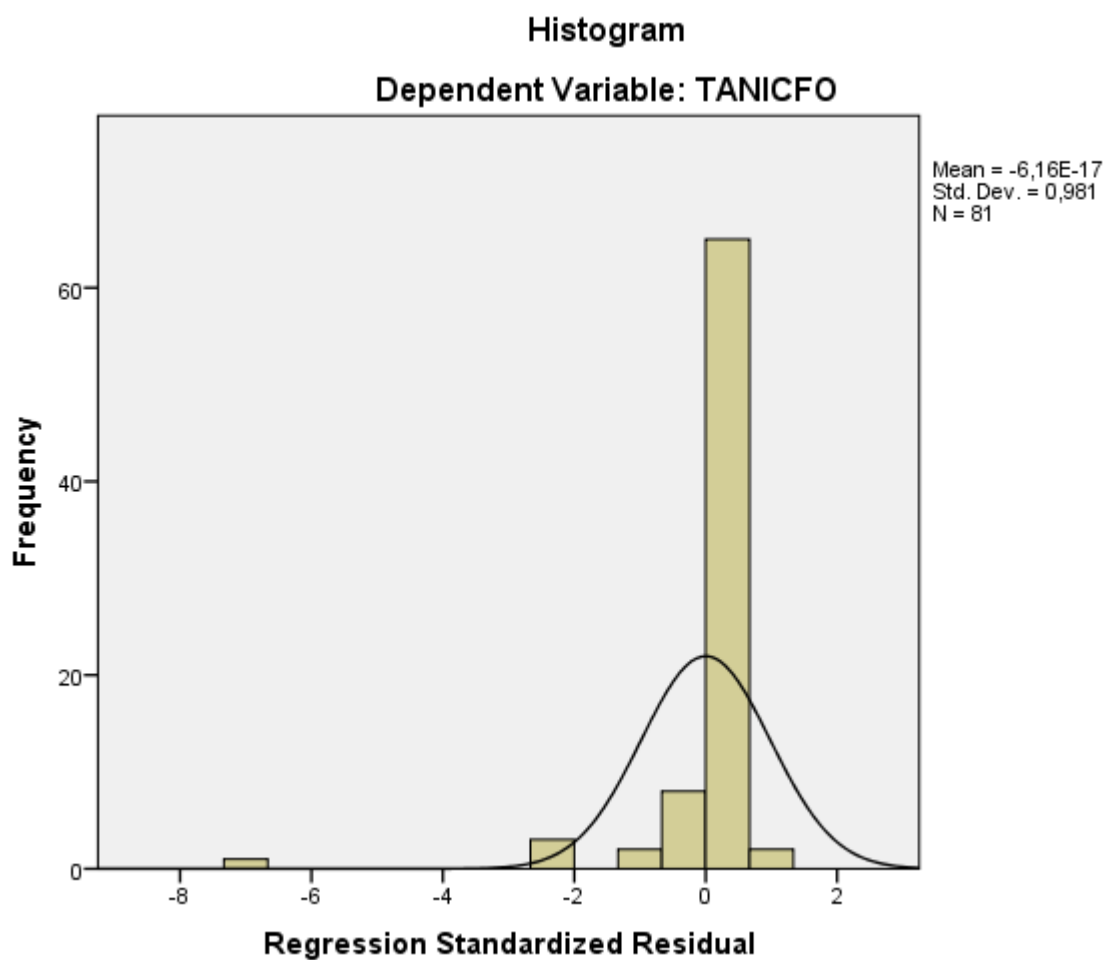
Residuals Statistics^a

	Minimum	Maximum	Mean	Std. Deviation	N
Predicted Value	-10630532,00	1397836,000	-3965807,420	1835777,239	81
Residual	-101723392,0	10558528,00	,00000	13979620,23	81
Std. Predicted Value	-3,630	2,922	,000	1,000	81
Std. Residual	-7,139	,741	,000	,981	81

a. Dependent Variable: TANICFO

У наставку је дат графички приказ резултата путем хистограма (графикон 40) гдје видимо да су одступања минорна те да се сви резидуали крећу око 0, с нагласком на позитивну страну што значи да су манипулације вршене на више.

Графикон 40 Хистограм за Deschow модел

Kasznik модел

Kasznik модел или чешће звани модификовани Jones cash flow модел, смо за потребе овог истраживања рачунали према формули:

$$TA_{it} = \alpha_0 * \frac{1}{\frac{A_{(t-1+t)}}{2}} + \alpha_1 * \left(\frac{\Delta REV_{it} - \Delta REC_{it}}{\frac{A_{(t-1+t)}}{2}} \right) + \alpha_2 * \left(\frac{PPE_{it}}{\frac{A_{(t-1+t)}}{2}} \right) + \alpha_3 * \left(\frac{\Delta CFO_{it}}{\frac{A_{(t-1+t)}}{2}} \right) + \varepsilon_{it}$$

Гдје ΔCFO_{it} означава промјену у вриједности нето новчаног тока из пословне активности (*net cash flow from operating activities*) између текуће (t) и претходне године ($t-1$) за предузеће i .

У табели 39 приказани су резултати дескриптивне статистике за Kasznik модел.

Табела 39 Дескриптивна статистика – Kasznik модел

Descriptive Statistics			
	Mean	Std. Deviation	N
TANICFO	-3965807,420	14099640,41	81
1/A	,0000042657	,0000273353	81
REVRECA	-,0025	,13025	81
PPEA	1,4156	,83458	81
CFOA	,0015	,09592	81

Из резултата приказаних у табели 40 видимо да нема значајне корелације између посматраних независних варијабли и укупног акруала као зависне варијабле те не можемо посебно истаћи нити један фактор као релевантан, односно који би могао произвести одређени утицај. Варијабла $\Delta REV-\Delta REC$ је у негативној корелацији са зависном ТА као и варијабле PPE и ΔCFO док је варијабла 1/A у позитивној корелацији са зависном ТА. Повећање вриједности варијабле $\Delta CFO/A$ утиче на смањење резидуала, односно дискреционих акруала. Предузећа која имају јаке позитивне нето новчане токове из пословне активности рјеђе „штивају“ финансијски резултат, а и када то раде, „штивају“ га на ниже.

Према резултатима теста значајности, $p > 0,05$ што значи да, у нашем случају, ни Kasznik модел није статистички значајан. Предзнаци варијабли су очекивани, но њихова моћ предвиђања је веома слаба што нас доводи до закључка да можемо одбацити хипотезу да Kasznik модел има значајну моћ предикције у условима пословања предузећа у БиХ.

Табела 40 Анализа корелације – Kaszник модел

		Correlations				
		TANICFO	1/A	REVRECA	PPEA	CFOA
Pearson Correlation	TANICFO	1,000	,044	-,012	-,097	-,089
	1/A	,044	1,000	-,008	,374	-,156
	REVRECA	-,012	-,008	1,000	,109	-,054
	PPEA	-,097	,374	,109	1,000	,012
	CFOA	-,089	-,156	-,054	,012	1,000
Sig. (1-tailed)	TANICFO	.	,347	,458	,195	,214
	1/A	,347	.	,473	,000	,082
	REVRECA	,458	,473	.	,167	,315
	PPEA	,195	,000	,167	.	,457
	CFOA	,214	,082	,315	,457	.
N	TANICFO	81	81	81	81	81
	1/A	81	81	81	81	81
	REVRECA	81	81	81	81	81
	PPEA	81	81	81	81	81
	CFOA	81	81	81	81	81

Из резултата приказаних у табели 41 видимо да коефицијент детерминације (R Square) за Kaszник модел износи 0,022 што значи да само 2,2% варијабилности зависне варијабле укупних акруала може бити објашњено помоћу овог регресионог модела.

Такође, резултати Durbin-Watson теста ($d < 2,3$) указују да не постоји аутокорелација међу резидуалима.

Табела 41 Збирни преглед Kaszник модел

Model Summary ^b					
Model	R	R Square	Adjusted R Square	Std. Error of the Estimate	Durbin-Watson
1	,150 ^a	,022	-,029	14302855,69	2,009

a. Predictors: (Constant), CFOA, PPEA, REVRECA, 1/A

b. Dependent Variable: TANICFO

Примјеном Kaszник модела, према ANOVA тесту (табела 42), ниво значајности модела износи $>0,05$ што нам потврђује претходан став да ни Kaszник модел није статистички значајан на узорку БиХ предузећа.

Табела 42 Резултати ANOVA теста за Kasznik модел

ANOVA^a

Model		Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.
1	Regression	3,565E+14	4	8,914E+13	,436	,782 ^b
	Residual	1,555E+16	76	2,046E+14		
	Total	1,590E+16	80			

a. Dependent Variable: TANICFO

b. Predictors: (Constant), CFOA, PPEA, REVRECA, 1/A

У табели 43 и табели 44 приказани су резултати анализе коефицијената при интервалу повјерења од 95% те резидуална статистика за тестирани Kasznik модел.

Табела 43 Анализа коефицијената за Kasznik модел

Coefficients^a

Model		Unstandardized Coefficients		Standardized Coefficients	t	Sig.	95,0% Confidence Interval for B		Collinearity Statistics	
		B	Std. Error	Beta			Lower Bound	Upper Bound	Tolerance	VIF
1	(Constant)	-1122802,559	3275593,901		-,343	,733	-7646713,211	5401108,093		
	1/A	40987541659	64165130286	,079	,639	,525	-8,681E+10	1,688E+11	,831	1,203
	REVRECA	-192622,837	12394290,18	-,002	-,016	,988	-24877991,11	24492745,44	,981	1,019
	PPEA	-2120677,222	2088236,634	-,126	-1,016	,313	-6279760,929	2038406,485	,842	1,188
	CFOA	-11060397,83	16966672,74	-,075	-,652	,516	-44852455,20	22731659,54	,966	1,036

a. Dependent Variable: TANICFO

Табела 44 Резидуална статистика за Kasznik модел

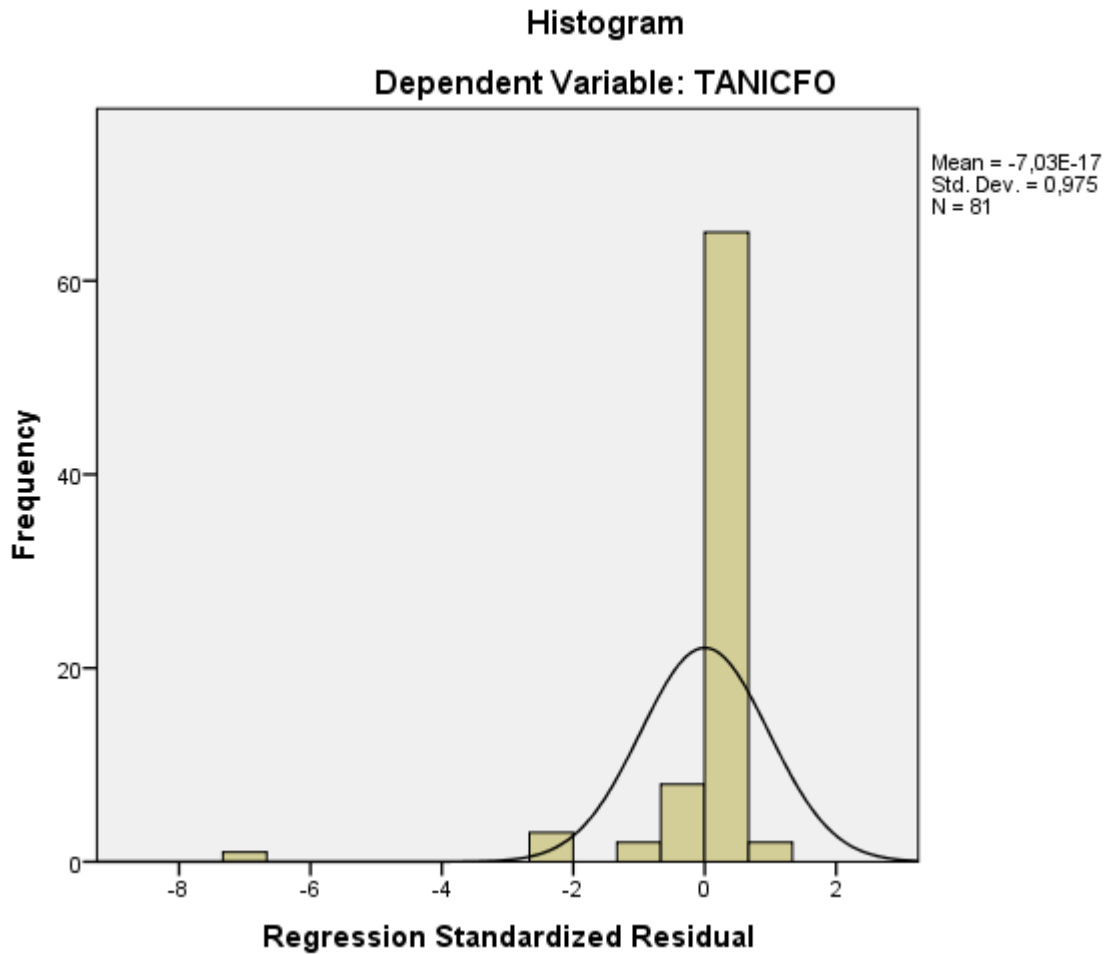
Residuals Statistics^a

	Minimum	Maximum	Mean	Std. Deviation	N
Predicted Value	-11076097,00	1297622,250	-3965807,420	2111104,695	81
Residual	-101455640,0	11452525,00	,00000	13940699,29	81
Std. Predicted Value	-3,368	2,493	,000	1,000	81
Std. Residual	-7,093	,801	,000	,975	81

a. Dependent Variable: TANICFO

У наставку је дат графички приказ резултата путем хистограма (графикон 41) гдје видимо да су одступања минорна те да се сви резидуали крећу око 0, с нагласком на позитивну страну што значи да су манипулације вршене на више.

Графикон 41 Хистограм за Kasznik модел

Модификовани БХ модел

У дефинисање модификованог модела који би био статистички значајан за пословно окружење у БиХ кренули смо, за почетак, са одређивањем финансијских индикатора који би могли бити значајни за детекцију манипулисања финансијским резултатом те анализирајући апликативност вишеструке линеарне регресије. Како бисмо развили модификовани модел, примијенили смо Forward Selection Method као постепену статистичку регресију са циљем да се изгради нови модел кроз селекцију независних варијабли које имају значајан утицај на зависну.

Након дефинисања компоненти модификованог модела, дескриптивна статистика је коришћена за провјеру дескриптивних статистичких показатеља, а Pearsonov коефицијент корелације и вишеструка регресиона анализа су коришћене за тестирање значајности модела.

ANOVA тестом је тестирана валидност регресионог модела са статистичке тачке гледишта (тестирана тврдња да је коефицијент у популацији различит од 0)

Дискреционим акруалом ће се сматрати остатак (резидуал), а за сваки модел је коришћена вишеструка регресиона анализа за израчунавање зависне варијабле - укупног акруала базираног на двије или више независних варијабли.

Модификовани БХ модел аутора смо за потребе овог истраживања развили тестирајући финансијске индикаторе приказане у табели 45 као независне варијабле.

Табела 45 Приказ финансијских индикатора коришћених за развој модела

Зависна варијабла	TA = NI (нето добитак у години t)-CFO (нето новчани ток из пословне активности у години t) /просјечна пословна средства
Независне варијабле	1/A=1/ просјечна пословна средства
	ΔREV- ΔREC =(промјена у вриједности нето прихода од продаје између текуће (t) и претходне године (t-1) - промјена у вриједности потраживања од купаца између текуће (t) и претходне године (t-1)) /просјечна пословна средства
	PPE = набавна вриједност некретнина, постројења и опреме у години t / просјечна пословна средства
	ΔCFO = промјена у вриједности нето новчаног тока из пословне активности између текуће (t) и претходне године (t-1) /просјечна пословна средства
	DC = трошкови амортизације у години t / просјечна пословна средства
	ΔINV = промјена у вриједности залиха између текуће (t) и претходне године (t-1) /просјечна пословна средства
	ΔOR = промјена у вриједности осталих прихода између текуће (t) и претходне године (t-1) /просјечна пословна средства
	ΔOE = промјена у вриједности осталих расхода између текуће (t) и претходне године (t-1) /просјечна пословна средства
	ΔE = промјена у вриједности сопственог капитала између текуће (t) и претходне године (t-1) /просјечна пословна средства
	ROA (поврат на уложена средства)= нето добит у години t /просјечна пословна средства

У табели 46 приказали смо резултате дескриптивне статистике за варијабле коришћене при развијању модификованог БХ модела за детекцију управљања финансијским резултатом.

Табела 46 *Дескриптивна статистика – модификовани БХ модел*

Descriptive Statistics			
	Mean	Std. Deviation	N
TANICFO	-3965807,420	14099640,41	81
1/A	,0000042657	,0000273353	81
REVRECA	-,0025	,13025	81
PPEA	1,4156	,83458	81
CFOA	,0015	,09592	81
DCA	,0374	,02626	81
INVA	-,0069	,02572	81
ORA	,0015	,02679	81
OEA	-,0269	,24034	81
EA	-,0140	,10142	81
ROANIA	,0011	,05270	81

Из резултата приказаних у табели 47 видимо да нема значајне корелације између посматраних независних варијабли и укупног акруала као зависне варијабле осим у случају трошкова амортизације (-.352) те се једино овај фактор истакао као релевантан, односно онај који би могао произвести одређени утицај. Варијабла 1/A је у позитивној корелацији са зависном ТА док су све остале посматране варијабле у негативној корелацији са зависном ТА.

Према резултатима теста значајности, $p > 0,05$ осим код варијабле Трошкови амортизације што значи да модификовани БХ модел има статистичку значајност за детекцију манипулација код предузећа у БиХ када се посматрају само трошкови амортизације као независна варијабла. Моћ предвиђања варијабли је и даље веома слаба што нас доводи до закључка да постоји основа за одбацавање и последње хипотезе да модификовани БХ модел има значајну моћ предикције у условима пословања предузећа у БиХ.

Табела 47 Анализа корелације – модификовани БХ модел

Correlations												
	TANICFO	1/A	REVRECA	PPEA	CFOA	DCA	INVA	ORA	OEA	EA	ROANIA	
Pearson Correlation	TANICFO	1,000	,044	-,012	-,097	-,089	-,352	-,012	-,030	-,031	-,001	-,128
	1/A	,044	1,000	-,008	,374	-,156	-,006	-,140	-,010	,010	,038	,051
	REVRECA	-,012	-,008	1,000	,109	-,054	,093	,058	-,059	-,344	-,011	-,001
	PPEA	-,097	,374	,109	1,000	,012	,431	,020	-,060	,162	,152	,103
	CFOA	-,089	-,156	-,054	,012	1,000	,114	,012	,452	-,014	,283	,057
	DCA	-,352	-,006	,093	,431	,114	1,000	-,114	-,023	,104	,267	,515
	INVA	-,012	-,140	,058	,020	,012	-,114	1,000	-,048	,002	-,132	,081
	ORA	-,030	-,010	-,059	-,060	,452	-,023	-,048	1,000	,011	,081	,153
	OEA	-,031	,010	-,344	,162	-,014	,104	,002	,011	1,000	,150	,317
	EA	-,001	,038	-,011	,152	,283	,267	-,132	,081	,150	1,000	,368
	ROANIA	-,128	,051	-,001	,103	,057	,515	,081	,153	,317	,368	1,000
Sig. (1-tailed)	TANICFO	.	,347	,458	,195	,214	,001	,457	,396	,390	,495	,127
	1/A	,347	.	,473	,000	,082	,480	,106	,465	,463	,368	,326
	REVRECA	,458	,473	.	,167	,315	,205	,304	,299	,001	,461	,496
	PPEA	,195	,000	,167	.	,457	,000	,430	,297	,075	,087	,179
	CFOA	,214	,082	,315	,457	.	,156	,458	,000	,451	,005	,306
	DCA	,001	,480	,205	,000	,156	.	,156	,420	,177	,008	,000
	INVA	,457	,106	,304	,430	,458	,156	.	,334	,491	,120	,235
	ORA	,396	,465	,299	,297	,000	,420	,334	.	,460	,237	,087
	OEA	,390	,463	,001	,075	,451	,177	,491	,460	.	,090	,002
	EA	,495	,368	,461	,087	,005	,008	,120	,237	,090	.	,000
	ROANIA	,127	,326	,496	,179	,306	,000	,235	,087	,002	,000	.
N	TANICFO	81	81	81	81	81	81	81	81	81	81	81
	1/A	81	81	81	81	81	81	81	81	81	81	81
	REVRECA	81	81	81	81	81	81	81	81	81	81	81
	PPEA	81	81	81	81	81	81	81	81	81	81	81
	CFOA	81	81	81	81	81	81	81	81	81	81	81
	DCA	81	81	81	81	81	81	81	81	81	81	81
	INVA	81	81	81	81	81	81	81	81	81	81	81
	ORA	81	81	81	81	81	81	81	81	81	81	81
	OEA	81	81	81	81	81	81	81	81	81	81	81
	EA	81	81	81	81	81	81	81	81	81	81	81
	ROANIA	81	81	81	81	81	81	81	81	81	81	81

Из резултата приказаних у табели 48 видимо да коефицијент детерминације (R Square) за модификовани БХ модел износи 0,124 што значи да 12,4% варијабилности зависне варијабле укупних акруала може бити објашњено помоћу овог регресионог модела. Ово су свакако значајнији резултати него код претходно тестираних модела, но чињеница да модел чини само варијабла Трошкови амортизације која је, како је познато, већ због своје природе подложна манипулацијама услед коришћења метода процјене при вредновању, а које су увијек ствар субјективне оцјене менаџмента при чему они, хтјели - не хтјели, било да се користи модел трошка набавке или модел фер вриједности јер се утицај може остварити и путем продужавања или скраћивања вијека трајања средства или утицањем на процјену резидуалне вриједности средства што значи да менаџери потенцијално увијек користе своје дискреционо право само је питање када оно прелази границе допустивог.

Такође, резултати Durbin-Watson теста ($d < 2,3$) и у овом случају указују да не постоји аутокорељација међу резидуалима.

Примјеном модификованог БХ модела, према ANOVA тесту (табела 49), ниво значајности модела износи $< 0,05$ што значи да је модификовани БХ модел статистички гледано значајан на узорку предузећа у БиХ.

Табела 48 Збирни преглед модификовани БХ модел

Model	R	R Square	Adjusted R Square	Std. Error of the Estimate	Durbin-Watson
1	,352 ^a	,124	,113	13279690,63	2,038

a. Predictors: (Constant), DCA

b. Dependent Variable: TANICFO

Табела 49 Резултати ANOVA теста за модификовани БХ модел

Model		Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.
1	Regression	1,972E+15	1	1,972E+15	11,184	,001 ^b
	Residual	1,393E+16	79	1,764E+14		
	Total	1,590E+16	80			

a. Dependent Variable: TANICFO

b. Predictors: (Constant), DCA

У табели 50 приказани су резултати анализе коефицијената при интервалу повјерења од 95% док су у табели 51 резултати анализе одбачених варијабли из групе тестираних са циљем развијања модела који би био значајан за откривање манипулација код предузећа у БиХ. У табели 52 је дат преглед резидуалне статистике за тестирани модификовани БХ модел.

Табела 50 Анализа коефицијената за модификовани БХ модел

Model		Unstandardized Coefficients		Standardized Coefficients	t	Sig.	95,0% Confidence Interval for B		Collinearity Statistics	
		B	Std. Error	Beta			Lower Bound	Upper Bound	Tolerance	VIF
1	(Constant)	3107982,229	2578996,597		1,205	,232	-2025382,090	8241346,548	1,000	1,000
	DCA	-189101307,4	56544885,11	-,352	-3,344	,001	-301651085,9	-76551528,99		

a. Dependent Variable: TANICFO

Табела 51 *Анализа одбачених варијабли*

Excluded Variables^a

Model	Beta In	t	Sig.	Partial Correlation	Collinearity Statistics			
					Tolerance	VIF	Minimum Tolerance	
1	1/A	,042 ^b	,400	,690	,045	1,000	1,000	1,000
	REVRECA	,021 ^b	,196	,845	,022	,991	1,009	,991
	PPEA	,067 ^b	,573	,568	,065	,815	1,228	,815
	CFOA	-,050 ^b	-,467	,642	-,053	,987	1,013	,987
	INVA	-,053 ^b	-,496	,621	-,056	,987	1,013	,987
	ORA	-,038 ^b	-,356	,723	-,040	,999	1,001	,999
	OEA	,005 ^b	,050	,960	,006	,989	1,011	,989
	EA	,100 ^b	,913	,364	,103	,928	1,077	,928
	ROANIA	,072 ^b	,584	,561	,066	,735	1,361	,735

a. Dependent Variable: TANICFO

b. Predictors in the Model: (Constant), DCA

Табела 52 *Резидуална статистика за модификовани БХ модел*

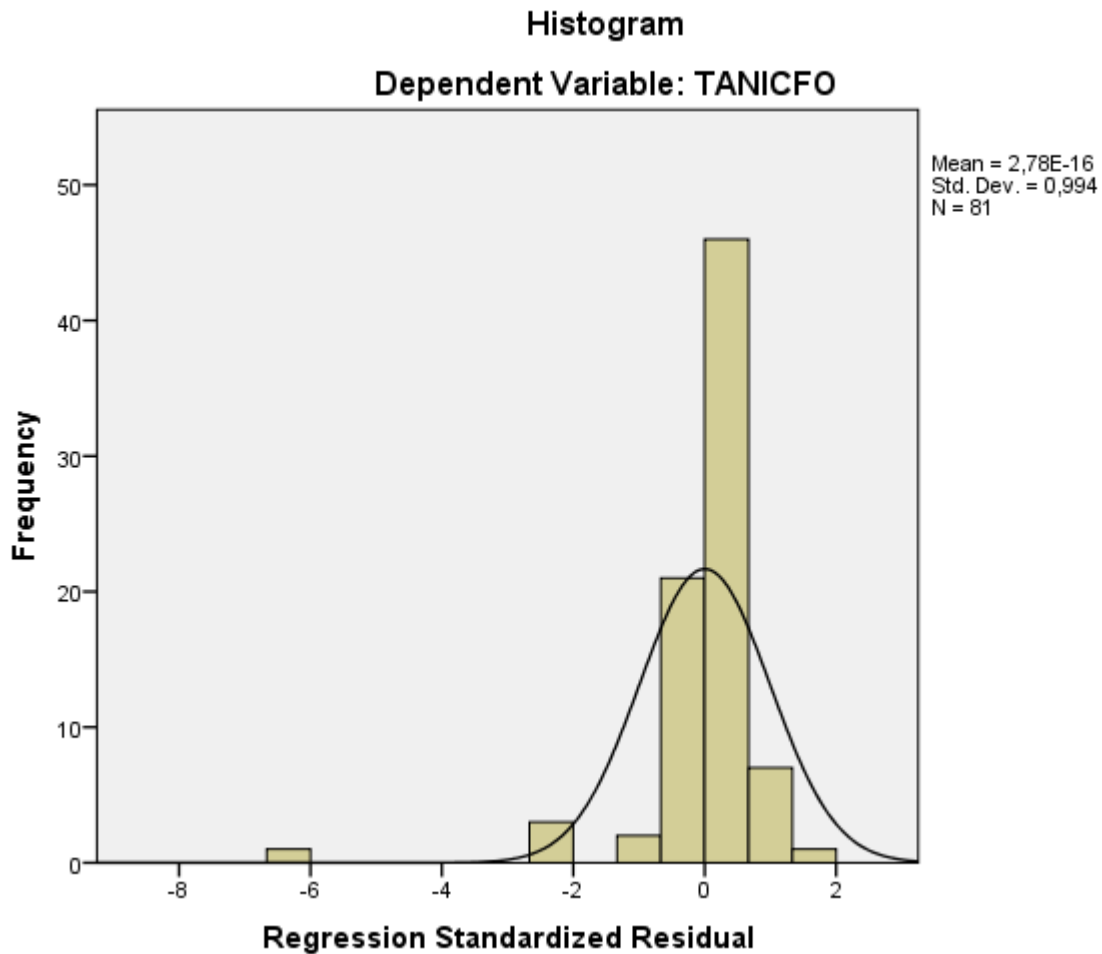
Residuals Statistics^a

	Minimum	Maximum	Mean	Std. Deviation	N
Predicted Value	-23366200,00	3107982,250	-3965807,420	4965284,867	81
Residual	-86850208,00	21004778,00	,00000	13196431,56	81
Std. Predicted Value	-3,907	1,425	,000	1,000	81
Std. Residual	-6,540	1,582	,000	,994	81

a. Dependent Variable: TANICFO

У наставку је дат графички приказ резултата путем хистограма (графикон 42) гдје видимо да су одступања нешто значајнија него код претходно тестираних модела, али се и код модификованог БХ модела сви резидуали крећу око 0, с нагласком и овог пута на позитивну страну, односно упућујући да су манипулације вршене на више.

Графикон 42 Хистограм за модификовани БХ модел

Модификовани модел на узорку предузећа из Републике Србије

Након што претходним тестирањем нисмо дошли до значајнијих резултата, одлучили смо тестирати наш узорак помоћу модификованог модела који су развили Бешлић и др. [156] тестирајући га на узорку предузећа из индустријског сектора у Републици Србији. С обзиром на сличне економске и геополитичке услове пословања, у тестирање овог модела смо кренули са претпоставком да ће исти дати статистички значајне резултате као што је био случај на узорку србијанских предузећа (моћ предикције је била 63,7%).

Једначина за модификовани модел на узорку предузећа из Републике Србије гласи:

$$TA_{it} = \alpha_0 * \frac{1}{\frac{A_{(t-1+t)}}{2}} + \alpha_1 * \left(\frac{\Delta CFO_{it}}{\frac{A_{(t-1+t)}}{2}} \right) + \alpha_2 * \left(\frac{ROA_{it}}{\frac{A_{(t-1+t)}}{2}} \right) + \alpha_3 * \left(\frac{DC_{it}}{\frac{A_{(t-1+t)}}{2}} \right) + \alpha_4 * \left(\frac{\Delta INV_{it}}{\frac{A_{(t-1+t)}}{2}} \right) + \alpha_5 * \left(\frac{\Delta OE_{it}}{\frac{A_{(t-1+t)}}{2}} \right) + \alpha_6 * \left(\frac{\Delta REV_{it} - \Delta REC_{it}}{\frac{A_{(t-1+t)}}{2}} \right) + \varepsilon_{it}$$

Гдје су све варијабле у складу с претходним објашњењем из табеле 45.

У табели 53 приказали смо резултате дескриптивне статистике за модификовани модел на узорку предузећа из Републике Србије за детекцију управљања финансијским резултатом.

Табела 53 Дескриптивна статистика – модификовани модел на узорку предузећа из Републике Србије

Descriptive Statistics			
	Mean	Std. Deviation	N
TANICFO	-3965807,420	14099640,41	81
CFOA	,0015	,09592	81
ROANIA	,0011	,05270	81
DCA	,0374	,02626	81
INVA	-,0069	,02572	81
OEA	-,0269	,24034	81
REVRECA	-,0025	,13025	81

Из резултата приказаних у табели 54 видимо да нема значајне корелације између посматраних независних варијабли и укупног акруала као зависне варијабле осим у случају трошкова амортизације (-.352) те се једино овај фактор истакао као релевантан, односно онај који би могао произвести одређени утицај. Варијабла 1/A је у позитивној корелацији са зависном ТА док су све остале посматране варијабле у негативној корелацији са зависном ТА.

Према резултатима теста значајности, $p > 0,05$ осим код варијабле Трошкови амортизације што значи да модификовани модел на узорку предузећа из Републике Србије има статистичку значајност за детекцију манипулација код предузећа у БиХ када се посматрају само трошкови амортизације као независна варијабла. Моћ предвиђања варијабли је и даље веома слаба што нас доводи до

закључка да постоји основа за одбацивање и посљедње хипотезе да модификовани модел на узорку предузећа из Републике Србије има значајну моћ предикције у условима пословања предузећа у БиХ.

Табела 54 *Анализа корелације – модификовани модел на узорку предузећа из Републике Србије*

		Correlations						
		TANICFO	CFOA	ROANIA	DCA	INVA	OEA	REVRECA
Pearson Correlation	TANICFO	1,000	-,089	-,128	-,352	-,012	-,031	-,012
	CFOA	-,089	1,000	,057	,114	,012	-,014	-,054
	ROANIA	-,128	,057	1,000	,515	,081	,317	-,001
	DCA	-,352	,114	,515	1,000	-,114	,104	,093
	INVA	-,012	,012	,081	-,114	1,000	,002	,058
	OEA	-,031	-,014	,317	,104	,002	1,000	-,344
	REVRECA	-,012	-,054	-,001	,093	,058	-,344	1,000
Sig. (1-tailed)	TANICFO	.	,214	,127	,001	,457	,390	,458
	CFOA	,214	.	,306	,156	,458	,451	,315
	ROANIA	,127	,306	.	,000	,235	,002	,496
	DCA	,001	,156	,000	.	,156	,177	,205
	INVA	,457	,458	,235	,156	.	,491	,304
	OEA	,390	,451	,002	,177	,491	.	,001
	REVRECA	,458	,315	,496	,205	,304	,001	.
N	TANICFO	81	81	81	81	81	81	81
	CFOA	81	81	81	81	81	81	81
	ROANIA	81	81	81	81	81	81	81
	DCA	81	81	81	81	81	81	81
	INVA	81	81	81	81	81	81	81
	OEA	81	81	81	81	81	81	81
	REVRECA	81	81	81	81	81	81	81

Из резултата приказаних у табели 55 видимо да коефицијент детерминације (R Square) за модификовани модел на узорку предузећа из Републике Србије износи 0,135 што значи да 13,5% варијабилности зависне варијабле укупних акруала може бити објашњено помоћу овог регресионог модела. Ово је, у односу на све моделе тестиране у нашем раду, најзначајнији резултат иако не можемо рећи да је, као такав, значајан.

Такође, резултати Durbin-Watson теста ($d < 2,3$) и у овом случају указују да не постоји аутокорелација међу резидуалима.

Табела 55 Збирни преглед модификовани модел на узорку предузећа из Републике Србије

Model Summary^b

Model	R	R Square	Adjusted R Square	Std. Error of the Estimate	Durbin-Watson
1	,367 ^a	,135	,065	13635270,85	2,036

a. Predictors: (Constant), REVRECA, ROANIA, CFOA, INVA, OEA, DCA

b. Dependent Variable: TANICFO

Примјеном модификовани модел на узорку предузећа из Републике Србије, према ANOVA тесту (табела 56), ниво значајности модела износи >0,05 што значи да модификовани србијански модел није статистички значајан на узорку предузећа у БиХ.

Табела 56 Резултати ANOVA теста за модификовани модел на узорку предузећа из Републике Србије

ANOVA^a

Model		Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.
1	Regression	2,146E+15	6	3,576E+14	1,924	,088 ^b
	Residual	1,376E+16	74	1,859E+14		
	Total	1,590E+16	80			

a. Dependent Variable: TANICFO

b. Predictors: (Constant), REVRECA, ROANIA, CFOA, INVA, OEA, DCA

У табели 57 приказани су резултати анализе коефицијената при интервалу повјерења од 95% док је у табели 58 дат преглед резидуалне статистике за тестирани модификовани модел на узорку предузећа из Републике Србије.

Табела 57 Анализа коефицијената за модификовани модел на узорку предузећа из Републике Србије

Coefficients^a

Model		Unstandardized Coefficients		Standardized Coefficients	t	Sig.	95,0% Confidence Interval for B		Collinearity Statistics	
		B	Std. Error	Beta			Lower Bound	Upper Bound	Tolerance	VIF
1	(Constant)	3826515,649	2966327,542		1,290	,201	-2084021,000	9737052,297		
	CFOA	-6862450,198	16062943,61	-,047	-,427	,670	-38868564,01	25143663,61	,979	1,021
	ROANIA	24059572,32	36039369,50	,090	,668	,506	-47750438,95	95869583,59	,644	1,552
	DCA	-215710729,3	69863275,67	-,402	-3,088	,003	-354916344,7	-76505113,78	,691	1,448
	INVA	-36115398,86	60704709,93	-,066	-,595	,554	-157072173,8	84841376,03	,953	1,049
	OEA	-622758,245	7190848,804	-,011	-,087	,931	-14950837,26	13705320,77	,778	1,285
	REVRECA	2493813,449	12681627,89	,023	,197	,845	-22774881,72	27762508,62	,852	1,174

a. Dependent Variable: TANICFO

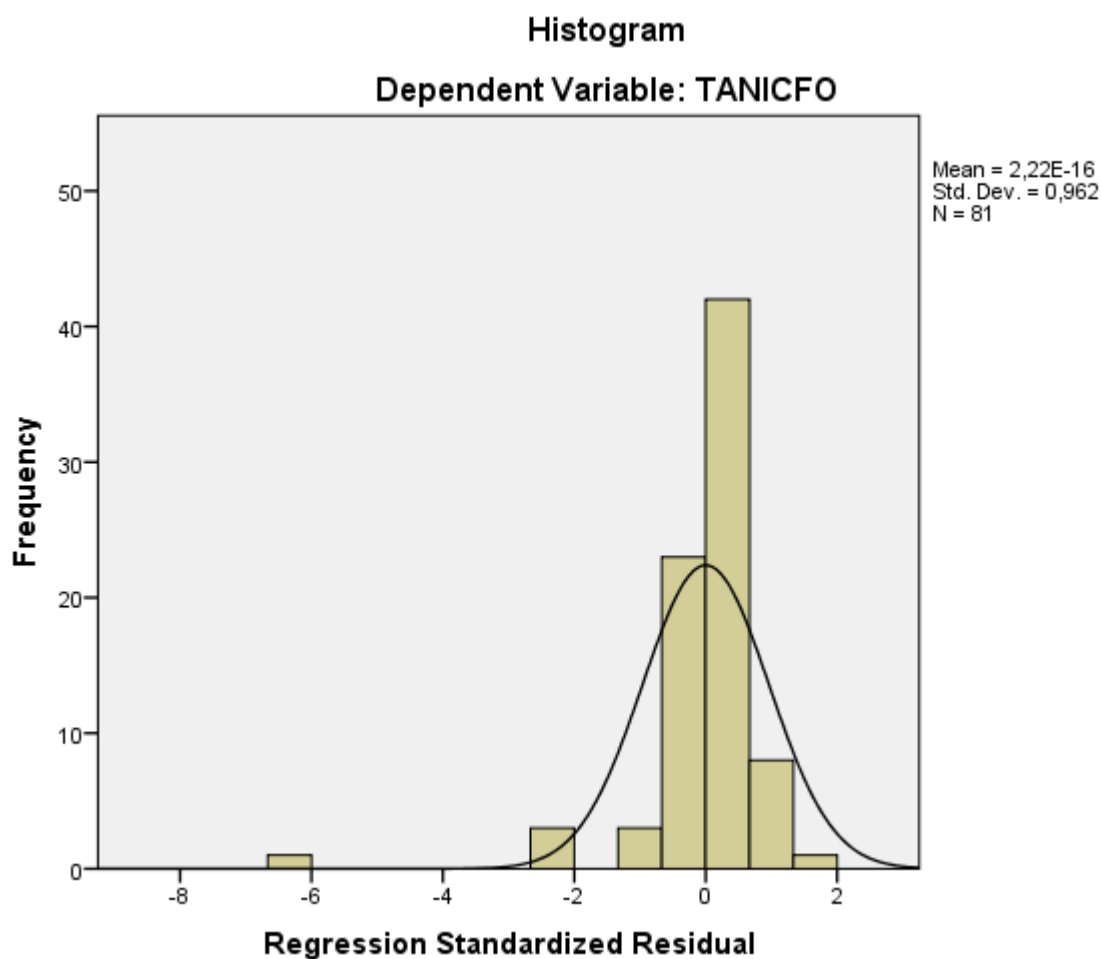
Табела 58 Резидуална статистика за модификовани модел на узорку предузећа из Републике Србије

Residuals Statistics ^a					
	Minimum	Maximum	Mean	Std. Deviation	N
Predicted Value	-23320876,00	3652215,000	-3965807,420	5179121,007	81
Residual	-87106760,00	20959454,00	,00000	13113983,58	81
Std. Predicted Value	-3,737	1,471	,000	1,000	81
Std. Residual	-6,388	1,537	,000	,962	81

a. Dependent Variable: TANICFO

У наставку је дат графички приказ резултата путем хистограма (графикон 43) гдје видимо да су одступања нешто значајнија него код претходно тестираних модела, али се и код модификовани модел на узорку предузећа из Републике Србије сви резидуали крећу око 0, с нагласком и овог пута на позитивну страну, односно упућујући да су манипулације вршене на више.

Графикон 43 Хистограм за модификовани модел на узорку предузећа из Републике Србије

10. ЗАКЉУЧАК

Финансијски извјештаји морају садржати информације које су јасне, релевантне, поуздане и упоредиве. Основни циљ рачуноводства који се дефинише као истинито и фер приказивање финансијског положаја, и успјешности одређеног пословног субјекта не може се одвијати без правила за припремање, признавање и вредновање у финансијским извјештајима. Правила или принципи развијени у рачуноводственој теорији, нису били довољни да обезбиједу потпун квалитет рачуноводствених информација и њихову поузданост, већ су се поменути принципи стандардизовали, кодификовали у оквиру писаних правила названих стандарди. Рачуноводствена професија је настојала да формулисањем стандарда створи нормативну основу чија ће примјена обезбиједити квалитетно финансијско извјештавање, а тиме и повјерење корисника у информације које су садржане у финансијским извјештајима. Нажалост, она је неопходан, али не и довољан услов за постизање овог циља. Сви напори могу бити узалудни ако менаџмент предузећа, који је одговоран за састављање и тачност финансијских извјештаја, прописану основу не примјењује на адекватан начин.

Развој тржишне привреде, који је резултирао раздвајањем функције управљања и руковођења, је омогућио власницима капитала да делегирају своје функције на плаћене агенте – менаџере, усљед чега долази до оправданог раздвајања власништва и контроле. Циљеви корпорација могу бити различити: опстати, максимизирати тржишни удио, продају, профит, минимизирати трошкове, али исто тако циљ може бити и минимизирање тржишног удјела или профита. Укратко, циљ корпорације је све оно што субјект у позицији корпоративне контроле жели. У случају када су циљеви принципала и агената сукобљени, или када је тешко или скупо за принципала да потврди шта агенти заиста раде, односно да ли раде у интересу акционара (власника), пошто су менаџери у погледу пословања које врше, у већини случајева, „инсајдери“ и на тај начин су боље информисани од власника, односно принципала, долази до информационе асиметрије. Јавља се потреба за усклађивањем интереса власника и менаџера помоћу одређених механизма који се користе за праћење понашања

заинтересованих страна и који могу дјеловати унутар или изван субјекта пословања.

Под рачуноводственим манипулацијама подразумијевамо све оне рачуноводствене праксе које намјерно одступају од рачуноводствених стандарда како би корисницима финансијских извјештаја пружили жељену, а не стварну слику приносног и финансијског положаја предузећа. Манипулације рачуноводственим подацима увијек дају предност краткорочним циљевима менаџмента у односу на дугорочне циљеве предузећа. Међу најчешћим циљевима, који су толико важни за менаџмент да не преза од манипулисања рачуноводственим подацима, налазе се одржавање повјерења инвеститора, остваривање права на бонусе који зависе од добитка или тржишне цијене акција, односно стварање услова за искориштавање опција на акције, припрема за преузимање или одбрана од непријатељског преузимања и одлагање плаћања пореза на добит на будуће обрачунске периоде.

Штете које настају због тога што су инвеститорима и повјериоцима презентовани финансијски извјештаји који не пружају праву слику перформанси предузећа, се не огледају само у финансијским губицима због лоше донијетих одлука. Наиме, оваква ситуација, ако потраје, би могла довести до губитка повјерења корисника, инвеститора и повјерилаца, у финансијске извјештаје. Глобализација привреде и стварање свјетског финансијског тржишта само су појачали значај здравог финансијског извјештавања.

Увид у то како менаџери могу манипулисати добитком од суштинског је значаја за учеснике на тржишту капитала како би извукли што је могуће веће користи из финансијских извјештаја. Познавање трикова које менаџери имају у свом рукаву може да помогне учесницима на тржишту да открију ефекте било какве манипулације и на дуге стазе онеспособе успјешност рачуноводствених манипулисања. Инструменти који треба да допринесу потврди или одбацавању претпоставке о коришћењу рачуноводствених манипулација су анализа кључних рачуноводствених политика, начин примјене истих, увид у квалитет корпоративног управљања и идентификовање посебном анализом могућих индикатора манипулисања подацима исказаним у финансијским извјештајима.

Одговорност за спречавање, детекцију и истраживање манипулација у финансијским извјештајима лежи у рукама менаџмента предузећа, али такође и у рукама других контролних институција и механизма. Систем интерне контроле, интерне ревизије и одбор за ревизију су кључни елементи у спречавању превара и манипулација које се јављају кроз злоупотребу имовине као и оних које користе финансијске извјештаје као инструмент за манипулацију.

Екстерна ревизија и форензичко рачуноводство проводе ретроспективну контролу финансијских података у сврху откривања пропуста и превара, а са циљем обезбјеђивања поузданости и вјеродостојности финансијских извјештаја.

Успостављањем и организацијом система интерних контрола у предузећу жели се постићи реализација многобројних циљева који би се, уопштено, могли свести на обезбјеђење успјешног одвијања пословних процеса што води остваривању плановима утврђених циљева пословања. С тим у вези, интерна ревизија мора бити организована са задатком надгледања и оцјене функционисања система интерних контрола, односно праћења остваривања њених циљева и задатака. У најширем смислу, интерна ревизија треба да помогне и пружи подршку менаџменту у циљу успјешног испуњавања бројних задатака и циљева предузећа, да превентивно дјелује на могуће проблеме те да коригује настале проблеме.

Према резултатимаведеног истраживања, степен имплементације интерних контрола код предузеће у БиХ, гледано према правном облику предузећа је сљедећи: интерне контроле су имплементиране код 80% акционарских друштава, 55% друштава с ограниченом одговорношћу, 60% анкетираних јавних предузећа као и у 73% анкетираних установа. Поред тога, само 18 од анкетираних 108 предузећа, односно њих 17% има успостављену службу интерне ревизије. Узимајући у обзир да су акционарска друштва као и јавна предузећа законски обавезна имати службу интерне ревизије као виши ниво интерног надзора који, у опису свог посла би требао надгледати и функционисање система интерне контроле, можемо закључити да степен имплементације система интерних контрола, као и интерне ревизије није на задовољавајућем нивоу, нарочито када су у питању јавна предузећа гдје постоји и значајан утицај државе, а гдје су и најлошије оцијењене интерне контроле с просјеком једва 2,67 у односу на просјек свих анкетираних који је 3,74.

Менаџери често нису свјесни користи које могу имати од рада интерних ревизора те, у пракси, велики број њих има отпор према интерним ревизорима или их не разликује у довољној мјери у односу на органе интерне контроле.

Анализирајући ниво имплементације интерних контрола према организацији управљачког тијела, видимо да у привреди БиХ она нема утицај на ниво заступљености интерних контрола јер је равномјерна распоређеност имплементације, односно у 32 предузећа гдје је власник уједно и директор су имплементирани интерне контроле, као и у 32 предузећа гдје је менаџмент одвојен од власника. Са друге стране, резултати показују да је просјечна оцјена ефикасности интерних контрола већа код предузећа гдје је власник уједно и директор (чак 4), него гдје је менаџмент одвојен од власника (3,5) што се може протумачити као позитивна заинтересованост власника за контролу квалитета пословања предузећа у смислу превенције злоупотребе имовине од стране запослених што утиче и на реалност финансијског извјештавања субјекта, као и на ниво ефикасног и ефективног искоришћења ресурса предузећа. Наравно, морамо узети у обзир и да је ту ријеч, у највећој мјери, о предузећима са до 50 запослених гдје је олакшано праћење интерних контрола као и реаговање на уочене слабости у краћем року.

Од 39 предузећа која примјењују систем награђивања менаџера, њих 27 (69%) има успостављене интерне контроле и то њих 13 (48%) гдје је менаџмент одвојен од власника, а 52% (14) гдје је власник уједно и директор. Просјечна оцјена ефикасности интерних контрола, код ових предузећа, гледана по организацији управљања је 3,69 гдје је менаџмент одвојен од власника, а 3,79 гдје је власник уједно и директор. Када додатно узмемо у разматрање и правни облик предузећа, видимо да су у највећем броју (19; 70%) заступљена друштва с ограниченом одговорношћу која, без обзира на организацију управљања, имају успостављен и систем интерних контрола као и систем награђивања менаџера за постигнуте циљеве. Просјечна оцјена ефикасности њихових интерних контрола износи 3,79, док просјечна оцјена ефикасности интерних контрола код акционарских друштава и других правних облика износи 3,625 што је испод просјека ефикасности интерних контрола свих анкетираних предузећа код којих су оне имплементирани.

Даље проучавајући прикупљене податке, дошли смо до закључка да код предузећа која имају до 50 запослених и код којих не постоји систем награђивања менаџера су боље оцијењене интерне контроле (3,96) него код оних која имају успостављен систем награђивања (3,81).

На основу свега претходно реченог, можемо закључити да је прва хипотеза с којом смо кренули у истраживање, а која гласи да предузећа у БиХ имају задовољавајући степен заступљености механизма интерног надзора који је независан од структуре управљања, односно не зависи од тога да ли предузећем руководи власник капитала као директор или је та функција препуштена менаџерима, дјелимично потврђена, односно предузећа у БиХ немају задовољавајући степен заступљености механизма интерног надзора, али код оних која га имају смо потврдили да је он независан од структуре управљања.

Такође, можемо закључити да је и друга хипотеза дјелимично потврђена, односно да увођење система награђивања менаџера утиче на степен ефикасности система интерне контроле код предузећа са 51 до 250 запослених док код предузећа са до 50 и преко 251 запослени која имају успостављен систем награђивања не утиче. Свеукупна просјечна оцјена ефикасности ИК код предузећа која посједују система награђивања менаџера износи 3,71 док код оних која немају систем награђивања износи 3,76 што није значајно одступање од укупне просјечне оцјене од 3,74.

Гледајући према организацији управљачког тијела, интерну ревизију има успостављено 72% предузећа гдје је менаџмент одвојен од власника, а у 28% предузећа је власник уједно и директор. Такође, од 108 анкетираних предузећа, њих 57 или 53% је вршило екстерну ревизију својих финансијских извјештаја, односно њих 76%, ревидирало је финансијске извјештаје за 2013. и 2014. годину.

Највећи број је друштава с ограниченом одговорношћу која су вршила ревизију, њих 29, односно 51%, но то је тек 37% од укупно анкетираних. Са друге стране, свих 10 анкетираних акционарских друштава је вршило независну ревизију финансијских извјештаја као и готово сва јавна предузећа и установе које смо анкетирали што се може приписати поштовању важећих законских прописа.

Преваранти често испољавају одређена понашања или карактеристике које могу послужити као индикатори сарадницима, претпостављенима и другим свакодневним контактима. То су тзв. црвене заставе (Red Flags) које чине веома важну мјеру за превенцију непожељних манипулација. По правилу, чине их писани програми намијењени откривању знакова у свакодневном пословању (црвених застава) који нас упозоравају да је могуће да се превара дешава.

У истраживању Удружења овлашћених истражитеља превара је утврђено да два најчешћа типа понашања, односно „црвене заставе“ међу преварантима чине живот ван својих могућности и финансијске потешкоће.

Према подацима за 2014. годину, противправно присвајање имовине је као тип преваре детектовано у 85% пријављених случајева с просјечним губитком од 130 хиљада долара. Насупрот томе, само 9% случајева се односи на преваре у финансијским извјештајима, а ти случајеви, према истраживању АCFE, имају највећи финансијски утицај са просјечним губитком од милион долара.

Можемо рећи да мало забрињава чињеница да иако се екстерна ревизија проводила у великом броју организација, она се показала као најмање ефикасна контрола у борби против превара. Детектовала је преваре у само 3% случајева. Сходно томе, иако независна ревизија има виталну улогу у организационом управљању, резултати указују да је не треба посматрати као примарни механизам борбе против манипулисања у финансијском извјештавању.

У циљу спречавања пословних превара и поврата повјерења у квалитет финансијског извјештавања, потребно је да владе, регулаторна тијела и чланови рачуноводствене професије раде на константном унапређењу нормативне основе, унапређењу екстерне ревизије процеса финансијског извјештавања, оснаживању улоге и оспособљености одбора за ревизију, јачању интерне ревизије и вршењу промјене културе кроз реafirмисање етичких стандарда у менаџерској и рачуноводственој професији.

Како бисмо процијенили степен заступљености рачуноводствених манипулација у финансијским извјештајима предузећа у БиХ те мјере превенције истих које предузећа примјењују, спроведено је језгровито истраживање које се састоји од три фазе. У првој фази је вршено анкетно испитивање екстерних ревизора у БиХ, у другом дијелу вршено је истраживање кроз анализу извјештаја

независних ревизора за 2014. годину на узорку 81 предузећа из БиХ листираних на Бањалучкој и Сарајевској берзи како би се утврдили најчешћи облици рачуноводствених манипулација који се примјењују у БиХ након чега је над истим узорком вршено тестирање финансијских извјештаја на управљање финансијским резултатом примјеном постојећих модела (Jones, Dechow и Kasznik модел) као и примјеном модификованог модела који је предлог аутора рада.

С ревизорске тачке гледишта, ово истраживање треба да истакне подручја на која би ревизори требали обратити посебну пажњу. Да буде помоћ ревизорима и регулаторним државним органима у креирању ефективних процедура које ће бити у стању открити и/или ограничити опортунистичко извјештавање менаџмента.

Узимајући у обзир да је према резултатима спроведене анкете међу ревизорима, 67% ревизора често или врло често било у прилици изразити квалификовано мишљење имплицирано, како би се могло претпоставити, прије свега обимом материјално значајних погрешних износа садржаних у ревидираним финансијским извјештајима, те да су у 58% случајева и трпили притисак због тога. Ипак, мало изненађује опречност прикупљених резултата који кажу да је њих 90% било ангажовано код истог клијента и сљедеће године, а томе можемо додати и да је 62,5% њих мишљења да манипулативне акције са којима су се сретали током вршења ревизијских ангажмана нису значајне (12,5%) или имају мали значај (50%) на реално финансијско извјештавање клијента. Свега 32,5% испитаних ревизора сматра да су оне значајне док се 5% њих није срело с манипулативним акцијама код клијената.

Као највјероватније мете потенцијалних рачуноводствених манипулација међу корисницима финансијских извјештаја, према мишљењу ревизора, највише се истичу кредитори, стејкхолдери, порески органи и финансијски аналитичари. Добијени резултати се могу објаснити институционалним окружењем у којем послују привредници у БиХ, успостављеним функционисањем правног система као и улогом финансијских тржишта у обезбјеђивању капитала.

До сличних закључака смо дошли и анализирајући потенцијалне мотиве за манипулисање рачуноводственим подацима гдје смо видјети да су мотиви попут остваривања бољих услова кредитирања (Mean=3,45; SD=0,8149) и максимизирања менаџерских бонуса (Mean=3,15; SD=1,0754) имали највише оцјене (Mode=4), а

гледајући аритметичку средину, као најзначајнији мотив, поред остваривања бољих услова кредитирања, издваја се мотив сакривања лоших резултата (Mean=3,35; SD=0,6622). Чак 36 испитаника је оцијенило остваривање бољих услова кредитирања као значајан (45% или њих 18) и врло значајан (45% или њих 18) мотив.

Као најчешћи начин „уљепшавања“ података у финансијским извјештајима истиче се неправилно вредновање потраживања (Mean=3,45; SD=1,1756), након чега слиједе неправилна објелодањивања о повезаним лицима и потенцијалним обавезама (Mean=3,15; SD=1,21 и Mean=3,15; SD=1,1220 респективно). Готово идентична учесталост је оцијењена и код неправилног вредновања основних средстава (Mean=3,1; SD=0,9001) за којим слиједе и неправилно вредноване залихе (Mean=3,05; SD=1,0365).

Ипак, у укупно гледаном значају издвајају се неправилно вреднована потраживања које је чак 34 од 40 испитаника (85%) оцијенило као чест (15 испитаника или 37%), врло чест (12 испитаника или 30%) или изузетно чест (7 испитаника или 18%) начин „уљепшавања“ пословних карактеристика правних лица. С обзиром на тешку економску ситуацију у држави и све мању ликвидност привреде, можемо претпоставити да је овдје ријеч о неправилном отпису спорних и сумњивих потраживања чиме се исказује повећана ликвидност и прецјењује финансијски резултат предузећа.

Као најчешћа околност да је манипулисано подацима, са којом су се испитаници сретали при вршењу ревизије, истиче се недостатак документације (Mean=2,2; SD=0,7579) за којом слиједи неуобичајено кашњење клијента у достављању информација (Mean=2,15; SD=0,9213), измјене рачуноводствених процјена које нису резултат измијењених околности (Mean=2,15; SD=0,6622) те прилагођавање рачуна у посљедњем моменту (Mean=2,05; SD=0,9323).

Када је ријеч о превенцији, као најефективнија мјера превенције је оцијењена мјера успостављања одговарајућих интерних контрола (Mean=3,95; SD=0,8149) за којом слиједе мјере: изненадне интерне ревизије (Mean=3,5; SD=1,0377), позитивна радна атмосфера са 0-том толеранцијом манипулативног понашања (Mean=3,5; SD=1,0860), честе контроле запослених од стране менаџмента (Mean=3,5; SD=0,8771) те вршење екстерне ревизије (Mean=3,5; SD=0,7511).

Истраживање откривања управљања финансијским резултатом у финансијским извјештајима предузећа у БиХ је проведено у два сегмента. У првом сегменту су анализирани извјештаји независних ревизора на узорку предузећа из БиХ листирани на Бањалучкој и Сарајевској берзи како би се утврдили најчешћи облици рачуноводствених манипулација који се примјењују у БиХ. У другом сегменту су тестирани финансијски извјештаји предузећа из претходног узорка на управљање финансијским резултатом примјеном постојећих, признатих модела (Jones, Dechow и Kasznik модел) као и примјеном модификованог БХ модела. Додатна провјера је спроведена тестирајући и модификовани модел на узорку предузећа из Републике Србије аутора Бешлић и др. Основ за модификацију постојећих модела представља креирање модела који је прилагођен специфичним условима пословања предузећа у БиХ у циљу квантификације значајности свих модела, и утврђивања који од њих исказује највећу моћ предикције да предузећа у БиХ управљају финансијским резултатом.

У архивском дијелу истраживања ревизорских извјештаја, подијелили смо их на пет главних категорија према врсти мишљења које је формирано за посматране финансијске извјештаје. Код 39 предузећа или 48%, ревизори су изразили неквалификовано мишљење док је код преосталих 42 предузећа или 52% исказано одређено одступање од истинитог и објективног приказивања.

Прво смо кренули у истраживање разлога за формирање стандардног неквалификованог извјештаја са скретањем пажње који се појавио код 24 предузећа, односно 30% њих. Пронашли смо да се, у највећем броју случајева, скретање пажње односило на способност предузећа да настави пословање у складу с начелом сталности пословања те на околности које би довеле до угрожавања те способности (угрожена ликвидност, потенцијални губитак судских спорова, нису формирана резервисања за губитак судског спора или за накнаде запосленима, нису правилно исказана сумњива и спорна потраживања, погрешно класификована средства, односи с повезаним лицима, потенцијалне различитости у тумачењима пореских прописа између пореских органа и руководства друштва...)

Резултати истраживања показују да су најчешћа подручја рачуноводствених манипулација те, самим тим, и разлози за формирање квалификованог мишљења код предузећа у БиХ, манипулисање отписом потраживања (23%), резервисањима

и потенцијалним обавезама (18%), вредновањем и отписом залиха (15%) те манипулације везане за стална средства (амортизација, обезвјерење средстава, процјена вриједности дуготрајне имовине) што је у складу са резултатима претходног истраживања мишљења ревизора путем анкетног упитника.

С обзиром на тешку економску ситуацију у којој се налази привреда БиХ те чињеницу да су посматрана предузећа, у највећој мјери, предузећа која су приватизована током посљедњих 15-так година, те се као акционарска друштва котирају на берзи, потпуно је објашњиво зашто су иста манипулисала позицијама које су претходно истакнуте. Избјегавање отписивања застарјелих и спорних потраживања, вредновање и отпис застарјелих залиха, подцјењивање износа амортизације су начини помоћу којих су ова предузећа избјегавала приказивање резултата пословања још лошијим но што је случај јер већина њих којима су ревизори изразили квалификовано или негативно мишљење већ послује с губитком или посједује значајан износ акумулираног губитка из претходних година. Опортунистичким приказивањем резултата, кроз избјегавање стварања додатних обавеза путем формирања резервисања, могли су утицати и на ниво ликвидности предузећа што је у складу с резултатима анкетног испитивања јер тиме утичу на бољу позицију код кредитора који су, поред пореских органа, оцијењени као најважније мете манипулација у финансијским извјештајима.

Базирајући се на анализираној литератури, склони смо вјеровати да и предузећа у Босни и Херцеговини користе рачуноводствене манипулације са циљем да утичу на финансијски резултат предузећа те представљено истраживање тестирањем значајности модела представља тек први корак за детекцију управљања финансијским резултатом код предузећа у БиХ.

На бази претходног, можемо рећи да је потврђена трећа хипотеза са којом смо кренули у истраживање, а која гласи да предузећа у БиХ манипулишу рачуноводственим подацима у циљу управљања финансијским резултатом предузећа и приказивања жељених резултата у корист предузећа или ради остваривања властитих користи.

Квантитативна статистичка анализа је урађена користећи програм за статистичку обраду података IBM SPSS v20. Дескриптивна статистика је коришћена за провјеру дескриптивних статистичких показатеља, а Pearsonov коефицијент корелације и вишеструка регресиона анализа су коришћене за тестирање значајности модела. ANOVA тестом је тестирана валидност регресионог модела са статистичке тачке гледишта. Дискреционим акруалом ће се сматрати остатак (резидуал), а за сваки модел је коришћена вишеструка регресиона анализа за израчунавање зависне варијабле - укупног акруала базираног на двије или више независних варијабли.

Тестирајући свјетски признате моделе детекције управљања финансијским резултатом предузећа (Jones, Dechow и Kaszник модел) нисмо добили задовољавајуће резултате те смо дошли до закључка да нити један од модела није статистички значајан за откривање манипулација код предузећа у БиХ чиме је одбачена хипотеза којом смо кренули у истраживање. Предиктивна моћ је износила 1,7% за моделе Jones и Dechow, док је мало боља ситуација код Kaszник модела – 2,2%. Код сва три модела ниво значајности је износио $>0,05$ што нам потврђује претходан став да ниједан од модел није статистички значајан на узорку БиХ предузећа.

Тиме је оповргнута четврта хипотеза којом смо кренули у истраживање да глобално признати модели детекције управљања финансијским резултатом, Jones модел и модификовани Jones модели које су развили Dechow и Kaszник, имају значајну моћ предикције у условима пословања предузећа у БиХ.

Код модификованог БХ модела, резултат теста значајности за све варијабле је био $>0,05$ осим код варијабле Трошкови амортизације што значи да модификовани БХ модел има статистичку значајност за детекцију манипулација код предузећа у БиХ када се посматрају трошкови амортизације као независна варијабла. Моћ предвиђања је и даље веома слаба (12,4%) што нас доводи до закључка да постоји основа за одбацивање и посљедње хипотезе да модификовани БХ модел има значајну моћ предикције у условима пословања предузећа у БиХ.

Додатна провјера је спроведена тестирајући и модификовани модел на узорку предузећа из Републике Србије аутора Бешлић и др. Тестирањем су добијени слични резултати (13,5% моћ предикције) иако је исти модел у изворном истраживању на узорку србијанских предузећа из индустријског сектора остварио чак 63,7% значајности.

Овим је непобитно оповргнута и посљедња хипотеза да примјена развијеног модела дискреционих акруала, унапређењем постојећих модела у циљу њиховог прилагођавања специфичностима пословања привреде БиХ, је у могућности открити да ли предузећа у БиХ управљају финансијским резултатом.

11. БИБЛИОГРАФИЈА

- [1] Јовановић, Ката Шкарић, "Креативно рачуноводство - мотиви, инструменти и последице," in *Зборник радова са 11. Конгреса СРРРС*, Бања Врућица, 2007.
- [2] Andy R Wilson, Angela La See, and Kyungseok Choo, "An Accountant's Defining Moments: Questionable Corporate Practices Before & After the Sarbanes-Oxley Act of 2002," *Journal of Economic Crime Management*, vol. 2, no. 2, 2004. [Online]. <http://www.utica.edu/academic/institutes/ecii/publications/articles/BA34A95C-A605-9106-51A4DA80C655EC9A.pdf>
- [3] Uma V Sridharan, Dickes Lori, and Caines W Royce, "The Social Impact of Business Failure: Enron," *American Journal of Business*, vol. 17, no. 2, pp. 11-22, 2002.
- [4] Sidney J Gray and Belverd E Needles Jr, *Finansijsko računovodstvo-Opšti pristup, prevod.: Savez računovođa i revizora Republike Srpske*, 2002.
- [5] Марко Петровић, "Смисао и корист од рачуноводствених стандарда," in *Примена Међународних рачуноводствених стандарда, Књига II*. Београд: Савез рачуновођа и ревизора Србије, 2002.
- [6] Горанка Кнежевић, Немања Станишић, and Вуле Миздраковић, *Анализа финансијских извештаја*. Београд: Универзитет Сингидунум, 2015.
- [7] Милован Станишић, *Рачуноводство*. Београд: Факултет за туристички и хотелијерски менаџмент, Универзитет Сингидунум, 2006.
- [8] Горанка Кнежевић, *Анализа финансијских извештаја*. Београд: Универзитет Сингидунум, 2008.
- [9] Зоран Петровић, *Финансијско извештавање*. Београд: Универзитет Сингидунум, 2011.
- [10] Deloitte. [Online]. <https://www2.deloitte.com/hr/hr/pages/audit/articles/ifrs-news-2014-10.html#>
- [11] Зоран Петровић, *Рачуноводствена регулатива*. Београд: Универзитет Сингидунум, 2010.
- [12] Јован Ранковић, *Теорија биланса*. Београд: Економски факултет, 2003.
- [13] Закон о рачуноводству и ревизији РС, 2009.
- [14] Закон о измјенама и допунама Закона о рачуноводству и ревизији РС.
- [15] Закон о рачуноводству и ревизији РС, 2015.

- [16] Зоран Петровић, *Приручник за примену Међународних стандарда финансијског извештавања*, 3rd ed. Београд: ИПЦ, 2009.
- [17] МСФИ-Међународни стандарди финансијског извештавања. Бања Лука: СРПРС и СРРС, 2010.
- [18] *IFRS za SMEs.*: Савез РР Србије, 2009.
- [19] Славко Лошић and Наташа Симеуновић, "Рачуноводствена регулатива: прихватљив образац регулације између ефикасности државе и тржишта," in *Међународна научна конференција Финиз*, Београд, 2014.
- [20] Винко Белак, *Пословна форензика и форензично рачуноводство*. Загреб: Belak Excellence d.o.o., 2011.
- [21] Charles W Mulford and Eugene E Comiskey, *The Financial Numbers Game: Detecting Creative Accounting Practices.*: John Wiley & Sons, Ltd., 2002.
- [22] Kamal Naser, *Creative Financial Accounting: Its Nature and Use*. Hemel Hempstead: Prentice Hall, 1993.
- [23] Phillip O'Regan, *Financial Information Analysis*, 2nd ed.: John Wiley & Sons, Ltd, 2006.
- [24] Јован Родић, "Тешкоће примене МРС и МСФИ," *Financing*, Jan. 2011.
- [25] Министарство финансија Републике Српске, "Програм и акциони план унапређивања и развоја рачуноводствене и ревизорске професије у Републици Српској од 2015. до 2020. године," Влада РС, Бања Лука, 2015.
[Online]. <http://www.vladars.net/sr-SP-Cyrl/Vlada/Ministarstva/mf/Documents/%d0%9f%d1%80%d0%be%d0%b3%d1%80%d0%b0%d0%bc%20%d0%b8%20%d0%90%d0%ba%d1%86%d0%b8%d0%be%d0%bd%d0%b8%20%d0%bf%d0%bb%d0%b0%d0%bd%20%d1%80%d0%b0%d1%87%d1%83%d0%bd%d0%be%d0%b2%d0%be%d0%b4%d1%81%d1>
- [26] XVI конгрес СРПРС: Значај рачуноводства, ревизије и финансија у процесу преовладавања економске кризе: Ставови и закључци, Oct. 2012.
- [27] International Federation of Accountants. [Online]. www.ifac.org
- [28] Недељко Милаковић, "Предстоји ресетовање МРС/МСФИ," *Пословни савјетник*, no. 04/08, 2008.
- [29] Закон о рачуноводству и ревизији, 2005.
- [30] Славко Лошић and Наташа Симеуновић, "Стандардизација и хармонизација у финансијском извјештавању - најбоља основа промоције квалитета," in

XIII међународни научни скуп „Синергија 2013“, Зборник радова, Бијељина, 2013.

- [31] M., Margaret Blair, *Ownership and Control: Rethinking corporate governance for the twenty-first century.*: The Brookings Institution, 1995.
- [32] Славољуб Шљивић, "Максимизација богатства власника као циљ предузећа," in *Зборник радова 2. научно-истраживачког скупа*, Крушевац, 2003.
- [33] M. Kathleen Eisenhardt, "Agency theory: An assessment and review," *Academy of Management Review*, vol. 14, no. 1, 1989.
- [34] Elizabeth MacDonald, "Crony capitalism," *Forbes*, pp. 140-146, June 2004. [Online]. <https://www.forbes.com/forbes/2004/0621/140.html>
- [35] Момчило - редактор Милисављевић, *Менаџмент и менаџери у привреди Србије*. Београд: Глобмарк-б.р., 1994.
- [36] Lumpkin Том, Eisner Alan Dess Gregory, *Стратегијски менаџмент (превод)*. Београд: Дата статус, 2007.
- [37] C. Michael, Murphy, J. Kevin Jensen, "CEO incentives – It's not how much you pay, but how," *Harvard Business Review*, vol. 68, no. 3, pp. 138-149, 1990.
- [38] Милован Станишић, *Ревизија*. Бијељина: Универзитет Синергија, 2007.
- [39] "Wishy – washy: The SEC pulls its punches on corporate-governance rules," *Economist*, vol. 1, p. 60, February 2003.
- [40] Skalac Steven, Clayton Mona Golden Thomas, *A Guide to Forensic Accounting Investigation.*: John Wiley&Sons, Inc., 2006.
- [41] Ката Шкарић Јовановић, "Форензичко рачуноводство - инструмент заштите интереса рачуноводствене јавности," in *Зборник радова са 13. Конгреса СРПРС*, Бања Врућица, 2009.
- [42] Madan Lal Bashin, "Satyam's Manipulative Accounting Methodology Unveiled: An Experience of an Asian Economy," *International Journal of Business and Social Research*, vol. 7, no. 1, 2017. [Online]. https://www.researchgate.net/publication/313221283_Satyam%27s_Manipulative_Accounting_Methodology_Unveiled_An_Experience_of_an_Asian_Economy
- [43] AICPA, Consideration of fraud in a financial statement audit. , 2002.
- [44] Jonada Mamo and Ada Alias, "Accounting Manipulation and its Effects in the Financial Statements of Albanian Entities," *Interdisciplinary Journal of Research and Development*, vol. 1, no. 2, 2014. [Online]. http://www.uamd.edu.al/new/wp-content/uploads/2015/07/11.-J.Mamo_.pdf

- [45] Herve Stolowy and Gaetan Breton, "Accounts Manipulation: A Literature Review and Proposed Conceptual Framework," *Review of Accounting and Finance*, vol. 3, no. 1, pp. 5-92, 2004. [Online].
<http://www.emeraldinsight.com/doi/abs/10.1108/eb043395>
- [46] Blake John, Dowds Jack Amat Oriol. (1999) The ethics of creative accounting. [Online]. <https://econ-papers.upf.edu/papers/349.pdf>
- [47] Oriol and Gowthorpe, Catherine Amat. (2004) Creative Accounting: Nature, Incidence and Ethical Issues. [Online]. <https://ssrn.com/abstract=563364>
- [48] Herve and Lebas, Michael Stolowy, *Financial Accounting and Reporting: a global perspective*, 2nd ed. London: Thomson Learning, 2006.
- [49] Katherine Schipper, "Commentary on Earnings Management," *Accounting Horizons*, vol. 3, pp. 91-102, 1989.
- [50] Subramanyam K.R., Halsey R.F., Wild J.J., *Financial Statement Analysis*, 9th ed.: McGraw-Hill, 2007.
- [51] Howard Schilit, *Financial Shenanigans: How to Detect Accounting Gimmicks & Fraud in Financial reports.*: McGraw Hill, 2002.
- [52] Željana Aljinović Barać and Tina Klepo, "Features of accounts manipulations in Croatia," *Zbornik radova Ekonomskog fakulteta Rijeka*, vol. 24, no. 2, pp. 273-290, 2006.
- [53] Закон о порезу на добит, 2015.
- [54] MPC 1 - Презентација финансијских извештаја. [Online].
<http://www.mfp.gov.rs/UserFiles/File/MRS/Medunarodni%20racunovodstveni%20standard%201%20-%20Prezentacija%20finansijskih%20izvestaja.pdf>
- [55] MPC 38-Нематеријална имовина. [Online].
<http://mfp.gov.rs/UserFiles/File/MRS/Medunarodni%20racunovodstveni%20standard%2038%20-%20Nematerijalna%20imovina.pdf>
- [56] *The Wall Street Journal*, p. B12, January 1998.
- [57] Милан Неговановић, "Креативно рачуноводство-II дио," *ПРИФ*, vol. 01, Jan. 11.
- [58] Ross L Watts and Jerold L Zimmerman, "Positive Accounting Theory: A Ten Year Perspective," *The Accounting Review*, vol. 65, no. 1, pp. 131-156, January 1990. [Online].
https://www.uam.es/personal_pdi/economicas/lcanibano/2007/Tema%208%20T%20Positiva/Watts_Zimmerman_1990.pdf

- [59] Eugene F Fama and Michael C Jensen, "Agency Problems and Residual Claims," *Journal of Law and Economics*, vol. 26, no. 2, pp. 327-349, June 1983. [Online]. <http://www.jstor.org/stable/725105>
- [60] Benjamin Klein, "Contracting Costs and Residual Claims: The Separation of Ownership and Control," *The Journal of Law & Economics*, vol. 26, no. 2, pp. 367-374, June 1983. [Online]. <http://www.jstor.org/stable/725107>
- [61] Emma I Okoye, Okafor Tochukwu, and Ijeoma Ngozi, "Impact of the Fraud Triangle on Audit Process: The Nigerian Accountant's view," *The University-Advanced Research Journal*, no. 1, 2009.
- [62] Edwin Sutherland, "White-Collar Criminality," *American Sociological Review*, vol. 5, no. 1, February 1940. [Online]. [http://www.asanet.org/sites/default/files/savvy/images/asa/docs/pdf/1939%20Presidential%20Address%20\(Edwin%20Sutherland\).pdf](http://www.asanet.org/sites/default/files/savvy/images/asa/docs/pdf/1939%20Presidential%20Address%20(Edwin%20Sutherland).pdf)
- [63] Donald Cressey, "The criminal violation of financial trust," *American Sociological Review*, vol. 15, no. 6, pp. 738-743, December 1950. [Online]. <http://www.jstor.org/stable/2086606>
- [64] Rasha Kassem and Andrew Higson, "The New Fraud Triangle Model," *Journal of Emerging Trends in Economics and Management Sciences*, vol. 3, no. 3, pp. 191-195, 2012.
- [65] David T Wolfe and Dana R Hermanson, "The Fraud Diamond: Considering the Four Elements of Fraud," *The CPA Journal*, vol. 74, no. 12, pp. 38-42, 2004.
- [66] Ruankaew Thanasak, "Beyond the Fraud Diamond," *International Journal of Business Management and Economic Research*, vol. 7, no. 1, pp. 474-476, 2016.
- [67] Rabi`u Abdullahi, Noorhayati Mansor, and Muhammad Shahir Nuhu, "Fraud Triangle Theory and Fraud Diamond Theory: Understanding the Convergent and Divergent for Future Research," *European Journal of Business and Management*, vol. 7, no. 28, pp. 30-37, 2015. [Online]. www.iiste.org
- [68] The American Institute of CPAs. [Online]. <http://www.aicpa.org/InterestAreas/BusinessIndustryAndGovernment/Resources/NotForProfitResourceCenter/DownloadableDocuments/12-FraudAndResponsibilities.dot>
- [69] Federal Trade Commission. [Online]. <http://www.ftc.gov/redflagrule>
- [70] ACFE – Association of Certified Fraud Examiners, "Report to the Nation on Occupational Fraud and Abuse," 2014. [Online]. www.acfe.com
- [71] ACFE – Association of Certified Fraud Examiners, "Report to the Nation on Occupational Fraud and Abuse," 2008. [Online]. www.acfe.com

- [72] ACFE – Association of Certified Fraud Examiners, "Report to the Nation on Occupational Fraud and Abuse," 2010. [Online]. www.acfe.com
- [73] ACFE – Association of Certified Fraud Examiners, "Report to the Nation on Occupational Fraud and Abuse," 2012. [Online]. www.acfe.com
- [74] Partha S. Mohanram, "How to manage earnings management?," *Accounting World*, vol. 10, 2003.
- [75] Andrew Durant, "Fraud Preventions: The Latest Techniques - Developing a Strategy to Fight Fraud ," in *ACFE's 15th Annual Fraud Conference*, Las Vegas, 2004. [Online]. www.acfe.com
- [76] Институт интерних ревизора. (2013, јануар) Три линије одбране за ефективни процес управљања ризиком и систем интерне контроле. [Online]. <https://na.theiia.org/standards-guidance/Public%20Documents/PP%20The%20Three%20Lines%20of%20Defense%20in%20Effective%20Risk%20Management%20and%20Control%20Serbian.pdf>
- [77] IIA Position Paper. (2013) The Three Lines of Defense in Effective Risk management and Control. [Online]. <https://na.theiia.org/standards-guidance/Public%20Documents/PP%20The%20Three%20Lines%20of%20Defense%20in%20Effective%20Risk%20Management%20and%20Control.pdf>
- [78] Why Accounting Systems Need Strong Internal Controls.
- [79] Misija OEBS-a u Srbiji i Crnoj Gori. (2004) OECD Principi korporativnog upravljanja. [Online]. <http://www.oecd.org/daf/ca/corporategovernanceprinciples/34625094.pdf>
- [80] (1992) Internal Control – Integrated Framework.
- [81] (2002) Међународни стандарди ревизије: Стандард 400 – Оцјена ризика и интерна контрола.
- [82] (2013) Међународни ревизијски стандард 315. [Online]. http://www.srr-fbih.org/pdf/2013/02/Medjunarodni_revizijski_standardi-1.pdf
- [83] (2013) Internal Control – Integrated Framework. [Online]. <https://www.coso.org/Documents/990025P-Executive-Summary-final-may20.pdf>
- [84] Lawrence B Sawyer, Mortimer A Dittenhofer, and Jam H Scheiner, *Sawyer's Internal Auditing*.: The Institute of Internal Auditors, 2003.
- [85] Практични водич за ефикасну интерну контролу у институцијама БиХ. [Online]. www.mft.gov.ba

- [86] Миле Станишић, *Интерна контрола и ревизија*. Београд: Универзитет Сингидунум, 2014.
- [87] *Међународни стандарди и саопштења ревизије: Значење појмова*. Београд: Савез рачуновођа и ревизора Србије, 2005.
- [88] Александар Петковић, *Форензичка ревизија: криминалне радње у финансијским извештајима*. Нови Сад: Пролетер АД Бечеј, 2010.
- [89] R.A., La See, A., Choo, K. Wilson, "An Accountant's Defining Moments: Questionable Corporate Practices Before & After the Sarbanes-Oxley Act of 2002," *Journal of Economic Crime Management*, vol. 2, no. 2, 2004.
- [90] COSO. Internal Control over Financial Reporting – Guidance for Smaller Public Companies, Volume I: Executive Summary. [Online].
http://www.coso.org/documents/sb_executive_summary.pdf
- [91] Manuel A Tipgos. (2002, Dec.) Why Management Fraud is Unstoppable. [Online].
<http://www.nysscpa.org/cpajournal/2002/1202/features/f123402.htm>
- [92] (2007) SEC Rules for Internal Control Evaluation. [Online].
<https://www.sec.gov/rules/interp/2007/33-8810.pdf>
- [93] Наташа Симеуновић and Горанка Кнежевић, "Интерна контрола као мјера превенције превара у финансијском извјештавању," in *Међународна научна конференција Универзитета Сингидунум "Финиз"*, Београд, 2016, pp. 42-48.
- [94] "Статистички годишњак РС 2014," Бања Лука, 2014.
- [95] "Статистички годишњак/љетопис ФБиХ," Сарајево, 2014.
- [96] Institute of Internal Auditors IIA. [Online]. www.theiia.org
- [97] Милован Станишић, *Ревизија*. Београд: Универзитет Сингидунум, 2014.
- [98] *Handbook of International Auditing, Assurance and Ethics Pronouncements*. New York, USA: International Federation of Accountants (IFAC), 2007. [Online].
www.ifac.org
- [99] (2011, March) Soft and Strong: A Best-practice Paradox. [Online].
https://global.theiia.org/knowledge/public%20documents/tat_march_2011.pdf
- [100] Paul Lewis, *Internal Quality System Auditing.*: Pec Pub, 1998.
- [101] Борис Тушек, Лајош Жагер, and Жељко Ричка, "Ревизија-подршка пословном управљању," *Ревизион*, 2006.
- [102] Борис Тушек and Сања Север, "Улога интерне ревизије у повећању квалитете поасловања подuzeћа у Републици Хрватској – емпиријско

истраживање," *Зборник Економског факултета у Загребу*, vol. 5, pp. 273-294, 2007.

- [103] William H Beaver, Maureen McNichols, and Karen K Nelson, "Management of the loss reserve accrual and the distribution of earnings in the property-casualty insurance industry," *Journal of Accounting and Economics*, vol. 35, no. 3, pp. 347-376, 2003. [Online].
http://s3.amazonaws.com/academia.edu.documents/33094315/BeaverMcNicholsNelson03.pdf?AWSAccessKeyId=AKIAIWOWYYGZ2Y53UL3A&Expires=1496940813&Signature=SG5gkgzsBVoX80CjncSwqdEBMI0%3D&response-content-disposition=inline%3B%20filename%3DManagement_of_the_loss
- [104] Kathy R Petroni and Douglas A Shackelford, "Managing Annual Accounting Reports to Avoid State Taxes: An Analysis of Property-Casualty Insurers," *The Accounting Review*, vol. 74, no. 3, pp. 371-393, July 1999.
- [105] Paul M Healy, "The effect of bonus schemes on accounting decisions," *Journal of accounting and economics*, vol. 1, no. 3, pp. 85-107, July 1985. [Online].
http://sites.fas.harvard.edu/~ec970lt/Readings/April_25/Healy%201985.pdf
- [106] Mark J Browne, Yu-Luen Ma, and Ping Wang, Stock Option Compensation and Managerial Discretion in the Insurance Industry: Are Reserves Manipulated to Enhance Profitability?, December 2004.
- [107] Manu Gupta and Paige L Fields, Debt maturity structure and earnings management, 2006.
- [108] Martin F Grace and Tyler J Leverty, Property-Liability Insurer Reserve Error-Motive, Manipulation or Mistake?, 2006, SSRN Working Paper Series.
- [109] Henry Hansmann and Reinier Kraakman, "Agency problems and legal strategies," in *The Anatomy of Corporate Law: A Comparative and Functional Approach*.: Oxford University Press, 2004. [Online].
https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=616003
- [110] Paul M Healy and James M Wahlen, "A review of the earnings management literature and its implications for standard setting," *Accounting horizons*, vol. 13, no. 4, pp. 365-383, December 1999.
- [111] Edward I Altman, "Financial Ratios, Discriminant Analysis and the Prediction of Corporate Bankruptcy," *The Journal of Finance*, vol. 23, no. 4, pp. 589-609, September 1968. [Online]. <http://www.jstor.org/stable/2978933>
- [112] Edward I Altman, Robert G Haldeman, and Narayanan P., "ZETA analysis A new model to identify bankruptcy risk of corporations," *Journal of Banking & Finance*, vol. 1, no. 1, pp. 29-54, 1977.

- [113] Messod D Beneish, "The Detection of Earnings Manipulation," *Financial Analysts Journal*, vol. 55, no. 5, pp. 24-36, September 1999.
- [114] Igor Pustylnick, "Combined Algorithm for Detection of Manipulation in Financial Statements," *SSRN Electronic Journal*, June 2009.
- [115] Igor Pustylnick, "Algorithm of Detection of Manipulations with Revenue and Retained Earnings in Financial Statements," *SSRN Electronic Journal*, May 2011.
- [116] Patricia M Fairfield and Teri Lombardi Yohn, "Using Asset Turnover and Profit Margin to Forecast Changes in Profitability," *Review of Accounting Studies*, vol. 64, pp. 371-385, December 2001.
- [117] Ivo Ph Jansen, Sundaresh Ramnath, and Teri Lombardi Yohn, "Changes in Asset Turnover and Profit Margin as Signals of Earnings Management," April 2008.
- [118] Ivo Ph Jansen, Sundaresh Ramnath, and Teri Lombardi Yohn, "A Diagnostic for Earnings Management Using Changes in Asset Turnover and Profit Margin," *Contemporary Accounting Research*, vol. 29, no. 1, pp. 221-251, March 2012.
- [119] Mary Jane Lenard and Pervaiz Alam, "An Historical Perspective on Fraud Detection: From Bankruptcy Models to Most Effective Indicators of Fraud in Recent Incidents," *Journal of Forensic & Investigative Accounting*, vol. 1, no. 1, 2009. [Online].
<http://www.bus.lsu.edu/accounting/faculty/lcrumbley/jfia/Articles/FullText/2009v1n1a7.pdf>
- [120] Obeua S Persons, "Using financial statement data to identify factors associated with fraudulent financial reporting," *Journal of Applied Business Research*, vol. 11, no. 3, p. 38, 1995. [Online].
<http://www.cluteinstitute.com/ojs/index.php/IABR/article/download/5858/5936>
- [121] Michael Alexeev and Sunghwan Kim, "The Korean financial crisis and the soft budget constraint," *Journal of Economic Behavior & Organization*, vol. 68, no. 1, pp. 178-193, October 2008.
- [122] Efstathios Kirkos, Charalambos Spathis, and Yannis Manolopoulos, "Data mining techniques for the detection of fraudulent financial statements," *Expert systems with applications*, vol. 32, no. 4, pp. 995-1003, 2007. [Online].
<http://delab.csd.auth.gr/papers/ESWA07ksm.pdf>
- [123] Pediredla Ravisankar, Vadlamani Ravi, Raghava G Rao, and Indranil Bose, "Detection of financial statement fraud and feature selection using data mining techniques," *Decision Support Systems*, vol. 50, no. 2, pp. 491-500, 2011. [Online].
<http://www.acc.ncku.edu.tw/chinese/faculty/shulc/courses/cas/articles/Detection-financial-statement-fraud.pdf>

- [124] Messod D. Beneish, "Earnings management: A perspective," *Managerial Finance*, vol. 27, no. 12, pp. 3-17, 2001. [Online].
https://www.researchgate.net/profile/Messod_Beneish/publication/228306697_Earning_Management_A_Perspective/links/00b4951e433783ebe2000000.pdf
- [125] Cynthia Harrington, "Formulas for detection. Analysis ratios for detecting financial statement fraud," *Fraud Magazine*, March/April 2005. [Online].
<https://www.google.ba/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=1&ved=0ahUKEwjR1-KG6bPUAhXKL1AKHaqrBnAQFggxMAA&url=http%3A%2F%2Fwww.chcoach.com%2Fuploaded%2Ffiles%2FFraud%2FACFE%2520Article%2520Formulas%2520for%2520detection%2520Analysis.pdf&usg=AFQjCNEuLgoV>
- [126] Alina Beatrice Vladu, Oriol Amat, and Dan Dacian Cuzdriorean, "Truthfulness in accounting: How to discriminate accounting manipulators from non-manipulators," *Journal of Business Ethics*, vol. 140, no. 4, pp. 633-648, 2017. [Online].
<https://repositori.upf.edu/bitstream/handle/10230/22658/1434.pdf?sequence=1>
- [127] Katherine A Gunny, "The relation between earnings management using real activities manipulation and future performance: Evidence from meeting earnings benchmarks," *Contemporary Accounting Research*, vol. 27, no. 3, pp. 855-888, 2010.
- [128] Frances L. Ayres, "Perceptions of earnings quality: What managers need to know. Management Accounting 75(9):," *Management Accounting; Montvale*, vol. 75, no. 9, pp. 27-29, March 1994.
- [129] John R Graham, Campbell R Harvey, and Shiva Rajgopal, "The economic implications of corporate financial reporting," *Journal of Accounting and Economics*, vol. 40, no. 1, pp. 3-73., 2005. [Online].
https://www.researchgate.net/profile/Campbell_Harvey/publication/222432622_The_economic_implications_of_corporate_financial_reporting/links/0046351d1c7651b37e000000.pdf
- [130] Linda E DeAngelo, "Accounting numbers as market valuation substitutes: A study of management buyouts of public stockholders," *Accounting Review*, vol. 61, no. 3, pp. 400-420., 1986. [Online]. <http://www.jstor.org/stable/247149>
- [131] Jennifer J Jones, "Earnings management during import relief investigations," *Journal of Accounting Research*, pp. 193-228, 1991. [Online].
<http://www.stieykpn.ac.id/images/artikel/3%20-%20Jones%20-%20Earnings%20Management%20During%20Import%20Relief%20Investigations.pdf>

- [132] Patricia M Dechow, Richard G Sloan, and Amy P Sweeney, "Detecting earnings management," *The Accounting Review*, vol. 70, no. 2, pp. 193-225, 1995. [Online]. <http://sseriga.free.fr/course/uploads/FA%20-%20PM/Dechow et al 1995.pdf>
- [133] Sagar P Kothari, Andrew J Leone, and Charles E Wasley, "Performance matched discretionary accrual measures," *Journal of accounting and economics*, vol. 39, no. 1, pp. 163-197., 2005. [Online]. <http://web.mit.edu/kothari/www/attach/KLW%20paper%20May%202001.pdf>
- [134] Salma S Ibrahim, "The usefulness of measures of consistency of discretionary components of accruals in the detection of earnings management," *Journal of Business Finance & Accounting*, vol. 36, no. 9-10, pp. 1087-1116., 2009. [Online]. https://www.researchgate.net/profile/Salma_Ibrahim4/publication/46541878_The_Usefulness_of_Measures_of_Consistency_of_Discretionary_Components_of_Accruals_in_the_Detection_of_Earnings_Management/links/02e7e53329856dd0ff000000.pdf
- [135] Stephen R Stubben, "Discretionary revenues as a measure of earnings management.," *The Accounting Review*, vol. 85, no. 2, pp. 695-717., 2010.
- [136] Eric J Allen, Chad R Larson, and Richard G Sloan, "Accrual reversals, earnings and stock returns," *Journal of Accounting and Economics*, vol. 56, no. 1, pp. 113-129., 2013. [Online]. http://faculty.chicagobooth.edu/workshops/accounting/past/pdf/AccrualReversals_Chicago.pdf
- [137] Siew Hong Teoh, Ivo Welch, and Tak Jun Wong, "Earnings management and the underperformance of seasoned equity offerings," *Journal of Financial economics*, vol. 50, no. 1, pp. 63-99., 1998. [Online]. <http://escholarship.org/uc/item/03m9r47g.pdf>
- [138] Patricia M Dechow, "Accounting earnings and cash flows as measures of firm performance: The role of accounting accruals," *Journal of Accounting and Economics*, vol. 18, no. 1, pp. 3-42, July 1994. [Online]. http://econ.au.dk/fileadmin/Economics_Business/Education/Summer_University_2012/6308_Advanced_Financial_Accounting/Advanced_Financial_Accounting/2/Dechow_1994.pdf
- [139] Patricia M Dechow and Ilia D Dichev, "The Quality of Accruals and Earnings: The Role of Accrual Estimation Errors," *The Accounting Review*, vol. 77, pp. 35-59, 2002. [Online]. https://www.google.ba/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=3&cad=rja&uact=8&ved=0ahUKEwjVmPugUL_UAhUGVRQKHxkACAoQFggrMAI&url=https%3A%2F%2Fwww.researchgate.net%2Ffile.PostFileLoader.html%3Fid%3D5880a2c8b0366df2e93ec228%26assetKey%3DAS%253A45220418949120

- [140] Sandeep Goel, "Demystifying earnings management through accruals management: An Indian Corporate Study," *Vikalpa*, vol. 37, no. 1, pp. 49-56., 2012. [Online]. <http://www.vikalpa.com/pdf/articles/2012/volume-37-1-Pages-from-49-56.pdf>
- [141] Aminul Islam, Ruhani Ali, and Zamri Ahmad, "Is Modified Jones Model Effective in Detecting Earnings Management? Evidence from A Developing Economy," *International Journal of Economics and Finance* , vol. 3, no. 2, pp. 116-125, May 2011.
- [142] Fraydoon Rahnamay Roodposhti, Bahman Banimahd, Sadegh Rezaei, and Allahkaram Salehi, "Analysis of Power and Specification of Accruals - Based Models to Detect Earnings Management," *Journal of Basic and Applied Scientific Research*, vol. 2, no. 10, pp. 9961-9969, 2012. [Online]. [https://www.textroad.com/pdf/JBASR/I.%20Basic.%20Appl.%20Sci.%20Res..%202\(10\)9961-9969.%202012.pdf](https://www.textroad.com/pdf/JBASR/I.%20Basic.%20Appl.%20Sci.%20Res..%202(10)9961-9969.%202012.pdf)
- [143] Md. Borhan Uddin Bhuiyan, Jamal Roudaki, and Murray Clark, "Corporate Governance Compliance and Discretionary Accruals: New Zealand Evidence," *Australasian Accounting, Business and Finance Journal*, vol. 7, no. 2, pp. 101-124, 2013. [Online]. <http://ro.uow.edu.au/cgi/viewcontent.cgi?article=1438&context=aabfi>
- [144] Dumitru Matis, Alina Beatrice Vladu, Laura Negrea, and Lucia Sucala, "Jones, Dechow and Kasznik models significance in the Romanian economic environment," *Annales Universitatis Apulensis: Series Oeconomica*, vol. 12, no. 1, pp. 253-266, 2010. [Online]. <http://www.academia.edu/download/37950826/25.pdf>
- [145] Lopes, Ricardo Cardoso, Flavio Sergio Rezende Nunes de Souza, and Manuela Moura Dantas, "The Impact of IFRS Adoption on Discretionary Accruals and on Earnings Management Research in Brazil," *Revista Universo Contabil*, vol. 11, no. 2, pp. 65-84, 2015.
- [146] Paul Hribar and Daniel W Collins, "Errors in Estimating Accruals: Implications for Empirical Research," *Journal of Accounting Research*, vol. 40, no. 1, pp. 105-134, March 2002.
- [147] Herve Stolowy and Gaetan Breton, A Framework for the Classification of Accounts Manipulations, June 28, 2000.
- [148] Ron Kasznik, "On the association between voluntary disclosure and earnings management," *Journal of Accounting Research*, vol. 37, no. 1, pp. 57-81, 1999. [Online]. <http://www.jstor.org/stable/2491396>

- [149] Žager Lajoš, Sanja Sever Mališ, and Ana Novak, "The Role and Responsibility of Auditors in Prevention and Detection of Fraudulent Financial Reporting," *Procedia Economics and Finance*, vol. 39, pp. 693-700, 2016.
- [150] Gerhard G Mueller, *International Accounting*. New York: MacMillan, 1967.
- [151] Christopher W Nobes, "A judgemental international classification of financial reporting practices," *Journal of Business, Finance and Accounting*, vol. 10, no. 1, pp. 1-19, 1983.
- [152] Russell Craig and Joselito Diga, "A Framework for Describing National Financial Accounting Systems: Towards an Archetype," *Asian Review of Accounting*, vol. 7, no. 1, pp. 65-95, 1999. [Online].
http://www.meri.ga/Teori%20Akuntansi/Pertemuan%202/A_Framework.pdf
- [153] Eiman Algharaballi, "Listing year Discretionary Accruals by Kuwaiti Shareholding Closed Companies (KSCCs)," in *International Conference on Business, Economics, Management and Behavioral Sciences (ICBEMBS'2012)*, Dubai, 2012, pp. 527-532. [Online].
<http://psrcentre.org/images/extraimages/13.%200112224.pdf>
- [154] Chris S Armstrong, George Foster, and Daniel J Taylor, "Earnings Management Around Initial Public Offerings: A Re-Examination," *SSRN Electronic Journal*, February 2008.
- [155] Ray Ball and Lakshmanan Shivakumar, "Earnings quality at initial public offerings," *Journal of Accounting and Economics*, vol. 45, no. 2-3, pp. 324-349, August 2008.
- [156] Ivana Bešlić, Dragana Bešlić, Dejan Jakšić, and Mirko Andrić, "Testing the Models for Detection of Earnings Management," *Industrija*, vol. 43, no. 3, pp. 55-79, 2015.
- [157] David H Sherman and David S Young, "Where Financial Reporting Still Falls Short," *Harvard Business Review*, July-August 2016. [Online].
<https://hbr.org/2016/07/where-financial-reporting-still-falls-short>

ПРИЛОЗИ

Анкета 1

**Истраживање ефективности менаџмента у имплементацији
механизама интерног надзора у циљу превенције превара у
финансијским извјештајима на подручју БиХ**

Anketa

Poštovani,

Vršimo naučno istraživanje za potrebe izrade doktorske disertacije te su nam potrebni Vaši stavovi i ocjene o aktuelnim računovodstvenim i finansijskim procesima organizacije u kojoj ste zaposleni.

ANKETA JE ANONIMNA I NJENI REZULTATI ĆE SE KORISTITI SAMO I ISKLJUČIVO ZA NAUČNE POTREBE.

Očekujući Vaše iskrene odgovore,

unaprijed se najsrdačnije zahvaljujemo!

* Required

1. Mjesto sjedišta vaše organizacije? *

(unesite u polje ispod)

2. Pravni oblik organizacije u kojoj ste zaposleni? *

Mark only one oval.

- društvo s ograničenom odgovornošću (doo)
- akcionarsko/dioničarsko društvo (ad/dd)
- javno preduzeće
- ustanova
- udruženje
- drugo

3. Oblik svojine/vlasništva organizacije u kojoj radite? *

Mark only one oval.

- državna svojina/vlasništvo
- privatna svojina/vlasništvo
- zadružna svojina/vlasništvo
- ostalo

4. Porijeklo kapitala organizacije u kojoj ste zaposleni? *

Mark only one oval.

- domaći
- strani
- mješoviti
- ostalo

5. Funkcija u organizaciji koju obavljate? *

(unesite u polje ispod)

6. Nivo stručne spreme koji posjedujete? *

(izaberite jednu od ponuđenih)

Mark only one oval.

- SSS
- VŠS
- VSS
- magistar/master nauka
- doktor nauka
- drugo

7. Kojoj privrednoj grani pripada vaša organizacija: *

(izaberite jednu od ponuđenih)

Mark only one oval.

- Poljoprivreda, lov i šumarstvo
- Ribarstvo
- Vađenje ruda i kamena
- Prerađivačka industrija
- Proizvodnja i snabdijevanje/opskrba električnom energijom, plinom/gasom i vodom
- Građevinarstvo
- Trgovina na veliko i trgovina na malo, opravka motornih vozila, motocikala i predmeta za ličnu/vlastitu upotrebu i domaćinstvo/kućanstvo
- Ugostiteljstvo
- Saobraćaj, skladištenje i komunikacije
- Finansijsko posredovanje
- Poslovanje nekretninama, iznajmljivanje i poslovne djelatnosti
- Državna uprava i odbrana, obavezno socijalno osiguranje
- Obrazovanje
- Zdravstveni i socijalni rad
- Ostale javne komunalne, društvene, socijalne i lične uslužne djelatnosti
- Eksteritorijalne organizacije i tijela

8. Vaša organizacija broji prosječno zaposlenih? *

Mark only one oval.

- 1-50
- 51-250
- 251 i više

9. U prethodnoj godini vaša organizacija je ostvarila prihod: *

Mark only one oval.

- do 2.000.000 KM
- od 2.000.000 KM do 8.000.000 KM
- preko 8.000.000 KM

10. Koliko zaposlenih u vašoj organizaciji posjeduje srednju stručnu spremu (SSS)? *

(unesite broj zaposlenih sa određenom stručnom spremom u polje ispod)

11. Koliko zaposlenih u vašoj organizaciji posjeduje višu stručnu spremu (VŠS)? *

(unesite broj zaposlenih sa određenom stručnom spremom u polje ispod)

12. Koliko zaposlenih u vašoj organizaciji posjeduje visoku stručnu spremu (VSS)? *

(unesite broj zaposlenih sa određenom stručnom spremom u polje ispod)

13. Koliko magistara, mastera je zaposleno u vašoj organizaciji ? *

(unesite broj zaposlenih sa određenom stručnom spremom u polje ispod)

14. Koliko doktora nauka je zaposleno u vašoj organizaciji ? *

(unesite broj zaposlenih sa određenom stručnom spremom u polje ispod)

15. Koliko je zaposlenih u vašoj organizaciji čija sprema ne odgovara prethodno pomenutim? *

(unesite broj i vrstu sprema u polje ispod)

16. Kako je organizovano odlučujuće (upravljačko) tijelo u vašoj organizaciji?

(pod ostalo opišite organizaciju upravljačkog tijela ukoliko se razlikuje od predloženih)
Mark only one oval.

- vlasnik je ujedno i direktor, donosi sve odluke u organizaciji
- menadžment je odvojen od vlasnika
- Other: _____

17. Da li u vašoj organizaciji postoji sistem nagrađivanja (bonusa) za menadžere za ostvarene ciljeve?

Check all that apply.

- da, godišnja nagrada (bonus) za uspjeh organizacije
- da, nagrada za pojedinačne uspjehe
- da, nagrada za uspjeh pojedinog dijela organizacije
- ne

18. Da li u vašoj organizaciji postoji sistem nagrađivanja (bonusa) za radnike?

Check all that apply.

- da, nagrada za pojedinačne uspjehe
- da, nagrada za grupne uspjehe
- da, nagrada za uspjeh pojedinog dijela organizacije
- ne

19. Koliko zaposlenih u službi računovodstva broji vaša organizacija? *

(unesite broj u polje ispod)

20. Koliko zaposlenih u službi računovodstva posjeduje srednju stručnu spremu (SSS)? *

*

(unesite broj zaposlenih sa određenom stručnom spremom u polje ispod)

21. Koliko zaposlenih u službi računovodstva posjeduje višu stručnu spremu (VŠS)? *

(unesite broj zaposlenih sa određenom stručnom spremom u polje ispod)

22. Koliko zaposlenih u službi računovodstva posjeduje visoku stručnu spremu (VSS)? *

(unesite broj zaposlenih sa određenom stručnom spremom u polje ispod)

23. Koliko magistara/mastera je zaposleno u službi računovodstva? *

(unesite broj zaposlenih sa određenom stručnom spremom u polje ispod)

24. Koliko doktora nauka je zaposleno u službi računovodstva? *

(unesite broj zaposlenih sa određenom stručnom spremom u polje ispod)

25. Koliko je zaposlenih u službi računovodstva čija sprema ne odgovara prethodno pomenutim? *

(unesite broj i vrstu sprema u polje ispod)

26. Koji računovodstveni program koristite za knjiženje poslovnih promjena?

Mark only one oval.

- Infosistem
- Informatika
- Pantheon (Datalab)
- SAP
- ImelBIS
- Billans (e-accounting)
- Adacco
- Tehnokom
- neki drugi

27. Ko vrši obradu unijetih podataka?

(unesite funkciju (naziv radnog mjesta) osobe koja obavlja obradu)

28. Knjiženja se vrše koristeći opciju:

Mark only one oval.

- automatskog knjiženja
- ručnog knjiženja

29. Da li vaše preduzeće ima definisan i uspostavljen sistem interne kontrole?

Mark only one oval.

- da
- ne
- ne znam

30. **Kako biste ocijenili efikasnost internih kontrola u vašem preduzeću na skali od 1 do 5?**

Mark only one oval.

	1	2	3	4	5	
slabe	☐	☐	☐	☐	☐	jake

31. **Da li vaše preduzeće ima formiranu službu interne revizije?**

Mark only one oval.

- da
 ne
 ne znam

32. **Koliko zaposlenih u službi interne revizije posjeduje srednju stručnu spremu (SSS)? ***

(unesite broj zaposlenih u polje ispod)

33. **Koliko zaposlenih u službi interne revizije posjeduje višu stručnu spremu (VŠS)? ***

(unesite broj zaposlenih u polje ispod)

34. **Koliko zaposlenih u službi interne revizije posjeduje visoku stručnu spremu (VSS)? ***

(unesite broj zaposlenih u polje ispod)

35. **Koliko je magistara/mastera zaposleno u službi interne revizije? ***

(unesite broj zaposlenih u polje ispod)

36. **Koliko je doktora nauka zaposleno u službi interne revizije? ***

(unesite broj zaposlenih u polje ispod)

37. **Koliko je zaposlenih u službi interne revizije čija sprema ne odgovara prethodno pomenutim?**

(unesite broj i vrstu sprema zaposlenih u polje ispod)

38. **Da li je u vašem preduzeću vršena eksterna revizija?**

Mark only one oval.

- da
- ne
- ne znam

39. **Ako jeste, kada je posljednji put vršena eksterna revizija?**

(unesite poslovnu godinu za koju je vršena posljednja revizija finansijskih izvještaja)

40. **Molimo vas da u polju ispod navedete koje ste ključne probleme vezane za oblast računovodstva uočili da postoje u vašoj organizaciji**

Анкета 2

Рачуноводствене манипулације предузећа у БиХ и мјере њихове превенције

Anketa - Računovodstvene manipulacije preduzeća u BiH i mjere njihove prevencije

Poštovani,

Vršimo naučno istraživanje te su nam potrebni Vaši stavovi i ocjene radi sticanja spoznaje o računovodstvenim pozicijama na kojima najčešće pronalazite nepravilnosti, odnosno neusaglašenosti s aktuelnom zakonskom i profesionalnom regulativom tokom vršenja revizijskog angažmana. Cilj istraživanja je detektovati potencijalne računovodstvene manipulacije kao i mjere prevencije istih koje primjenjuju preduzeća koja posluju na području Bosne i Hercegovine.

Anketa je namijenjena eksternim (nezavisnim) revizorima koji su kontinuirano angažovani na poslovima revizije finansijskih izvještaja.

Molimo Vas da na pitanja odgovorite samostalno, objektivno i iskreno uvažavajući ličnu procjenu. Dobijeni podaci se neće prikazivati pojedinačno već grupno za sve ispitanike i ne mogu se koristiti u druge svrhe.

Očekujući Vaše iskrene odgovore, unaprijed Vam se srdačno zahvaljujemo!

* Required

1. Sjedište firme? *

Mark only one oval.

- Republika Srpska
- Federacija BiH
- Brčko Distrikt

2. Ukupni broj godina radnog staža na radnom mjestu revizora? *

Check all that apply.

- a) do 5 godina
- b) od 6 do 10 godina
- c) od 11 do 20 godina
- d) od 21 do 30 godina
- e) više od 30 godina

3. Koliko često ste bili u prilici da izrazite kvalifikovano mišljenje? *

Check all that apply.

- Vrlo često
- Često
- Nekoliko puta
- Nikad

4. **Da li ste nekada bili pod pritiskom klijenta kada je trebalo da izrazite kvalifikovano mišljenje? ***

Check all that apply.

- Da
 Ne

5. **Da li ste i naredne godine bili angažovani kod klijenta kome ste dali kvalifikovano mišljenje? ***

Check all that apply.

- Da
 Da, u većini slučajeva
 Da, u manjem broju slučajeva
 Ne

6. **Na skali od 1 do 5 procijenite značaj manipulativnih akcija, sa kojima ste se sretali tokom vršenja revizijskih angažmana, na realno finansijsko izvještavanje klijenta. ***

Check all that apply.

- 1-nisu značajne
 2-malo su značajne
 3-značajne su
 4- veoma su značajne
 5- nisam imao/la takvo iskustvo

7. **Molimo Vas da ocjenama od 1 do 7 rangirate po očekivanoj vjerovatnoći da će biti mete potencijalnih manipulacija sljedeće korisnike finansijskih izvještaja gdje ocjena 1 označava najmanju, a ocjena 7 najveću vjerovatnoću. ***

Mark only one oval per row.

	1	2	3	4	5	6	7
Kreditori	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Dobavljači	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Kupci	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Stejkholderi (vlasnici)	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Poreski organi	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Finansijski analitičari	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Drugi	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐

8. Prema vašem mišljenju, ocjenom od 1 do 5 ocijenite značaj potencijalnih motiva za manipulacije računovodstvenim podacima *

Mark only one oval per row.

	1 - nije značajan	2 - malo značajan	3 - značajan	4 - vrlo značajan	5 - izuzetno značajan
Dostizanje predviđene vrijednosti EPS (zarade po akciji)	☐	☐	☐	☐	☐
Izbjegavanje aktiviranja restriktivnih klauzula	☐	☐	☐	☐	☐
Maksimiziranje menadžerskih bonusa	☐	☐	☐	☐	☐
Spajanje ili preuzimanje preduzeća (M&A), otkup kontrolnog paketa akcija i sl.	☐	☐	☐	☐	☐
Minimiziranje troškova kapitala izdavanjem emisije akcija	☐	☐	☐	☐	☐
Minimizirati fiskalne i političke troškove	☐	☐	☐	☐	☐
Ostvarivanje boljih uslova kreditiranja kod banaka	☐	☐	☐	☐	☐
Sakriti loše rezultate	☐	☐	☐	☐	☐
Drugo	☐	☐	☐	☐	☐

9. Molimo Vas da, po Vašem mišljenju, odgovorite koje su najčešći načini "uljepšavanja" poslovnih karakteristika pravnih lica sa kojima ste se sretali, a koje su imale za cilj precijenjivanje ili potcijenjivanje njegovog finansijskog položaja? *

Mark only one oval per row.

	1 - nikad	2 - ponekad	3 - često	4 - vrlo često	5 - izuzetno često
Neppravilna kapitalizacija troškova	☐	☐	☐	☐	☐
Neppravilno vremensko priznavanje troškova	☐	☐	☐	☐	☐
Pretvaranje rezervi u prihode	☐	☐	☐	☐	☐
Priznavanje fiktivnih prihoda	☐	☐	☐	☐	☐
Priznavanje prihoda unaprijed	☐	☐	☐	☐	☐
Umanjivanje ili isključivanje troškova rezervisanja	☐	☐	☐	☐	☐
Propuštanje knjiženja obaveza	☐	☐	☐	☐	☐
Neppravilna objelodanjivanja o povezanim licima	☐	☐	☐	☐	☐
Neppravilna objelodanjivanja o potencijalnim obavezama	☐	☐	☐	☐	☐
Neppravilno vrednovana osnovna sredstva	☐	☐	☐	☐	☐
Neppravilno vrednovane zalihe	☐	☐	☐	☐	☐
Neppravilno vrednovana potraživanja	☐	☐	☐	☐	☐

10. Molimo Vas da, po Vašem mišljenju, odgovorite koliko često ste se sretali sa sljedećim okolnostima koje ukazuju da je moguće da je manipulirano podacima? *

Mark only one oval per row.

	nikad	ponekad	često	vrlo često	izuzetno često
Dojava revizoru o navodnoj prevari	☐	☐	☐	☐	☐
Dostavljanje fotokopiranih ili elektronski poslatih dokumenata umjesto originalnih kada bi original morao postojati	☐	☐	☐	☐	☐
Nedostatak dokumentacije	☐	☐	☐	☐	☐
Nedostaju sredstva značajne važnosti	☐	☐	☐	☐	☐
Neprimjeren pritisak menadžmenta da se riješi kompleksno ili sporno pitanje u što kraćem roku	☐	☐	☐	☐	☐
Izmjene računovodstvenih procjena koje nisu rezultat izmijenjenih okolnosti	☐	☐	☐	☐	☐
Prilagođavanja računa u posljednjem momentu	☐	☐	☐	☐	☐
Pritužbe menadžmenta na način vršenja revizije ili zastrašivanje angažovanih članova revizorskog tima	☐	☐	☐	☐	☐
Neuobičajeno kašnjenje klijenta u dostavljanju traženih informacija	☐	☐	☐	☐	☐
Onemogućavanje pristupa ključnom IT operativnom osoblju i prostorijama	☐	☐	☐	☐	☐

11. Molimo Vas da po sopstvenom osjećaju i profesionalnom iskustvu ocijenite na skali od 1 do 5 efektivnost sljedećih mjera usmjerenih ka prevenciji računovodstvenih manipulacija. *

Mark only one oval per row.

	1 - nema efekta	2 - slab efekat	3 - ima efekta	4 - značajan efekat	5 - izuzetno značajan efekat
Eksterna revizija	☐	☐	☐	☐	☐
Iznenadne interne revizije	☐	☐	☐	☐	☐
Nezavisan Odbor za reviziju preduzeća	☐	☐	☐	☐	☐
Obavezno korišćenje godišnjeg odmora za zaposlene	☐	☐	☐	☐	☐
Obezbijeđen anoniman sistem dojava kroz koji zaposleni mogu prijaviti moguće manipulacije	☐	☐	☐	☐	☐
Edukacija menadžera i zaposlenih o tehnikama manipulisanja računovodstvenim podacima radi unaprijeđenja prevencije	☐	☐	☐	☐	☐
Pozitivna radna atmosfera sa 0-tom tolerancijom manipulativnog ponašanja	☐	☐	☐	☐	☐
Česte kontrole zaposlenih od strane menadžmenta	☐	☐	☐	☐	☐
Rotacija poslova-radnih mjesta unutar organizacije	☐	☐	☐	☐	☐
Uspostavljanje odgovarajućih internih kontrola	☐	☐	☐	☐	☐
Uspostavljen etički kodeks u organizaciji	☐	☐	☐	☐	☐